

l'Horta rebot i patrimoni de Lleida

LA PAERIA

Ajuntament de Lleida

L'HORTA, REBOST I PATRIMONI DE LLEIDA

LA PAERIA

Ajuntament de Lleida

Direcció i redacció: Ignasi Aldomà i Buixadé

Coordinació Ajuntament de Lleida: Esther Fanlo Grasa, Joan Muntané Raich

Equip de treball: Monserrat Guerrero i Lladós, Josep Ramon Mòdol i Ratés, Noemí Gili Francés

Treball cartogràfic: Servei de Cartografia i SIG de la Universitat de Lleida

Fotografies: Manuela Alba, Antoni Benavente, Joan Muntané i Aniol Vilalta

Correcció lingüística: Maite Puig

Disseny i maquetació: Estudi NiX

Impremta: Tipolínea

ISBN: 978-84-96855-60-1

"Aquest projecte està subvencionat pel SOC i el Fons Social Europeu, d'acord amb el Programa d'Ajuts a Projectes Innovadors i Experimentals, regulat per l'Ordre EMO/312/2012"

ÍNDEX GENERAL

Introducció	9
L'àmbit d'estudi, la delimitació de l'Horta de Lleida	12
1. Context agroclimàtic i configuració històrica de l'Horta de Lleida	15
Aspectes físics i condicions agroclimàtiques	15
La colonització agrària i el regadiu	18
El creixement i la difusió urbans en la creació de l'Horta: les torres	22
L'espai administratiu, l'espai agrari i les partides	25
2. La propietat i l'evolució dels usos	27
L'Horta com a primera corona agrària de la ciutat central	27
El conjunt parcel·lari agrari i la seva fragmentació	30
L'evolució dels usos de l'espai en els darrers seixanta anys	34
Els usos de l'Horta actual i les orientacions productives agràries principals	35
La difusió de la ramaderia i la seva evolució	38
3. Les estructures de la producció agrària	41
Les bases de l'agricultura industrial de l'Horta	41
Les explotacions agràries i la seva evolució en els darrers anys	43
Especialització sectorial i estratègia productiva de les explotacions agràries	45
Desenvolupament i crisi de la fructicultura a l'Horta	46
La pervivència de les hortalisses i les noves alternatives agràries	49
Estratègies en relació amb la terra, arrendament, extensificació i creixement fora de l'Horta	50

L'organització del treball familiar i les estratègies de la mà d'obra	53
Ingressos exteriors i continuïtat de les explotacions agràries	54
4. Transformació i comercialització alimentàries	57
La implantació de la transformació alimentària i el	
desenvolupament de la ramaderia i de la fructicultura modernes	57
El desenvolupament del cooperativisme i l'associacionisme agrari	58
Organització i evolució de la cadena de valor de la fruita dolça	62
La comercialització en destí i el desenvolupament de circuits curts	64
L'autoconsum: l'hort i el corral familiars	69
Les perspectives de desenvolupament agrari i la seva valoració	71
5. La transformació urbana i els usos no agraris de l'Horta	73
La pressió del creixement de la taca urbana	73
Dinàmica de la difusió residencial i de la construcció dins de l'Horta	74
Les implantacions residencials a l'Horta actual i l'agricultura	77
Ocupació i característiques de les implantacions residencials	79
Caracterització de la població resident permanent a l'Horta	84
La difusió d'activitats industrials i de serveis a l'Horta	86
6. El regadiu i les infraestructures de servei	91
La xarxa de regadiu actual i la seva transformació	91
La xarxa viària a l'Horta	95
Altres xarxes, aigua potable	98

7. Valors naturals, paisatge i dinàmiques	99
Els serveis ambientals de l'agricultura	99
Els espais naturals de l'Horta i la ciutat	100
Biodiversitat i patrimoni agrari	104
El patrimoni cultural de l'Horta	106
8. Valors estètics i paisatgístics	108
Alteracions i riscos naturals i paisatgístics	110
Percepció social i dinàmiques de l'espai de l'Horta	112
9. Conclusió i diagnosi de la situació actual	115
Del pendent decreixent de rendes a la ruptura entre rendes urbanes i rendes agràries	115
Cap a un model de rendes decreixents urbanes, malgrat el planejament	118
La pressió de la ciutat accentua la crisi agrària periurbana	121
Una alternativa d'equilibri: aproximació entre rendes urbanes i agràries i recomposició de l'espai periurbà	123
Bibliografia	126
Índex de gràfics	129
Índex de mapes	130

L'Horta és un d'aquells elements patrimonials que, com el riu Segre o la Seu Vella, dóna singularitat a Lleida. I és, també, un espai que ens ofereix bones oportunitats d'ocupació en l'àmbit agroalimentari, de paisatge de qualitat i, sempre, de conservació d'un patrimoni històric, ambiental i social propi.

L'Ajuntament de Lleida vol que l'Horta mantingui el paper que ha exercit al llarg de tot el segle xx com a zona d'especialització agrària. Aquest territori ha de seguir progressant com a àrea productiva que incorpori tota la modernitat a la vegada que conserva l'essència tradicional, on els pagesos puguin viure i on els lleidatans i les lleidatanes i tothom qui ho desitgi gaudeixin d'uns paratges únics i del saborós fruit de collites caracteritzades per la qualitat i la proximitat.

Aquesta fita no s'aconseguirà únicament amb la voluntat de la Paeria. Cal reconèixer, molt especialment, tot el treball que han realitzat les persones que viuen i treballen a l'Horta, l'esforç i la cooperació dels quals han estat, al llarg del temps, la clau per aconseguir els resultats que tots podem contemplar. La dedicació de la gent de l'Horta, que tindrà continuïtat, ha permès a aquesta zona de Lleida arribar al magnífic estat que mostra actualment, en el qual s'emmirallen altres territoris.

En aquestes pàgines trobareu una anàlisi rigorosa i profunda de la situació de l'Horta de Lleida, dels seus valors i de les tendències que s'hi apunten, obtingudes a partir de la informació existent i d'enquestes personalitzades als protagonistes de l'Horta, la seva pagesia.

Estic segur que aquest llibre ajudarà a donar a conèixer millor aquest espai i que contribuirà a la conservació d'una Horta viva i productiva.

Àngel Ros Domingo
Alcalde de Lleida

INTRODUCCIÓ

L'Horta de Lleida ha estat històricament el rebost de la ciutat i, a mesura que la ciutat creixia, s'ha anat convertint en un espai de presència i serveis urbans. Potser la pèrdua de pes de la pagesia i la mobilitat i la facilitat de les comunicacions, que han comportat la difusió urbana cap als municipis veïns de Lleida, han desdibuixat una mica el pes i valor de l'Horta, però continua representant un valor productiu, natural i patrimonial per a la ciutat.

Els processos de transformació de l'Horta requereixen una anàlisi que posi en relleu les tendències de fons que guien els canvis de l'agricultura i la incidència que té en aquests canvis la proximitat de la ciutat. Es planteja, doncs, d'una banda, l'observació de processos que afecten d'una manera general l'agricultura i que són comuns a les planes regades de Ponent i, d'una altra banda, l'observació de dinàmiques que són les característiques d'una agricultura periurbana.

Són aquestes darreres condicions, les d'un espai agrari periurbà, les que fan de l'Horta una zona singular. És un espai, naturalment, ben diferenciat del continuum urbà construït central i ben diferenciat també de l'espai conreat més exterior, sigui perquè aquest darrer pertany als altres municipis veïns, sigui perquè, tot i trobar-se dins el mateix terme de Lleida, presenta un grau d'intensificació molt menor.

Tal com s'anirà veient, es pot avançar que la singularitat periurbana de l'Horta de Lleida —i en aquest sentit, caldrà marcar les seves diferències en relació amb altres espais o agricultures periurbanes— rau en dues característiques:

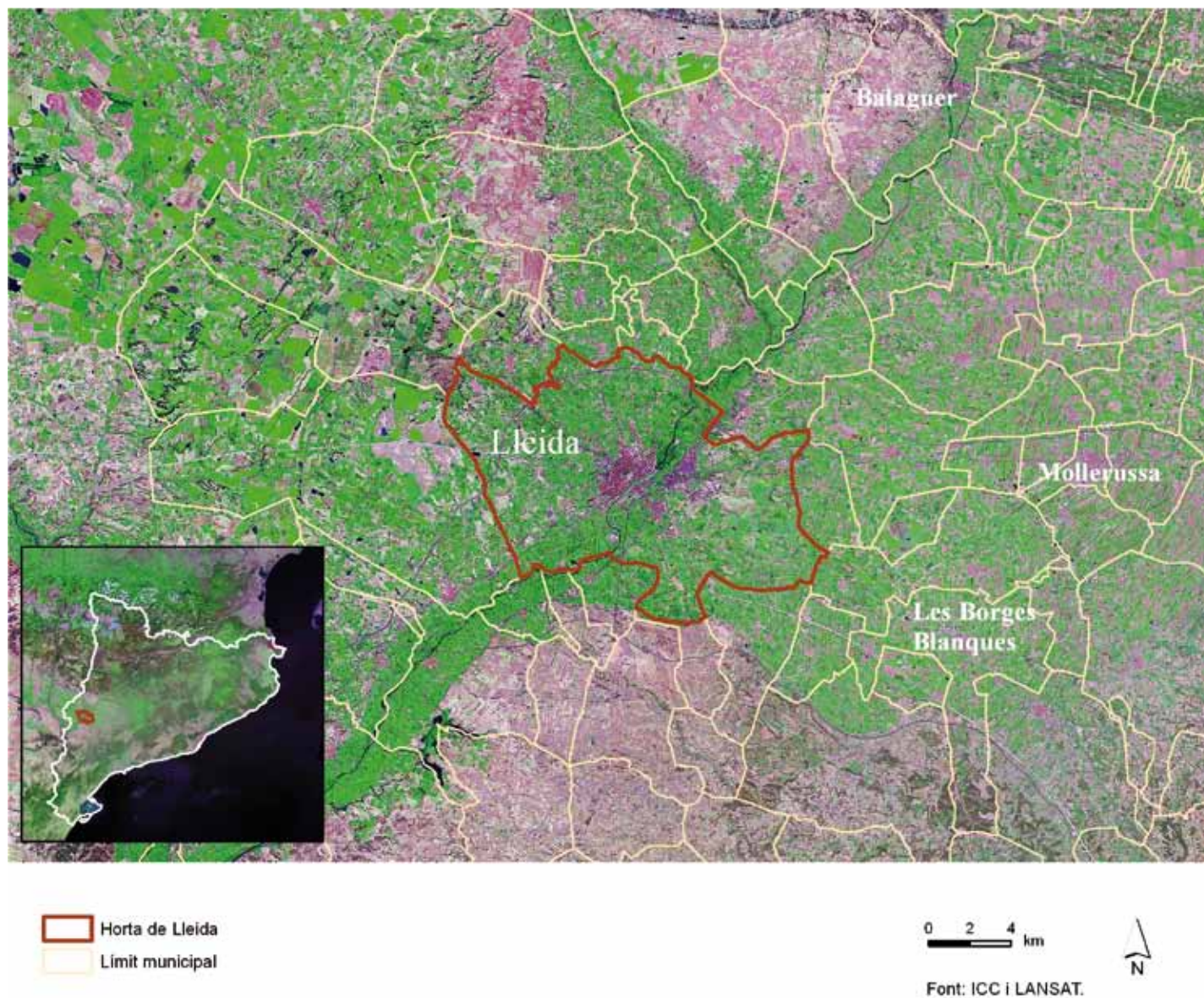
- Es tracta d'un espai agrari en el qual les activitats dominants són una agricultura i una ramaderia amb un grau notable d'intensificació productiva, el més intensiu de totes les planes de Ponent. Amb tot, diríem que les condicions climàtiques i el volum relativament baix de la demanda urbana pròxima fan que l'Horta de Lleida no destaquï ni hagi destacat per l'horticultura característica d'altres espais periurbans de ciutats o metròpolis més grans, com Barcelona (hortes del Baix Llobregat i Maresme) o València.
- Al mateix temps, es tracta d'un espai marcat per la proximitat urbana, la qual cosa es tradueix en relacions econòmiques i humanes especials, que es plasma, particularment, en la presència d'un hàbitat disseminat relativament dens. Aquest hàbitat dispers, la “torre”, esdevé un fet singular a Catalunya i té algun paral·lelisme amb algunes hortes mediterrànies, com la de València o Múrcia.

Des de la FAO (FAO, 1999) es proposa una definició de l'agricultura periurbana, com la d'unitats agrícoles pròximes a una ciutat que exploten intensivament granges comercials o semicomercials per a

conreu d'hortalisses i altres productes hortícoles, i per criar pollastres i altres animals i produir llet i ous, la qual es diferenciaria de l'agricultura dita "urbana" en el sentit que aquesta darrera es dóna en "petites superfícies, com ara solars, horts, marges, terrasses, contenidors diversos, que es troben dins d'una ciutat i que es destinen al conreu o a la cria de bestiar menor o vaques lleteres per al consum propi o per a la venda als mercats de proximitat". Aquesta seria la definició possiblement més freqüent i vàlida per al cas de Lleida; però la situació urbana o la periurbana (que val per a l'agricultura i val per a altres activitats) no han d'estar necessàriament vinculades a un determinat tipus de producció agrícola o de grau d'intensificació productiva.

Mapa 1. L'HORTA EN EL CONTEXT DE LA PLANA PONENTINA I ELS LÍMITS MUNICIPALS

L'ÀMBIT D'ESTUDI, LA DELIMITACIÓ DE L'HORTA DE LLEIDA

L'Horta de Lleida representa una part del municipi de Lleida que no correspon a un àmbit físic estrictament delimitat, ni té un valor administratiu o normatiu precís. A l'efecte de delimitació de l'àmbit objecte d'estudi s'han tingut en compte, doncs, diferents unitats territorials de treball a partir de les quals es realitzen les quantificacions i anàlisis. S'utilitzen fonamentalment dues referències:

1. En analitzar les transformacions concretes de l'espai i les implicacions urbanístiques d'aquestes transformacions, ens centrarem en l'àmbit de l'Horta que és considerat com a sòl no urbanitzable. Dins del sòl no urbanitzable que correspon al municipi de Lleida, tot i que s'hi facin referències genèriques, es considera com a Horta l'espai del terme municipal que, pel sud-est, arriba fins al canal d'Urgell, més enllà del qual es troba el secà, i que pel nord-oest arriba fins als límits de la partida del Pla de la Cerdera, més enllà de la qual es troben els termes històrics de Raimat i Sucs, que presenten una estructura parcel·l·lària i economicosocial completament diferent.
2. En analitzar l'activitat econòmica i social a l'Horta de Lleida ens interessa tot tipus d'activitat que es desenvolupa en l'espai anterior; però les delimitacions, en aquest cas, ja no són, ni poden ser, tan precises. D'una banda, hi ha informació sobre l'Horta que no diferencia la població o les activitats que avui dia existeixen encara en els àmbits que ja no formen part del sòl no urbanitzable i que són destinats a ser urbans. D'altra banda, de vegades la mateixa informació tampoc no fa possible desglossar la incidència que es dona més enllà de l'espai de l'Horta, com per exemple, explotacions agràries de l'Horta que tenen terra o granges fora del municipi o a la part de Raimat i Sucs. A més a més, entre el nucli central de la ciutat i el límit exterior de l'Horta apareixen algunes àrees que des d'un punt de vista fiscal i urbanístic són considerades com a sòl urbà o urbanitzable.

D'acord amb els límits urbans que figuren en el gràfic adjunt i segons les precisions que s'hi afegeixen, les dimensions actuals

de l'Horta són les que apareixen en el quadre adjunt. Es constata com l'Horta que centra l'objecte d'estudi constitueix la part més important en extensió del terme municipal. Aquesta Horta té avui encara una presència com a espai conreat i habitat dins alguns àmbits ja classificats com a espai urbà o urbanitzable, mentre que dins de l'Horta dimensionada s'hi troben també espais importants sobre els quals pesa una reclassificació més o menys imminent, com ara el polígon de Torre-ribera, a la part sud-est del terme.

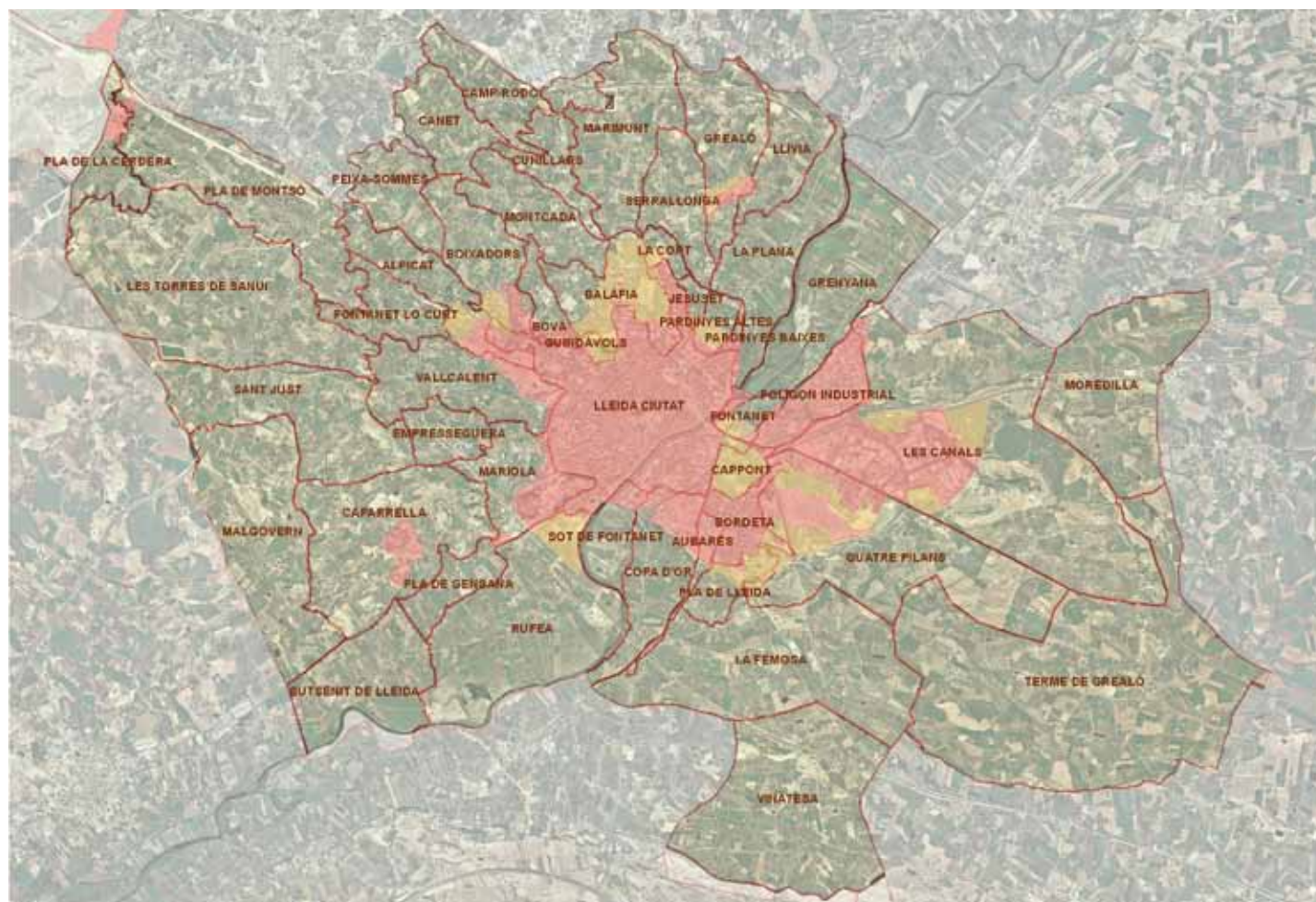
Quadre 1. Dimensions generals de l'Horta i classificació urbanística del sòl en el context del municipi de Lleida, setembre del 2011

Àrea considerada	Extensió en hectàrees
Sòl urbà i urbanitzable de la ciutat central i de Llívia, la Caparrella, la Cerdera i Creus	2.222
Horta de Lleida sense el sòl urbà i urbanitzable de la ciutat central i indrets pròxims anteriors	12.351
Horta de Lleida i ciutat central inclosa	14.573
Secans del sud-est del terme	928
Antics termes de Raimat i Sucs	5.729
Total municipi de Lleida	21.230

Font: Elaboració pròpia a partir de la mesura de la base gràfica SIGPAC.

Per les seves mateixes magnituds i la seva colonització intensiva, l'Horta de Lleida, d'altra banda, engloba diferents microcosmos. Són les "partides" rurals que es troben en tots els municipis de la plana i que a l'Horta tenen un sentit especial. No solament es tracta d'espais topogràficament singularitzats o marcats per les inèrcies d'antigues propietats senyorials. Són també espais que a l'Horta representen unitats de socialització entre l'abundant pagesia que hi treballa o hi ha treballat i hi resideix. A l'interior de les partides, que no representen funcions estrictes, ni tenen uns límits consolidats (el mapa 2 en dona una aproximació convencional força acceptada), s'hi organitzen associacions de veïns amb el seu local social, s'hi celebren festes i en alguns casos es disposa o s'ha disposat de la corresponent escola i església o capella.

Mapa 2. EL LÍMIT DE L'HORTA, LA CLASSIFICACIÓ URBANÍSTICA DEL SÒL (SETEMBRE 2011) I LES PARTIDES

- Sòl urbà
- Sòl urbanitzable
- Partides

0 1 2 km

Font: Ajuntament de Lleida i ICC.

L'Horta de Lleida actual s'ha d'entendre en el context d'unes condicions naturals que canvien lentament i que són força comunes a les terres dels encontorns. La colonització agrària presenta, per la seva banda, una llarga trajectòria històrica que marca profundament la configuració actual de l'espai. En els darrers decennis les normatives urbanístiques i altres normatives i intervencions sectorials miren d'ordenar les activitats i els paisatges de l'Horta, en els quals continuen jugant un paper decisiu les dinàmiques econòmiques i socials de l'agricultura i dels sectors afins.

ASPECTES FÍSICS I CONDICIONS AGROCLIMÀTIQUES

La morfologia del territori té molt a veure amb les condicions microclimàtiques i naturals, i ha condicionat de manera decisiva les implantacions humanes i el desenvolupament de l'activitat agrària que caracteritzen l'Horta i els encontorns de la ciutat de Lleida en general. Per això és important la comprensió d'aquesta morfologia, que té molt a veure amb la formació geològica del territori i que es pot llegir de manera conjunta amb aquesta. Des d'aquest punt de vista es plantegen, doncs, diferents unitats que, amb escasses variacions, donaran origen a una lectura orogràfica, geològica, agroclimàtica, d'usos del sòl i de tipus de colonització agrària i paisatgística molt similar:

El riu Segre com a gran artèria i modulador natural.

El riu mereix consideració a part com a espai singular inundat i inundable, amb la llera i els espais immediats: arenys, deveses fluvials, bosc de ribera... Ha estat, per definició, un espai en moviment que les intervencions humanes han tendit a fixar i reduir en els darrers decennis. Malgrat les grans regulacions a la capçalera, no s'ha de descartar que les grans inundacions tornin a dir-hi la seva, en aquest espai.

Les terrasses baixes que voregen lateralment el Segre.

Les tres terrasses al·luvials inferiors del Segre, particularment la segona, constitueixen els terrenys històricament més fèrtils, on

es desenvoluparen els regadius històrics més antics, que prenen l'aigua directament del riu Segre (J. C. Balasch, R. Remacha, B. Escorihuela, 2006). Representen un fons particularment humit per la proximitat del riu, on es deixa notar també especialment la inversió tèrmica.

La línia de tossals que emmarca la plana baixa al·luvial.

Fruit de l'erosió diferencial i gràcies a les crostes formades a la superfície de les terrasses al·luvials més antigues, apareixen uns relleus més enlairats que segueixen el mateix sentit de la direcció del riu. Són relativament inhòspits per a la vegetació i les activitats agràries, però han constituït punts estratègics per a la implantació humana, com el tossal de la Seu Vella, el de Gardeny, la Caparrella, Alcoletge, els Mangraners o les Bòbiles.

La plana oligocènica urgellenca. El llevant del terme forma part de la plana urgellenca, irrigada i transformada amb els regadius del canal d'Urgell. Hi dominen els materials tous procedents dels estrats de margues oligocèniques, amb alguna franja intercalada de gresos que s'ha fet resistent en algun indret, com el tossal de l'Almenarilla. També hi apareix algun mantell de grava col·luvial, que ha contribuït a dissecar el pla més enlairat de Margalef.

La plana oligocènica segrianenca. L'extensió més important de l'Horta i la que té també una llarga història de colonització és tota la meitat occidental, que ve a ser un continuïum de la plana segrianenca que s'inicia al nord, a Alfarràs. La formació

geològica i els materials són pràcticament idèntics als de la plana urgellenca, per bé que les dimensions com a gran unitat estructural siguin inferiors i no s'hi trobin mantells de graves d'èpoques geològiques més recents. El regadiu històric del canal de Pinyana s'ha completat, als relleus més orientals i enlairats, amb les séquies derivades del canal de Catalunya i Aragó.

Tossals de la Cerdera. Per bé que el talús de la Cerdera, que la separa de la plana del mateix nom, marca el límit de l'Horta per la part de ponent, s'ha inclòs dins del treball una àrea de transició constituïda pels diversos costers i tossals de la zona. No es troba encara en l'àmbit per excel·lència dels altiplans de Raimat i Sucs, però presenta unes característiques geològiques compartides. Des d'un punt de vista humà i administratiu, presenta les influències de l'Horta.

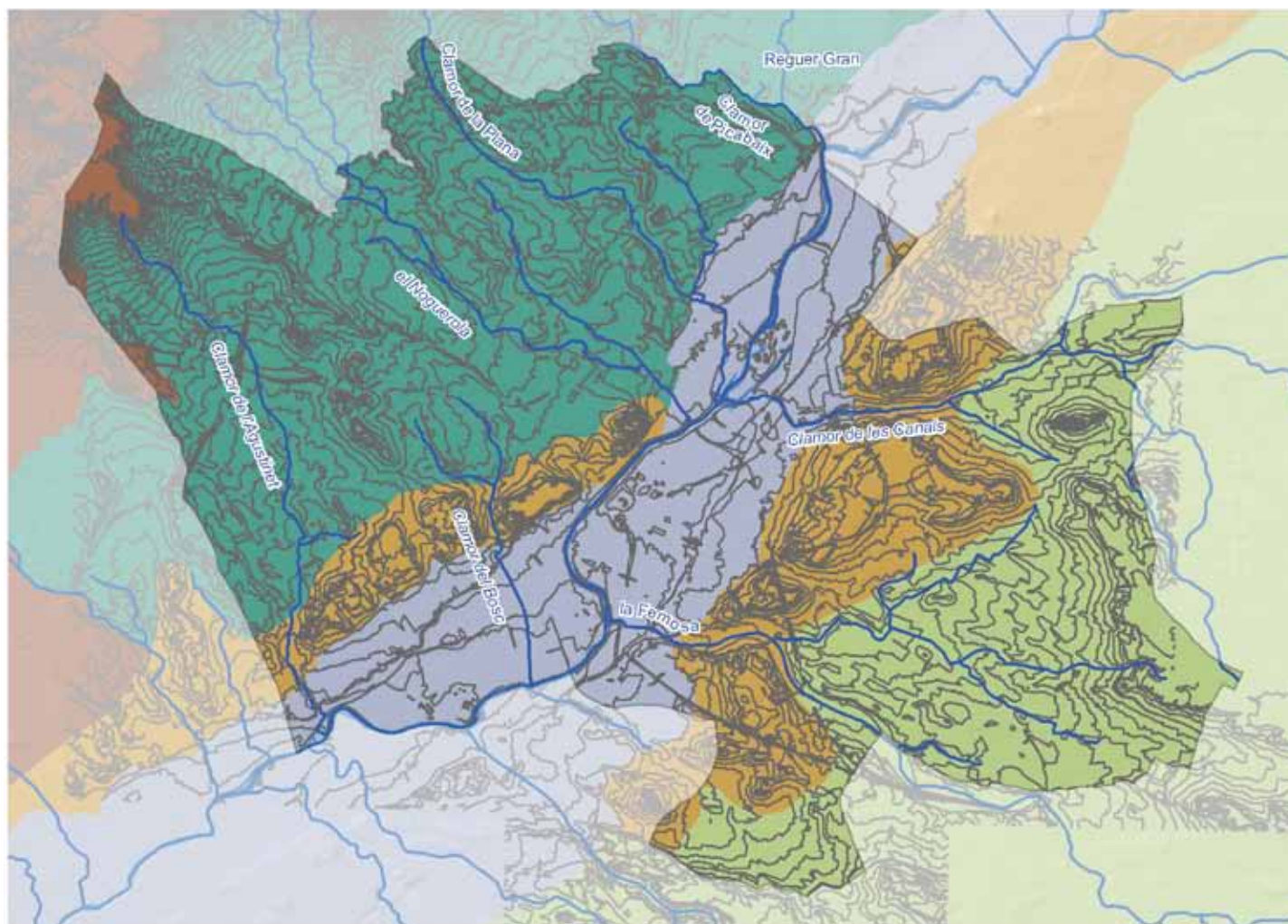
Fora de l'àmbit propi de l'Horta, al terme municipal hi trobem dues unitats també clarament diferenciades. D'una banda, les planes de Raimat i Sucs, a la part més occidental del terme, són una mostra de les noves colonitzacions que acompanyaren l'extensió del regadiu del canal de Catalunya i Aragó. D'altra banda, a la part més sud-oriental, s'hi troba el secà per excel·lència del terme, que pren la configuració en clotades i altiplans característica dels perfils garriguencs.

Una observació agroclimàtica més detallada confirma la vigència d'aquestes grans unitats, que es tradueix en diferències en les característiques dels sòls i diferències en aspectes microclimàtics que tindran la seva incidència en l'activitat agrària i en la formació del paisatge. Diríem que la pagesia, a través de la història, ha sabut adaptar-se i, en certa manera, ha passat per damunt de les limitacions de detall que li imposava el medi físic. Però aquestes petites diferències continuen presents en múltiples detalls de la producció agrícola i de les activitats quotidianes, que han estat poc analitzats.

En el sentit anterior convindria destacar també, com a mínim, les diferències que es produeixen dins de les terrasses al·luvials que voregen el riu Segre. En primer lloc, cal remarcar la lleugera

diferència climàtica que es produeix de Copa d'Or en amunt i de Copa d'Or en avall, la qual fa que Rufeà i Butsènit gaudeixin d'una maduració més primerenca, que les aproxima més a les condicions del Baix Segre, les quals han resultat força favorables per a la fruita de pinyol. En canvi, l'Horta de més al nord, irrigada per la séquia de Fontanet, presenta unes condicions climàtiques més semblants a tota la zona "fruitera mitjana" que caracteritza la major part del terme i que s'associa més directament a la producció de pera. En segon lloc, cal destacar les diferències degudes al diferent nivell de les terrasses que es disposen en paral·lel amb el riu, amb una terrassa baixa més humida i sota l'efecte moderador del riu i el bosc de ribera (a les parts més pròximes), i unes terrasses més altes, en les quals el risc de gelada és menor amb l'alçària.

Mapa 3. EL RELLEU I LES UNITATS DE PAISATGE

Unitats de paisatge

- Plana oligocènica segriana
- Plana oligocènica urgellenca
- Terrasses del Segre
- Tossal sobre la plana al·luvial
- Tossals de Cerdà

- Xarxa hidrogràfica
- Corbes de nivell

0 1 2 km

Font: Elaboració pròpia.

LA COLONITZACIÓ AGRÀRIA I EL REGADIU

De manera similar a la resta de territoris mediterranis, no es podria parlar de l'Horta o d'agricultura periurbana si no hi hagués hagut el regadiu. El regadiu s'ha adaptat a les condicions físiques de l'Horta i, alhora, les ha superat, tot seguint el procés històric d'implantació de les diferents obres de regadiu. Així trobem una Horta de les hortes velles del Segre, de les relativament més noves de Pinyana i de les novíssimes de l'Urgell i el canal de Catalunya i Aragó (J. Barrull, 1993).

La superfície regada més important i el cor de l'Horta de Lleida pròpiament dita és abastada per la séquia o canal de Pinyana, la construcció de la qual es remunta com a mínim al segle XII. Com a referència inicial tenim la concessió feta per Ramon Berenguer IV l'any 1147 a la vila d'Almenar, la qual branden encara avui dia els habitants d'Almenar per declarar-se els beneficiaris primigenis de l'aigua per damunt dels pobles que reguen més avall, entre els quals el terme de Lleida. Documents històrics posteriors ens situen, però, el govern de la ciutat de Lleida, la Paeria, com l'autèntic senyor de l'aigua de Pinyana, de la qual se simbolitza el "dret d'ús i abús" a través de la cerimònia del Quinquenni, que se celebra encara cada cinc anys (J. Lladonosa, 1955-1959).

La séquia de Pinyana, que pren les aigües de la Noguera Ribagorçana al terme de Castellonroi, recorre uns quaranta quilòmetres i regava efectivament el 2004 unes 13.183,6 ha, de les quals 4.514 corresponen al terme municipal de Lleida. La superfície abastable pel reg es considera una mica superior (13.891,6 ha), de les quals 406,7 ha es troben a la zona urbana de Lleida; la superfície total abraçada, incloent-hi camins, construccions i d'altres, deu pujar a 16.652,9 ha (Comunitat General de Regants de Pinyana, Sistema d'Informació Geogràfic elaborat a partir de la base de dades cadastral, octubre del 2004). Aquestes diferències d'apreciació expliquen les diferències de la mateixa comptabilitat, de la superfície regada de Pinyana segons les fonts.

Els recs de Pinyana substituïren en general els antics recs de terrassa al·luvial del marge dret del Segre, en particular l'antiga séquia d'Alcarràs. El tram urbà inicial d'aquesta séquia desaparegué en època medieval, a causa de les necessitats de reforma urbana, i el seu tram final passà a ser alimentat per la séquia Major de Pinyana. També es pot parlar de la séquia de Remolins, que surt del terme de Lleida i rega pròpiament la terrassa al·luvial del terme d'Alcarràs.

Avui dia pel marge dret es conserva, amb tot, l'antiga séquia de la Plana o de la Plana de Sant Ruf. Aquesta séquia representa un cas ben particular en el sentit que es manté com un sistema hidràulic independent amb la seva pròpia comunitat de regants, tot i que s'alimenta de les aigües de l'escorrentia de l'àrea de Pinyana. La seva captació es troba a la clamor o reguer de Picabaix o de l'Ull Roig, just al límit del terme.

Quadre 2. Cronologia de l'administració dels regadius històrics de la ciutat, Pinyana i Fontanet

1180	Pere Ramon Sassala, repoblador procedent del Bages, construeix o refà la séquia de Pinyana i en rep la concessió reial. La documentació de l'època el rebateja com a Pere Cavassèquia.
1229	La família Sassala dona a la Paeria tots els drets de la séquia. A partir d'aleshores la Paeria l'administra a través de les prohomenies del Segrià (Pinyana) i de Fontanet. La preeminència de la Paeria origina força conflictes amb les poblacions del Segrià (Sentència de 1606, que declara Lleida propietària i administradora de les aigües).
1758	El Real Consejo de Castilla acaba imposant una Junta de Sequiatge amb un regidor de Lleida, un representant del Capítol, un del clergat menor i dos dels llauradors. Ordenances pròpies del 1794. Els conflictes de la guerra de Successió, que acabaren amb la supressió de la Paeria, comportaren també el desgavell de l'administració hidràulica.
1951	Es crea la Junta Central de Regants del Canal de Pinyana i la Séquia de Fontanet, que s'adapta a la legislació hidràulica del segle XX. La Junta de Sequiatge queda reduïda al terme de Lleida.
1967	Es constitueix la Comunitat General de Regants de la Séquia de Fontanet, que se separa de Pinyana i que aprovarà les pròpies ordenances i reglaments.

En canvi, pel marge esquerre del Segre es conserven encara els recs de les antigues séquies de Fontanet i de Torres, de 22 i 20 quilòmetres respectivament, que es remunten també a l'època medieval i que formen part indiscutible de l'Horta de Lleida. La séquia de Fontanet, que treu l'aigua del Segre a Vilanova de la Barca i rega fonamentalment el terme de Lleida, és encara administrada per la Junta de Sequiatge que fou creada el 1758 i que administra també les aigües de Pinyana al terme de Lleida.

Pel marge esquerre del Segre, la superfície regada s'estengué més modernament, amb l'entrada en funcionament del regadiu del canal d'Urgell a partir del 1865. El 1948 es calculava que aquest canal regava unes 3.876,84 ha al terme de Lleida, les quals comprenien grans finques i d'altres de més petites que visqueren un procés d'intensificació similar al de les hortes anteriors més antigues. Les terres regades pel canal d'Urgell tindran un nivell de parcel·lació i intensificació relativament inferior, a causa dels condicionaments de la seva propietat i d'altres aspectes de qualitat agronòmica. Encara l'any 1966, 2.013 de les hectàrees regades pertanyien a la Unión Laical de Canónigos y Beneficiados, que aquell any les vengué als masovers, tot i que es van mantenir unes finques relativament grans. Altres finques de regadiu relativament grans —com Torre-ribera (655 ha), Torreblanca (119 ha) i Torrefalguera (133 ha)— es conserven encara actualment i poc tenen a veure amb la petita explotació i la torre de l'Horta (S. Suñol, 1989, p. 107). Per bé que només aquestes parts més intensives són pròpiament considerades com a Horta de Lleida, en l'anàlisi i cartografia de l'Horta s'hi ha inclòs tot el regadiu del canal d'Urgell comprès dins el terme de Lleida, el qual conserva encara algunes grans finques.

Un altre regadiu més modern, del 1911, el del canal de Catalunya i Aragó, significaria l'extensió del regadiu cap a Ponent per damunt de la cota del canal de Pinyana. Gràcies a la derivació de la séquia d'Alpicat, el regadiu s'estendria per damunt de la cota de la séquia del Cap de Pinyana, de manera que es crearia un espai agrícola intensiu de continuïtat amb l'Horta històrica de Pinyana. Del mateix canal de Catalunya i Aragó es regaria tota la part més occidental del terme, la que envolta els nuclis de Raimat i Sucs; però aquesta part del terme de Lleida, a més de trobar-se molt allunyada del nucli urbà, presenta unes

condicions d'ocupació i aprofitament molt diferents i ja no pot ser considerada com a Horta de Lleida.

L'Horta de Lleida, que avui es troba en procés de canvi, s'ha anat creant i estenent a mesura que es creaven i consolidaven nous regadius; però l'Horta en el sentit més estricte d'espai periurbà és producte d'una història relativament recent. Tal com posen de manifest els diferents testimonis i documents analitzats per E. Vicedo (1997, 2006), l'Horta de Lleida en majúscules serà una creació de la segona meitat del segle XIX. Prèviament, l'espai presentava un grau d'intensificació agrària molt baix i una ocupació residencial insignificant, si no nul·la, atesa la prohibició expressa de construir fora muralles que pesava des de la dramàtica ocupació de la ciutat per les tropes de Felip V l'any 1707.

Quadre 3. Magnituds general dels regadius de l’Horta de Lleida en hectàrees*

Concepte	Planes de Lleida (S. Suñol, 1989)	Terme de Lleida (J. M. Rofes, 1993)	Terme de Lleida (J. Boixadera, 1995)**	Terme de Lleida (cadastre, 2011)	Horta de Lleida (cadastre, 2011)
Canal de Pinyana***	13.243	4.766	6.892	5.560,09	5.560,09
Séquia de Torres i els Plans	2.628	57		292,80	292,80
Séquia de la Plana	Sense dades	211		297,52	297,52
Séquia de Fontanet	1.020	486	974	445,85	445,85
Canals d’Urgell	78.213	4.488	5.594	4.731,09	4.731,09
Canal de Catalunya i Aragó	36.139	5.758	6.769	5.605,00	1.016,00
Total regadiu	152.748	15.766	19.229	16.932,35	12.343,35
Superfície conreada	310.221				12.343,35

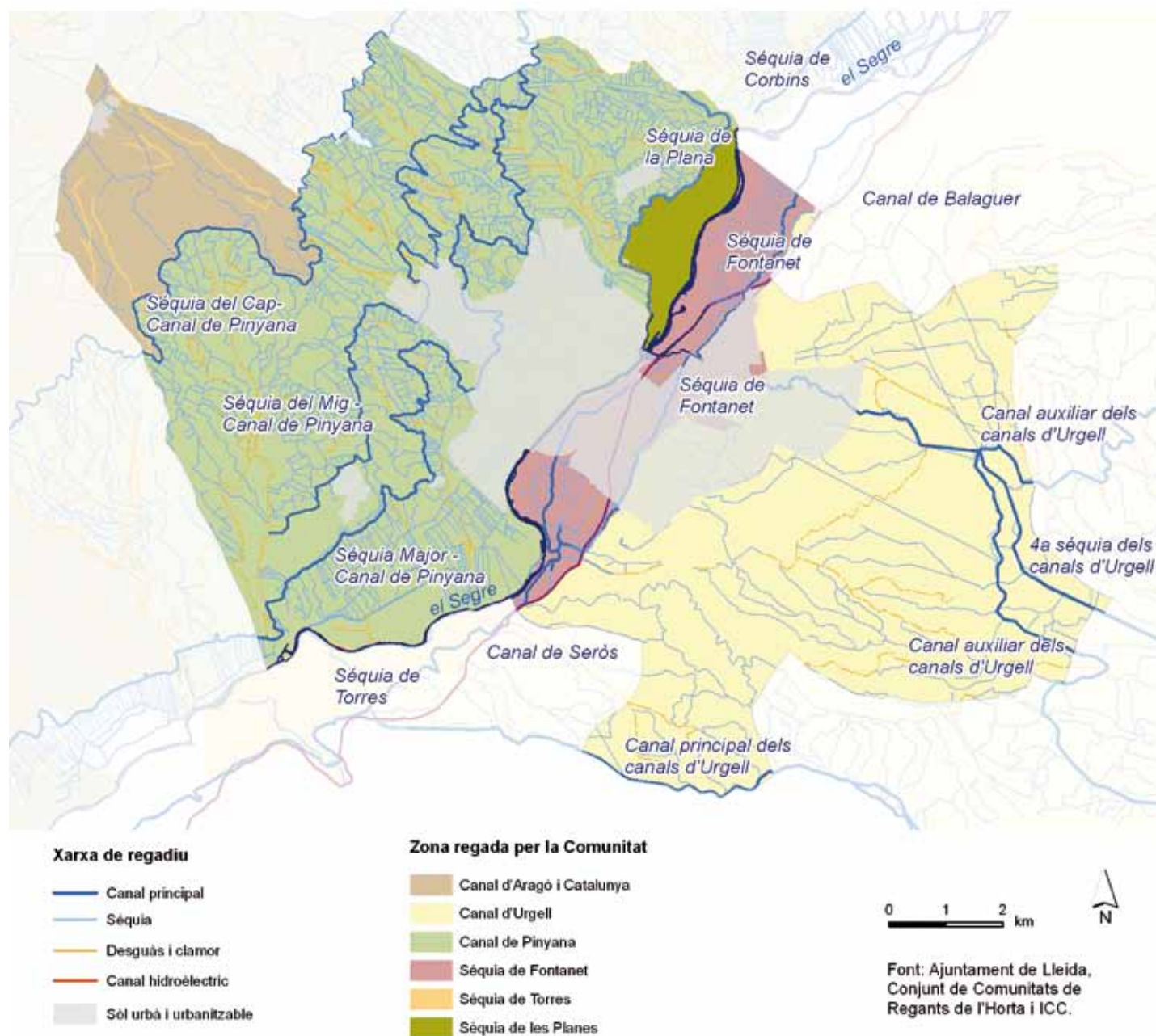
Font: S. Suñol (1989, p. 53-90), J. M. Rofes (1993, p. 63), J. Boixadera (1995).

* Si a hores d’ara no és fàcil establir la superfície estricta conreada (cal tenir present si es compten o no vies de pas, camins i altres superfícies no explotades), fins als anys noranta les dades disponibles sobre superfícies presenten en general grans inexactituds. Les diferències entre les superfícies documentades a través del cadastre i altres fonts i les que donen els mesuraments reals són espectaculars, fins al punt que fan poc creïbles les dades i les comparacions històriques. Entre 1967-1970 es fan unes primeres revisions cadastrals que comencen a donar dades fidedignes, però els treballs no es completaran fins bastant més tard (S. Suñol, 1989, p. 57).

** J. Boixadera suma el conjunt de la superfície de l’àrea reguívola, que devia incloure camins, edificacions i erms, fet que explicaria el desajust a l’alça; tampoc no desglossa l’extensió de les séquies més petites.

*** S. Suñol dona 5.212 ha a Pinyana pel terme de Lleida el 1988; mentre que, d’acord amb la base de dades cadastral de la Comunitat General de Regants, eren 4.514 ha regades el 2004.

Mapa 4. ELS CANALS DE REGADIU I EL SEU ABAST TERRITORIAL

EL CREIXEMENT I LA DIFUSIÓ URBANS EN LA CREACIÓ DE L'HORTA: LES TORRES

Tal com anirem veient, si l'agricultura de l'Horta ha esdevingut intensiva és perquè la ciutat es troba al seu costat i se'n nodria en una bona part. Lleida ciutat ha viscut també molt estretament lligada a la seva Horta, perquè l'estament pagès hi ha tingut històricament un pes demogràfic important i perquè, encara avui dia, els productes que ha exportat majoritàriament la ciutat han estat productes agrícoles. Els pagesos tot just representaven un 4,1 % dels ocupats el 2001, però l'any 1950 sumaven un 34 % (M. Moreno, 1991).

Fins a tal punt ha estat important l'Horta i l'agricultura que la ciutat ha presentat històricament un perfil pagès del qual li ha estat i li és encara difícil desempallegar-se. El tema ha estat objecte central de la reflexió de Joan Ganau en *La idea de ciutat a Lleida, segles XVIII-XX* (Ganau, 1992). Al mateix temps caldria, però, remarcar i diferenciar els elements d'una presència urbana a l'Horta que en determinen la singularitat en relació amb els pobles dels encontorns:

Reutilització agrària dels outputs generats per la ciutat (adob, inversions, coneixements...). Els conreadors que viuen dins o prop de les ciutats tenen bastant més fàcil l'aportació de determinats inputs interessants per al conreu, com els residus orgànics urbans, l'aprofitament de les infraestructures d'abastament d'aigua de la ciutat per a l'agricultura i l'ús d'altres infraestructures com escorxadors o molins, la incorporació d'innovacions a través de les persones i centres de coneixement, la facilitat de contactes humans pels serveis... Són aspectes que incideixen, en definitiva, en el caràcter agrari més intensiu anteriorment apuntat.

Difusió de l'habitat urbà, inicialment pagès. Amb l'enferrocament de les muralles, la major seguretat personal i la superació de la prohibició de construir fora de la ciutat, a finals del segle XIX, el pagès es veu esperonat a construir la seva torre a l'Horta i a convertir-la en residència permanent. El manteniment dels edificis i les instal·lacions d'ús pròpiament agrícola a l'in-

terior de la ciutat xoca amb les necessitats de la nova "urbanitat", concretada en el corrent higienista, que penetra a la ciutat industrial de finals del segle XIX, i en les propostes racionalitzadores i ordenadores de l'urbanisme. Aquests canvis, units a l'augment de valor del sòl, provocaran l'expulsió progressiva dels pagesos de l'àmbit urbà. Darrere o al mateix temps que els magatzems agrícoles, les corts i els corrals, es desplaçarà la residència familiar, per bé que de vegades els pagesos conserven casa o pis a la ciutat.

Difusió dels usos i costums urbans a l'espai agrari: passeig, jardí, activitats lúdiques, esport... L'Horta és fonamentalment un espai productiu agrari, però la nova societat urbana que es dibuixa a finals del XIX comença a utilitzar també l'espai de l'Horta per cobrir noves necessitats, com una mena de preludi del que serà l'eclosió residencial dels darrers decennis. Algunes torres que s'hi construeixen no són únicament una modesta casa rústica aparellada a les necessitats agràries i, fins i tot, apareix alguna concentració residencial, com la Bordeta, amb un cert aire de ciutat de vacances. Alhora, sorgeixen també algunes petites indústries, equipaments lúdics com les Basses i algun altre equipament social. Algunes d'aquestes implantacions seran relativament pròximes a la ciutat i han estat absorbides a través dels anys pel creixement urbà, mentre que d'altres es conserven encara aïllades.

De tots els trets anteriors, el caràcter més remarcable de l'Horta de Lleida serà la dispersió de l'hàbitat dels pagesos. L'establiment permanent del pagès al costat de la seva finca serà vist per tècnics i propagandistes com un element clau per a la millora de l'agricultura. Així, explicava un notable lleidatà, Josep Pleyan i de Porta, l'any 1889 ("Memoria sobre la colonización de la huerta de esta ciudad", manuscrit del 1889, caixa 116, Llegat Pleyan de Porta, Arxiu de l'IEI): "[...] cuando le hayan dicho que la huerta de Lérida la cultivan todos los leridanos, con leves excepciones, y que estos viven en la ciudad y van y vuelven todos los días del campo, no se extrañará de la miserable existencia que lleva la población y de que Lérida no pueda alzarse de la postración en que yace sumida años y más años".

Probablement l'origen d'aquest comentari fou el concurs celebrat per la Societat d'Amics del País de Lleida, el mateix any

1889, per buscar idees i propostes per augmentar la productivitat del que es considerava aleshores un espai agrícola poc aprofitat. El treball guanyador d'aquest concurs, d'Artur Blàvia, posa èmfasi en aquesta colonització residencial, aleshores molt incipient. El mateix treball presentava uns plànols del que hauria de ser una casa rústica a l'Horta mínimament adaptada als requeriments sanitaris generals (E. Vicedo, 1997, p. 219-227).

Un altre testimoni ens recorda que “abans tot el Canyeret era de la pagesia. I la gent anava a treballar al tros i tornava a dormir a casa. Sortien amb los carros i les someretes a punta de dia. Aleshores la gent no hi vivia, a les torres. Les tenien per guardar les eines” (C. Feixa, 1993, p. 44). El mateix autor de la citació ens recorda també la fugida dels pagesos cap a l'Horta durant la Guerra Civil a causa dels danys provocats pels bombardejos.

El cas és que els pagesos s'acabarien establint majoritàriament a l'Horta, sobretot a partir i durant els anys vint. Les “torres” típiques de l'Horta de Lleida són construccions modestes fetes amb els materials del país: parets de tova o tàpia fetes amb argila i palla i sostres de canyissos. Les construccions han pogut arribar a adquirir una superfície significativa a partir de les estances afegides, tant al costat com per damunt, a la barraca inicial, i inclouen tant els serveis domèstics com els magatzems agrícoles, estables, corralines i d'altres (A. Compte, 1952).

Els nomenclàtors de població o, com a mínim, aquells nomenclàtors més versemblants, que han servit per a l'elaboració del quadre adjunt, permeten un retrat relativament fidedigne d'aquesta difusió de l'habitatge a l'Horta que esmenten també els testimonis orals del moment (quadre 4). Hi podríem diferenciar dos períodes molt característics que marquen l'expansió residencial a l'Horta:

1. Diríem que entre mitjan segle XIX i mitjan segle XX el nombre total d'edificis teòricament destinats a habitatge no varia gaire, però es produeix una conversió radical dels habitatges temporers en habitatges permanents, que es correspon també amb la millora substancial de l'hàbitat residencial abans esmentada.
2. Des dels anys cinquanta fins avui es multipliquen les edificacions destinades a habitatge, que, tal com es veurà, no corresponen

en molts casos a pagesos. Els habitants de la ciutat comencen a apreciar el confort que dona l'habitatge unifamiliar a l'Horta, independentment de l'activitat que practiquen. Altrament, els pagesos abandonen la seva activitat agrària per una ocupació a la indústria i als serveis urbans.

Quadre 4. Evolució històrica dels habitatges a l'Horta de Lleida a partir del Nomenclàtor de població*

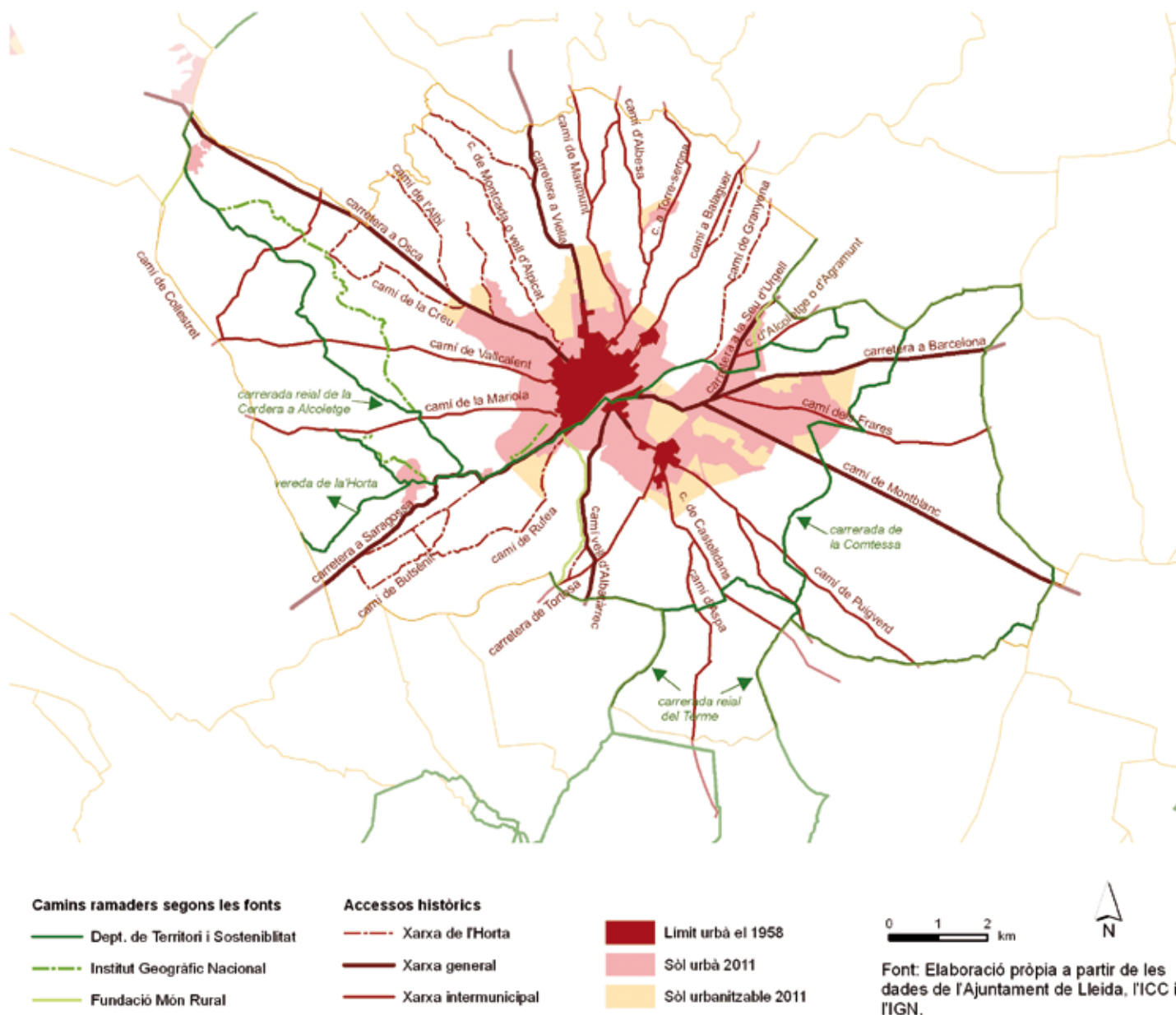
	Habitatges temporers**	Habitatges permanents	Habitants en habitatges permanents
1857	980	60	300
1910	450	350	2.000
1930	80	950	3.600
1981	1.686	1.907	7.628
2011	1.740	1.728	5.088

Font: INE, nomenclàtors de població dels anys respectius.

* Les dades dels censos d'habitatge del 1991 ençà presenten xifres d'una fiabilitat molt reduïda. Per a les dades del 2011 s'han utilitzat les d'habitatge del cadastre i les de població del padró permanent d'habitants, tal com es detalla més endavant. Aquesta diferència de fonts, a banda dels efectes del creixement urbà, fa que la davallada del nombre de residents s'hagi de matisar.

** Atesos els testimonis de l'època recollits, aquests habitatges temporers de la primeria de la centúria presentaven unes condicions més que deficientes (A. Compte, 1952).

Mapa 5. LES INFRAESTRUCTURES DE COMUNICACIÓ HISTÒRIQUES I EL PROCÉS DE CREIXEMENT URBÀ

L'ESPAI ADMINISTRATIU, L'ESPAI AGRARI I LES PARTIDES

Ens hem referit fins ara a l'espai administratiu de la ciutat, el que equival als límits del terme municipal de Lleida, però aquest espai administratiu no es correspon tampoc amb l'espai pròpiament humà o econòmic de l'Horta. L'espai sobre el qual estén la seva influència la població que viu a la ciutat i, més concretament, la pagesia que resideix a l'Horta de Lleida no coincideix pas amb els límits del terme municipal, que responen a una llarga tradició històrica basada en fets administratius o de titularitat de l'època medieval o anterior. L'anàlisi de l'espai econòmic i social de l'Horta actual ha de tenir en compte forçosament dos aspectes:

- D'una banda, les explotacions agràries presents a l'Horta estenen la seva activitat més enllà del terme municipal i de l'àmbit del terme municipal anteriorment qualificat com a Horta. Tal com es veurà més endavant, les explotacions agràries de l'Horta han d'augmentar la seva dimensió productiva a base de comprar o llogar terra i instal·lacions situades a l'exterior.
- D'altra banda, el terme municipal i l'espai corresponent a l'Horta no deixen d'estar subjectes també a l'acció d'explotacions agràries que tenen la seva seu en poblacions veïnes o de més enllà. Aquesta presència exterior adquireix una dimensió especial en els darrers anys; però, tal com assenyalen les referències disponibles sobre la propietat, té també una llarga presència històrica.

Més enllà de la territorialitat variable de l'espai de treball agrari, del qual es disposa de referències parcials, l'espai de la "propietat" de la població resident a la ciutat o a l'Horta ens presenta uns desajustos amb relació a l'espai administratiu que ajuden a precisar l'espai econòmic i humà propi de l'Horta (mapa 6):

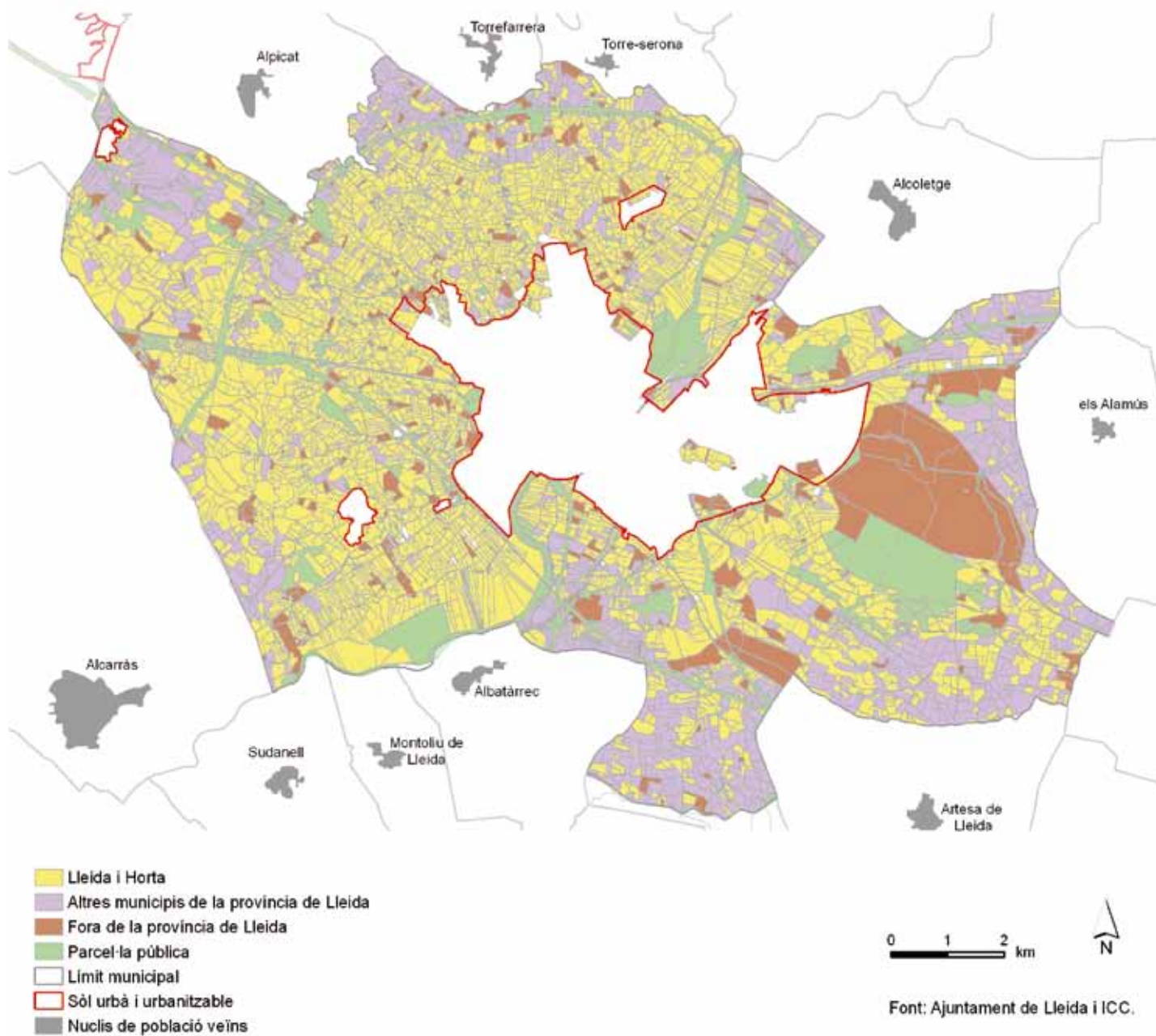
- En realitat, l'espai en propietat dels residents a l'Horta o a la ciutat apareix més reduït que no el del terme municipal. A mesura que un s'apropa als termes veïns, la propietat de residents en altres municipis es fa dominant. Es tracta fonamentalment de propietaris residents als nuclis propers.

- La presència de propietaris dels nuclis veïns resulta particularment elevada a la part dels regadius de l'Urgell. Però també és significativa la presència de propietaris residents en municipis veïns als límits amb els municipis del Segrià històric, a la part nord del terme.

- La presència de propietaris residents en municipis més allunyats es fa notar, per la seva banda, en algunes parcel·les més grans, fet que té a veure amb l'origen nobiliari d'alguns d'aquests dominis.

En general, l'espai de propietat dels residents de la ciutat i l'Horta tendeix a dibuixar un àmbit d'influència de quatre quilòmetres a partir del nucli urbà central del segle XIX situat al marge dret del riu Segre. L'àmbit d'influència s'estira més cap a la part nord-occidental, als límits amb el terme d'Alcarràs, a les noves colonitzacions dels regadius del canal de Catalunya i Aragó.

Mapa 6. LA INFLUÈNCIA DE LA CIUTAT: LA TITULARITAT DE LA TERRA SEGONS EL LLOC DE RESIDÈNCIA DEL PROPIETARI (2011)

L'Horta constitueix un espai agrari que es pot analitzar i presentar en funció dels diferents aspectes que defineixen aquesta activitat. El territori de l'Horta s'entén, però, com el resultat d'una colonització agrària en què tots els aspectes es troben relacionats i segueixen unes pautes molt coincidents entre elles mateixes. L'evolució general dels mercats agraris ve a ser la clau principal de l'evolució actual del sector, com en el passat ho va poder ser la demanda de productes del camp generada per la mateixa ciutat.

L'HORTA COM A PRIMERA CORONA AGRÀRIA DE LA CIUTAT CENTRAL

La proximitat urbana tindrà una incidència històrica determinant en l'aparició de l'Horta de Lleida. En el context de la societat urbana i industrial dels darrers cent anys, la incidència urbana en l'activitat agrària de l'Horta es farà notar a través de diverses vies, de les quals es pot enumerar:

- La demanda directa de productes del camp per part dels consumidors de la ciutat, que fins fa uns decennis eren grans consumidors de productes de proximitat.
- En relació amb el fet anterior, la mateixa facilitat de transport i venda dels productes dels mateixos pagesos de l'Horta a través dels mercats i les botigues de la ciutat o del porta a porta.
- La major facilitat d'accés a la informació per part dels pagesos de l'Horta gràcies als seus contactes urbans.
- No solament la informació, sinó l'accés als serveis per part de la gent de l'Horta es veu afavorit per la mobilitat i relació quotidiana entre camp i ciutat.
- La dispersió de l'hàbitat residencial per l'Horta comporta, d'altra banda, una simbiosi o coincidència molt gran entre pagesos i població urbana, que dura pràcticament fins avui dia.

A partir de les sinergies creades per la proximitat de la ciutat no serà estrany comprovar com la distribució dels conreus, els usos i les estructures agràries a l'entorn de Lleida recorda en molts aspectes una distribució concèntrica que ens remet al model plantejat al seu dia per Von Thünen. Tal com suggeríem en una anterior publicació i com es recull en el gràfic adjunt (I. Aldomà, 1993), la reflexió entorn de la vigència actual del model, amb les correccions metodològiques introduïdes pels autors més moderns, aporta punts de vista interessants per a la comprensió de l'Horta.

Del model original de Von Thünen definit a principis del segle XIX ja no ens en podem quedar amb els costos de transport, que creixen en allunyar-se de la ciutat, sinó que s'ha d'atendre a totes les variables que depenen directament de la proximitat urbana i que s'acaben d'enumerar. Cal referir-se, doncs, a les facilitats de transport en general i als altres elements apuntats, als quals, en molts casos, ja s'han referit comentaristes més actuals de la teoria de Von Thünen (P. Haggett, 1988, p. 428-435).

Evidentment, el model de Von Thünen s'hauria de situar també en un espai molt més ampli, el que correspon pròpiament a l'àrea o regió d'incidència econòmica de la ciutat de Lleida, que s'estén per les comarques veïnes i més enllà. Aquest àmbit regional escapa a l'objecte d'aquest treball, però és interessant de tenir-lo en compte perquè ajuda a entendre també les diferències que es produeixen a l'interior mateix del terme de Lleida.

Dins el mateix espai del que s'ha anat considerant com a Horta de Lleida es produeix, d'acord amb el mateix model anterior, una disminució en la intensitat de l'ocupació agrària a mesura que ens allunyem de la ciutat. Vicedo (2006) posa ja en relleu com la colonització agrícola del territori s'estengué progressivament cap als límits del terme municipal. Antoni Bergós presentava també unes diferències de 3,5 a 1 entre els preus dels camps de regadiu més pròxims a la ciutat i els camps regats de les partides del terme més allunyades (A. Bergós, 1928, p. 20). La cartografia actual encara permet observar com l'ocupació fructícola i la implantació residencial disminueixen en allunyar-se de la ciutat, mentre que el gra parcel·lari es fa més gruixut, tal com ja argumentava amb xifres S. Suñol (1993, p. 125).

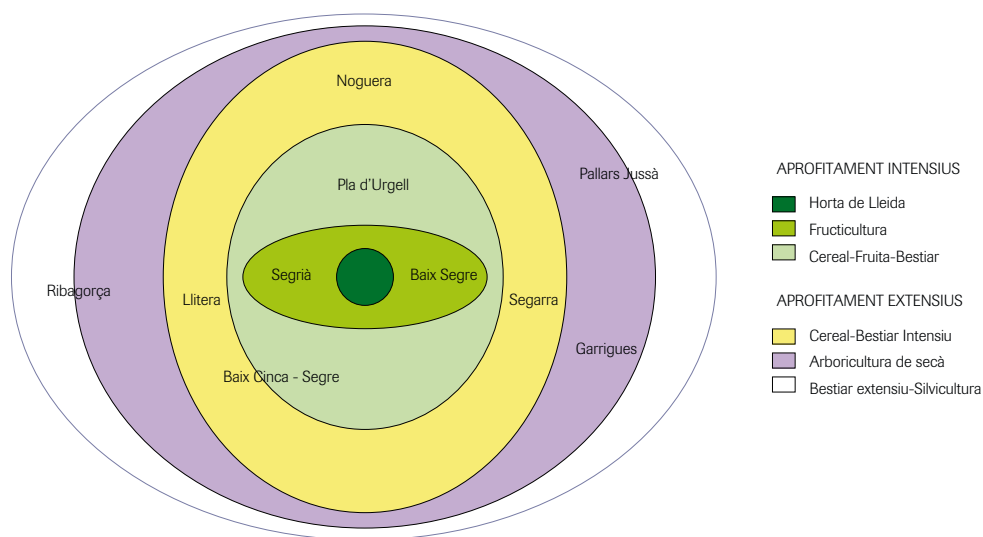
Altrament, i per al cas més específic de l'Horta i l'agricultura periurbana en general, caldria molt possiblement introduir la reflexió de l'escola substantivista russa i dels seus seguidors per entendre el funcionament de les explotacions agràries familiars de l'Horta. La seva lògica reproductora, amb una producció que no busca el màxim benefici, sinó que s'adapta a les necessitats del grup consumidor familiar, porta al fraccionament del conjunt

parcel·lari i a la intensificació de la producció agrària, que es posaran de manifest en el decurs del treball (A. C. Chayanov, 1974).

Les necessitats del grup demogràfic relativament nombrós que viu a la ciutat de Lleida i la seva base històrica fortament agrària contribuirien, per la seva banda, a l'eclosió del nombre d'unitats agràries familiars presents a l'Horta. Al mateix temps, els grups familiars amb una petita base territorial compensaven la feblesa del seu volum productiu amb estratègies d'augment del valor afegit, densificant plantacions, acudint a vendre directament el seu producte a la ciutat i d'altres. En aquest sentit, resulta ben significatiu com la majoria d'explotacions de menys d'1,25 ha acudia directament a vendre la fruita a la plaça (92 %), mentre que el grup següent, d'1,25 a 3 ha, venia ja majoritàriament a intermediaris (72 %) (enquesta del Servei d'Extensió Agrària del 1974, analitzada a R. Morell, X. Maurel, I. Aldomà, 1980, p. 100).

Gràfic 1. L'Horta de Lleida i l'organització de l'espai agrari a l'entorn de Lleida*

Font: Elaboració pròpia.

* Seguint de manera força semblant el model proposat per Von Thünen, la distribució dels conreus a l'entorn de la ciutat de Lleida presenta una configuració concèntrica, en la qual l'Horta ocupa l'espai agrari central pròxim a la ciutat.

EL CONJUNT PARCEL·LARI AGRARI I LA SEVA FRAGMENTACIÓ

Fet i dit, les fortes exigències en mà d'obra i les tendències històriques des del segle XVIII favorables als conreadors familiars directes han determinat la fragmentació final extraordinària del conjunt parcel·lari de l'Horta. Durant el segle XIX l'Horta de Lleida presentarà encara la fesomia d'una propietat relativament gran i senyorial; però, en un procés que no ha estat pràcticament estudiat, les famílies dels parcers o arrendataris esdevindrien majoritàriament propietaris durant el segle XX (E. Vicedo, 1997).

La intensificació agrícola del segle XX afavorí, en qualsevol cas, una fragmentació parcel·lària que explica la situació actual que es dibuixa en els mapes adjunts. En l'anàlisi del conjunt parcel·lari i la propietat que ens presenta el cadastre de rústica, hi observem les xifres d'aquesta fragmentació, que es constituïrà en una limitació molt gran de cara a la modernització i continuïtat agrària de l'Horta (quadre 5):

- Quasi un 70 % de les parcel·les de l'Horta no arriba a 1,5 ha, extensió que es correspon a la unitat mínima de conreu vigent urbanísticament en el regadiu. Aquestes parcel·les sumen només un 26 % de la superfície conreable, però ens indiquen dificultats i sobre costos a l'hora d'explotar agrícolament una part important del territori.
- La resta de parcel·les es mou majoritàriament entre 1,5 i 10 ha, un interval que suma la major part de la superfície de l'Horta. Molt poques parcel·les, concretament 71, superen les 10 ha de superfície.
- Si, en comptes de parlar de parcel·les, parlem de propietaris titulars, és a dir, de persones o societats que poden regentar més d'una parcel·la, els contrastos són menys notoris, però es manté en essència la diagnosi precedent. Més de la meitat dels titulars, un 56 %, no arriba a 1,5 ha i suma un 13 % de la superfície total, mentre que només 133 propietaris, un 3 %, superen les 10 ha.

La densitat del conjunt parcel·lari ens presenta, d'altra banda, uns contrastos que tenen molt a veure amb les diferències en el procés històric de colonització. En aquest sentit, la densitat del gra parcel·lari té força a veure, d'entrada, amb la superfície abastada pels diferents regadius.

A la part oriental del terme regada pels canals d'Urgell apareix un gra parcel·lari notablement més gran. La presència de majors dimensions es deixa notar tant en la magnitud de les parcel·les pròpiament dites, com, sobretot, en la superfície compresa per les propietats. La presència de petites parcel·les entremig de propietats més grans té a veure amb la presència de propietaris de les poblacions veïnes que tenen les parcel·les en propietat repartides per diferents indrets del terme i del territori envoltant, un fet molt característic de tot l'Urgell.

A la part més occidental, corresponent als recs derivats del canal de Catalunya i Aragó a través de la séquia d'Alpicat, les parcel·les són també de dimensió més similar a la de l'Urgell, per bé que aquí no apareixen grans finques.

L'àmbit regat de Pinyana i Fontanet és el que exemplifica millor el quasi minifundisme de l'estructura de la propietat a l'Horta. Segons dades del 2004 de la comunitat de regants, en aquest àmbit s'hi trobaven 2.380 propietats ("propietaris-usuaris", segons la terminologia més adient als contribuents de la comunitat de regants). Aquests propietaris tenien una mitjana de 2,3 ha; però, i el que és encara més significatiu, un 63,5 % no arribava a 1,5 ha, i un 35 % es trobava per davall de les 0,5 ha de propietat. Val a dir que aquesta fragmentació és bastant general a tots els termes regats pel canal de Pinyana, fet que té a veure amb les similituds de l'agricultura dels pobles del Segrià històric regats per aquest canal.

Dins de l'àrea abastada pel canal de Pinyana i els regadius històrics, és interessant de notar també algunes diferències relacionades amb el procés colonitzador. El conjunt parcel·lari més petit apareix a la part més pròxima a la ciutat i a la part nord, que manté una continuïtat amb els regadius del Segrià històric. Alhora, el gra parcel·lari i la titularitat es fa més gran cap a ponent, a la part final dels regadius de Pinyana, que han tingut sempre majors problemes d'abastament d'aigua.

És interessant de constatar també com al conjunt parcel·lari de les hortes més antigues instal·lades a les terrasses al·luvials es presenten unes magnituds de parcel·la notablement superiors en els terrenys situats prop del riu Segre. El fet té a veure amb el guany de superfície de conreu aconseguit sobre la vegetació de ribera i els espais incultes situats a la vora del riu, que en molts casos correspon als darrers cinquanta anys.

En el mapa adjunt se singularitzen aquestes propietats més grans, que destaquen també a la part més allunyada de la ciutat en direcció a Montagut i a la part de l'Urgell, on la propietat es relaciona amb les inèrcies de les antigues grans propietats senyorials anteriorment apuntades. També cal destacar la presència de propietats públiques d'organismes molt diferents: les de les infraestructures viàries o hidràuliques de caràcter més lineal i les parcel·les municipals relacionades amb espais naturals, a més de la gran parcel·la de Torreblanca, destinada a polígon d'activitat.

Si, en lloc de parlar de propietats, es parla d'unitats d'explotació els números surten una mica millor, perquè algunes propietats es troben arrendades a agricultors, altres explotacions agràries tenen terres en altres parts del terme de Lleida o en altres termes, i altres propietats corresponen a titulars membres d'una mateixa família que treballen com una sola unitat d'explotació. Amb tot,

tampoc no es pot parlar d'explotacions agràries gaire grans, tal com es veurà en el capítol següent.

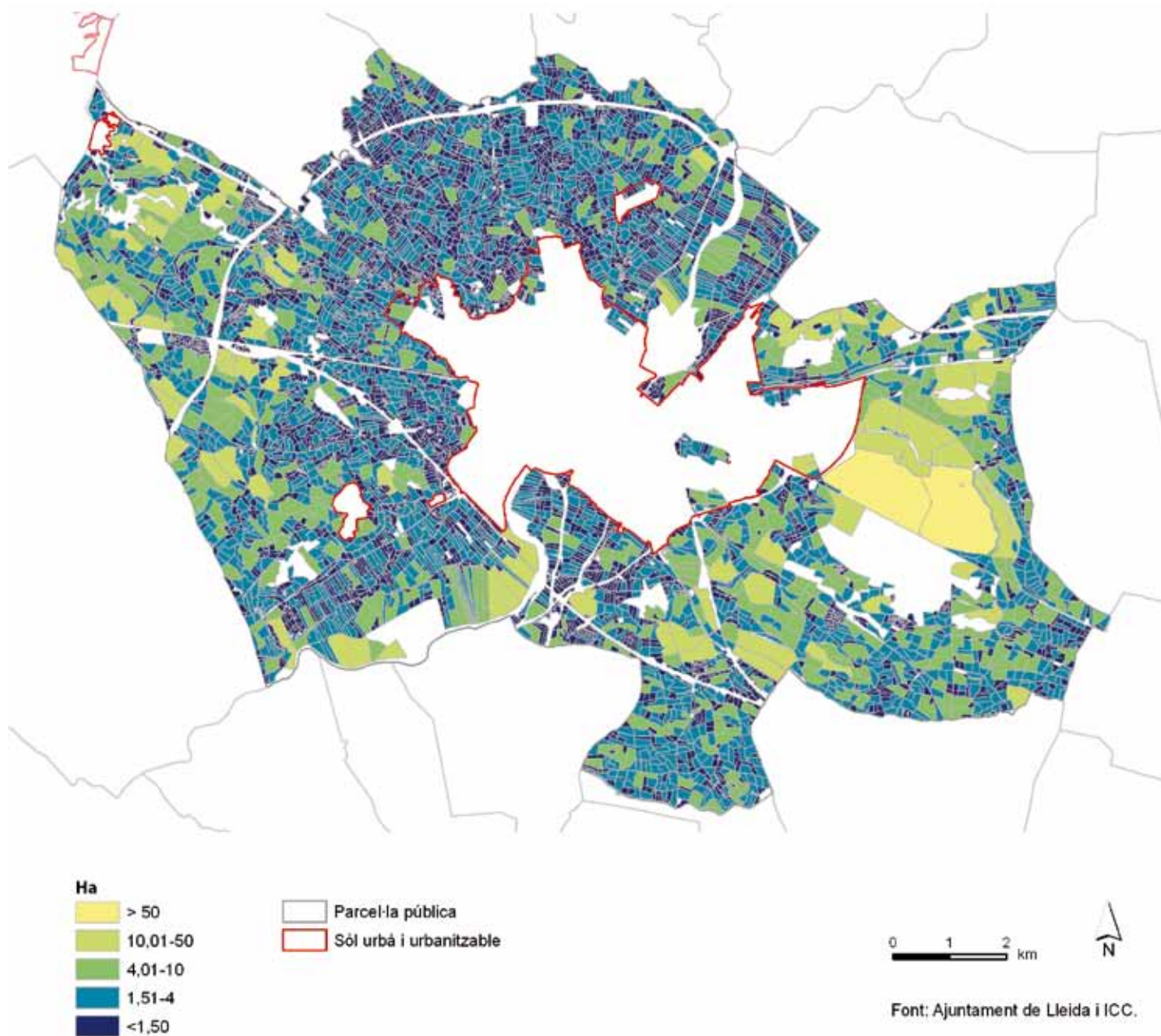
Quadre 5. Parcel·les i propietaris segons intervals de superfície a l'Horta, setembre del 2011*

Superfície en ha per parcel·la o propietat	Parcel·les		Propietaris titulars	
	Nombre	Superfície	Nombre	Superfície
< 1,5	4.878	2.782,9	2.479	1.415,4
1,51-4	1.766	4.111,6	1.289	3.121,4
4,01-10	394	2.296,5	495	2.985,2
10,01-50	69	1.185,8	123	2.029,7
> 50	2	310,2	10	1.135,3
Total	7.109	10.686,9	4.396	10.686,9

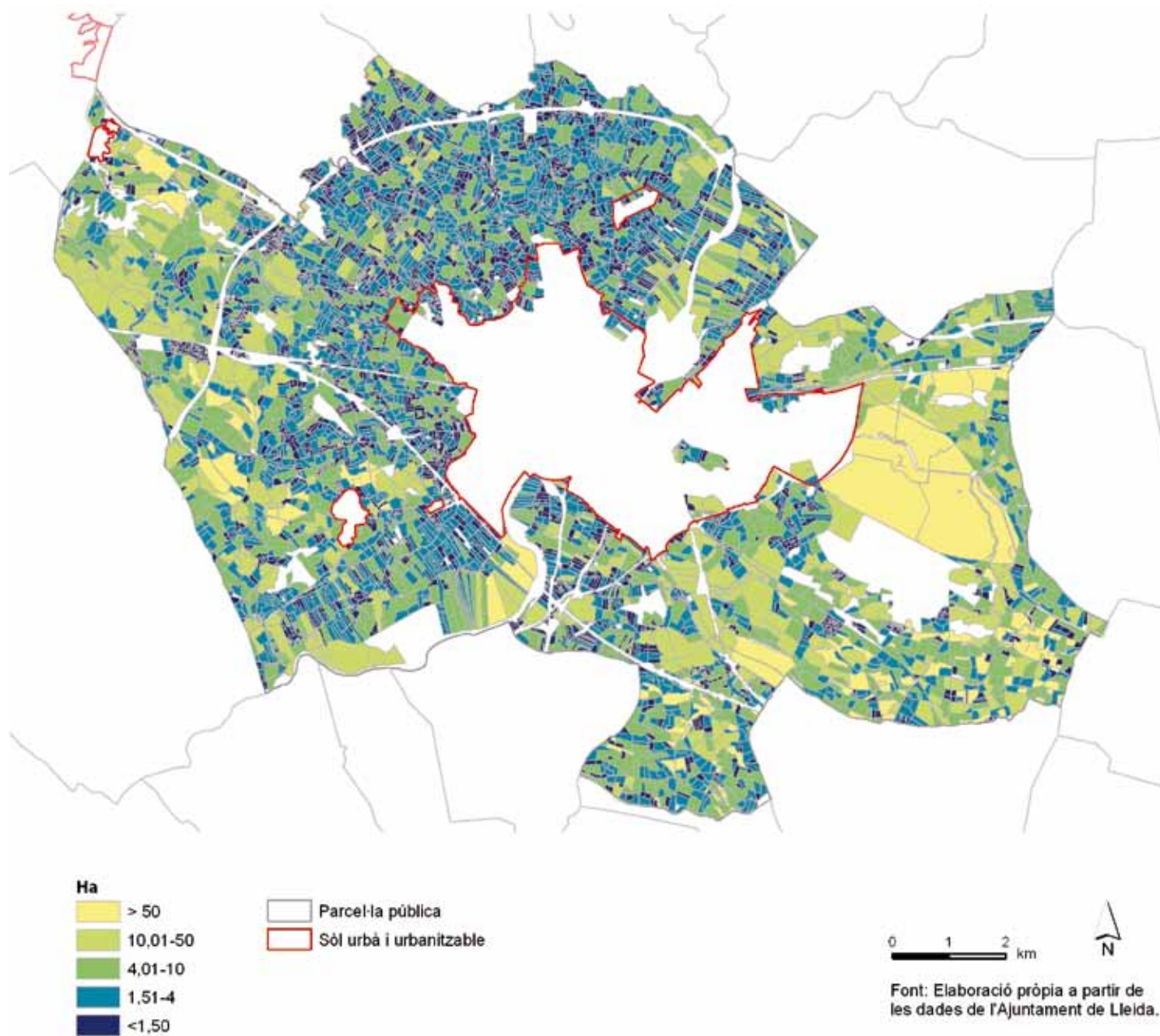
Font: Ajuntament de Lleida, cadastre de rústica.

* S'analitza la superfície dels terrenys de naturalesa rústica que no formen part d'una propietat pública. En aquest cas, l'estadística inclou algunes parcel·les situades en sòl urbà o urbanitzable.

Mapa 7. EL CONJUNT PARCEL·LARI DE L'HORTA SEGONS LA MAGNITUD DE LES PARCEL·LES, SETEMBRE DEL 2011

Mapa 8. EL CONJUNT PARCEL·LARI DE L'HORTA SEGONS LA MAGNITUD DE LA PROPIETAT, SETEMBRE DEL 2011

L'EVOLUCIÓ DELS USOS DE L'ESPAI EN ELS DARRERS SEIXANTA ANYS

La singularitat de l'Horta de Lleida ha estat marcada per una agricultura intensiva, en el sentit propi d'un major ús de mà d'obra, d'adobs i d'altres inputs per hectàrea, i en l'expressió més general, que afecta l'ús del conjunt de factors de producció i de les estructures productives en les quals aquests s'organitzen. La fragmentació del plànol parcel·lari n'és un resultat evident. L'altre resultat és la distribució dels usos del sòl, que esdevé una característica substantiva del paisatge de l'Horta.

El fet que l'Horta no constitueixi una unitat administrativa en dificulta l'observació i, en particular, el seguiment de l'estadística històrica. A partir de la comparació dels testimonis històrics, les fotografies antigues i alguns treballs documentals (E. Sanfidel, 2008) amb les dades actuals obtingudes a partir de l'anàlisi de la base de dades cadastral i del SIGPAC, podem avançar algunes hipòtesis sobre l'evolució dels usos del sòl i les tendències en els darrers seixanta anys.

Entre els anys cinquanta i ara es produeix una tendència general a la disminució de la superfície conreada de l'Horta en benefici, sobretot, del creixement urbà i d'algunes superfícies ermes. Aquesta evolució serà especialment remarcable a partir de la primeria dels anys vuitanta. Anteriorment, la pèrdua de sòl pel creixement urbà quedaria força compensada per l'augment de la superfície de conreu gràcies als terrenys guanyats a les ribes del riu Segre i a alguns tossals i erms.

Amb relació a les superfícies ermes anteriors, superfícies susceptibles d'alguns aprofitaments pastorals, es produeixen pèrdues degudes a la transformació en camps de conreu o a la transformació en zona urbana. Però també hi ha processos de conversió continuada de camps de conreu en erms a causa, especialment, dels terrenys en espera d'urbanització que deixen de ser conreats. A aquests s'hi afegeixen també en els darrers anys terrenys agraris dispersos abandonats pels seus antics conreadors de manera eventual o més o menys permanent.

Dins de la superfície conreada, la fruita, que es comença a escampar en els primers decennis del segle xx, tenia una presència important en algunes partides de l'Horta a finals dels anys cinquanta. Als anys seixanta la fruita cobria pràcticament tota l'extensió conreada de Pinyana i les hortes antigues, on a la primeria del segle xxi torna a deixar pas als conreus extensius de regadiu. Cap a la part dels canals d'Urgell, l'expansió de la fruita serà més lenta i s'hi conservaran extensions importants destinades al conreu de blat, panís o alfals, que tenen un pes especial a les grans finques d'aquesta zona.

Tal com es dedueix de l'anàlisi de la fructicultura, l'evolució dels usos anomenats de terra campa en regadiu varien en sentit contrari del ritme de l'expansió o de la retracció fructícola. Entre els anys cinquanta i avui es produeix també un canvi radical de les espècies conreades a la terra campa: el blat, preponderant durant els anys cinquanta, deixarà pas progressivament al panís i l'alfals, que avui constitueixen els conreus més extensos.

ELS USOS DE L'HORTA ACTUAL I LES ORIENTACIONS PRODUCTIVES AGRÀRIES PRINCIPALS

A partir de l'anàlisi dels usos actuals del territori de l'Horta apareix una ocupació destacadíssima de la superfície del conreu, que representa tres quarts del total. Es reparteix fonamentalment entre dos grans grups dominants, la fruita dolça i els conreus de terra campa en regadiu, que sumen més d'un 95 % de la superfície dedicada al conreu de productes agrícoles comercials. Vinya i algunes parcel·les de fruita seca ocupen extensions reduïdes i estrictament localitzades. L'olivera ha guanyat extensió i supera les 100 ha. Alhora, el conreu comercial d'hortalisses té un pes relatiu molt reduït i supera de poc les 100 ha.

Les bases cartogràfiques i el treball de camp permeten calcular amb força aproximació l'extensió fructícola de l'Horta, que arriba a les 4.464 ha. A partir d'algunes fonts estadístiques i de les enquestes realitzades es pot fer un càlcul més aproximatiu de la distribució per espècies, que mostra el domini de la producció de pera. El fet té molt a veure amb l'adaptació de les espècies fructícoles a les condicions agroclimàtiques de la regió, que en el cas de l'Horta es corresponen amb la zona de maduració mitjana de la fruita dolça.

Tal com s'ha assenyalat, el conreu d'alfals, de panís i d'altres cultius extensius ocupa una extensió creixent, en perjudici de l'extensió destinada a la fruita dolça. En el conjunt de l'espai de l'Horta estudiat, aquests conreus extensius superen ja l'espai destinat a la fruita dolça. Amb tot, cal tenir en compte el contrast entre la part oriental i l'occidental del terme; en aquesta darrera els conreus extensius guanyen terreny, però hi tenen una presència menor.

Fora de l'agricultura comercial és remarcable la presència d'erms, que esquitxa la part occidental de l'Horta. Els espais forestals són relativament reduïts i les grans taques apareixen al costat del riu Segre. Rius, canals i embassaments tenen, per la seva banda, un pes relatiu reduït, però significatiu.

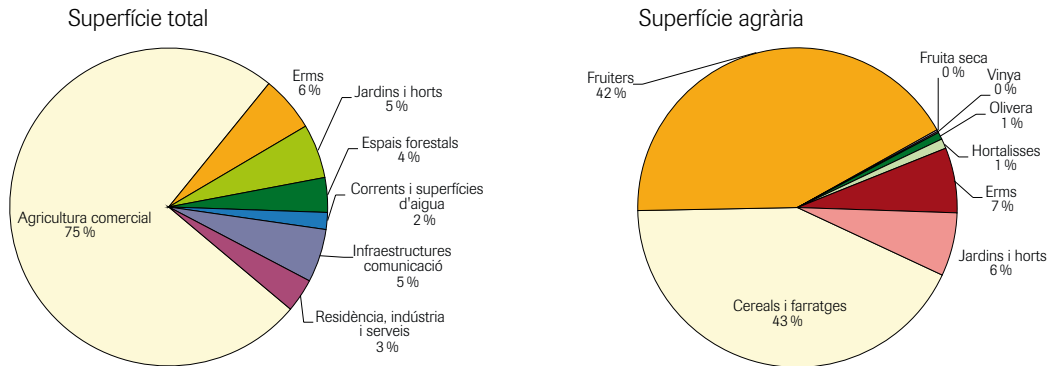
Quadre 6. Evolució de l'ocupació del sòl a la partida de Rufeà, 1956-2003, en hectàrees*

Usos 2003	Conreus característics el 1956			Total	
	Terra campa	Fruiters	Horta	2003	1956
Fruiters	64,2	77,1	22,9	202,7	171,2
Hortalisses	19,9	22,5	9,8	53,8	66,9
Llaurat regadiu	55,1	42,7	12,3	157,4	161,2
Bosc de ribera	0,2	1,2	0,3	8,4	0,0
Improductiu	4,0	3,2	3,9	25,5	42,3
Pastures	1,7	5,3	0,0	53,2	131,7
Torres	1,5	0,9	1,6	7,2	4,8
Urbà	14,6	18,3	16,1	54,2	0,3
Xarxa de reg	0,0	0,0	0,0	17,2	1,2
Usos ha 1956	161,2	171,2	66,9	579,6	579,6

Font: E. Sanfidel (2008, p. 74 i 77).

* La partida de Rufeà, pròxima a la ciutat, permet veure la importància física del creixement urbà, que representa un dels canvis d'ús més importants en magnitud. El canvi més important en hectàrees són les àrees pròximes a la llera del riu, considerades el 1956 com a pastura, que passaran a ser majoritàriament terrenys de conreu, per bé que es mantindran algunes finques grans que conserven la funció de pastura. Cal tenir en compte que, a Rufeà, s'hi inicia molt aviat el desenvolupament fructícola, i això explica que l'ocupació fructícola el 1956 ja hi sigui molt important.

Gràfic 2. Distribució de la superfície en grans usos a l'Horta, 2011

Font: Elaboració pròpia a partir de la taula d'usos del SIGPAC contrastada amb imatge aèria i treball de camp.

Les infraestructures viàries ocupen lògicament una part de la superfície de l'àmbit rural, que en el cas de l'Horta guanya pes pels efectes induïts per la proximitat urbana. Aquesta proximitat i la incidència més directament periurbana es deixa notar en el pes de les extensions vinculades amb les activitats industrials, els serveis de tipus públic o privat i les implantacions residencials.

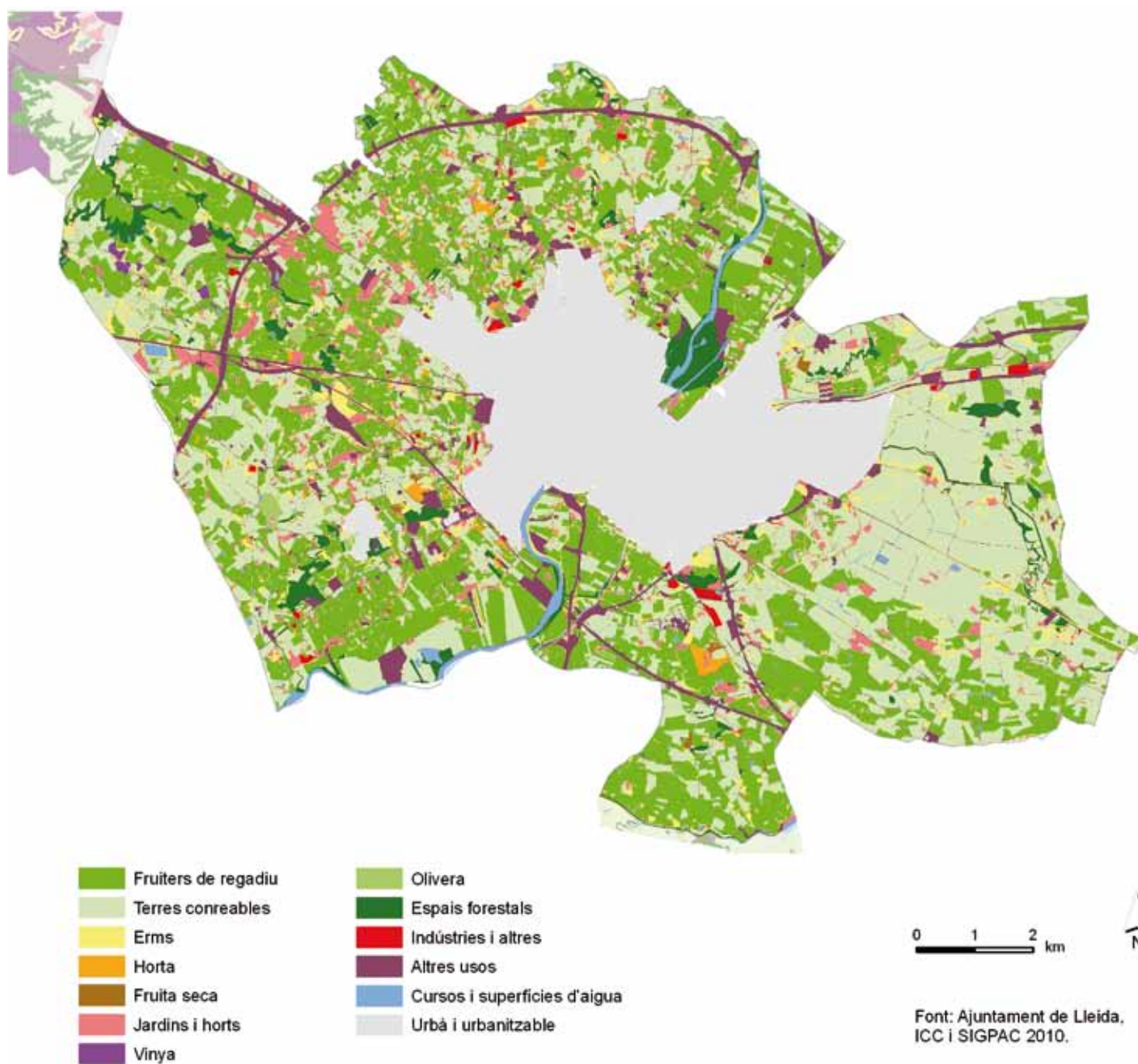
En relació amb aquestes darreres, cal situar el grup que engloba jardins i horts, que representa els espais situats a l'entorn de construccions, en els quals es fa difícil diferenciar-ne un ús o un altre. En conjunt, una dècima part de l'Horta estudiada presenta aquest tipus d'ocupació, una proporció que creix a tota la meitat occidental corresponent a l'Horta històrica.

Quadre 7. Ocupació de l'Horta per grans usos, 2011

Tipus d'ús	Superfície ocupada en m²	Nombre de subparcel·les	Superfície per subparcel·la
Cereals i farratges	45.207.248	5.600	8.073
Fruiters	44.636.520	4.704	9.489
Fruita seca	183.136	39	4.696
Vinya	143.256	40	3.581
Olivera	767.220	522	1.470
Hortalisses	1.051.787	579	1.817
Erms	6.966.716	4.489	1.552
Jardins i horts	6.780.708	4.875	1.391
Espais forestals	4.340.870	560	7.752
Corrents i superfícies d'aigua	2.120.954	791	2.681
Vials	6.673.615	2.823	2.364
Residència, indústria i serveis	4.202.495	1.015	4.140
Superfície no agrària	12.997.063	4.629	2.808
Total	123.074.525	26.037	4.727

Font: Elaboració pròpia a partir de la taula d'usos del SIGPAC contrastada amb imatge aèria i treball de camp.

Mapa 9. USOS PRINCIPALS DE L'ESPAI DE L'HORTA, 2011

LA DIFUSIÓ DE LA RAMADERIA I LA SEVA EVOLUCIÓ

En conjunt, el registre del Departament d'Agricultura comptabilitza actualment 301 explotacions agràries que disposen de ramaderia situades a l'àmbit de l'Horta estudiat (setembre del 2011), les quals representen les 354 unitats del quadre adjunt. Això es deu al fet que algunes explotacions tenen més d'una espècie ramadera. D'altra banda, el grau d'especialització ramadera d'aquestes explotacions és molt desigual: algunes tenen un nombre d'animals que dona per a poca cosa més que per a l'autoconsum; d'altres continuen tenint un nombre d'animals relativament baix, i instal·lacions, en consonància, no gaire grans i especialitzades.

En conjunt, apareixen unes 173 unitats que corresponen a explotacions agràries amb unes dimensions productives mitjanes o grans, que fan suposar una activitat ramadera especialitzada. D'aquestes explotacions, 23 presenten unes dimensions realment importants pel volum del bestiar manejat, que implica una quantitat de treball remarcable.

Tot i que la producció bovina ha guanyat terreny en els darrers decennis, la producció porcina continua essent la més difosa. Amb molt poques excepcions, la producció es fa en granges d'unes mínimes dimensions. Pràcticament la meitat de les 81 unitats especialitzades en l'engreix, que produeixen en integració amb les cooperatives i empreses del pinso, tenen més de 800 porcs. Les unitats porcines amb mares dedicades a la producció de mamelló per a la venda són les que presenten en termes generals unes dimensions més reduïdes, mentre que les unitats de cicle tancat, que complementen les opcions de cria i engreix, tenen unes dimensions comparativament una mica més grans.

La segona espècie més important per la seva difusió és la bovina, que suma 103 unitats productives, les quals es dediquen, en una immensa majoria, a l'engreix de vedells joves. La meitat de les 84 unitats dedicades a l'engreix o preengreix boví es pot considerar explotacions de dimensions mitjanes o grans. Tretze

de les divuit unitats amb vaques de llet o de carn es poden considerar de dimensions mitjanes, tot i que no es pot parlar en aquest cas de grans unitats.

Destaca, en comparació amb altres indrets de la plana, la presència de ramats d'ovelles i algunes unitats especialitzades en l'engreix d'oví. Dels 41 ramats d'ovelles, 37 es poden considerar, d'altra banda, de dimensions mitjanes o grans.

La cabra es troba relativament difosa a l'Horta, en una vintena d'explotacions; però només una explotació supera la seixantena de cabres. És un fet normal si es té en compte que quinze explotacions de cabrum disposen també de bestiar oví i que, en aquest cas, les cabres representen una espècie complementària que ajuda a la gestió del ramat.

Setze unitats disposen de pollastres o gallines, de les quals es pot dir que nou presenten unes dimensions mitjanes, bàsicament les granges d'engreix de pollastres. No s'hi troba cap unitat d'aviram de grans dimensions i algunes tenen un nombre de caps força reduït. Hi ha una unitat, respectivament, de perdisus, oques i guatlles, que correspon a una mateixa explotació, que en disposa d'una quantitat molt petita.

S'hi troben fins a 23 unitats que disposen d'èquids, però es tracta fonamentalment d'una tinença sense ànim de lucre. Només quatre explotacions d'èquids presenten una especialització comercial, que es reparteix també entre la producció de carn, la cria i la reproducció per a producció de carn, i que en conjunt representa unes dimensions productives més aviat petites.

Quatre unitats tenen conilles per a la producció de conills, de les quals només dues es poden considerar especialitzades en aquesta producció, i una presenta una magnitud mitjana.

Dins l'àmbit de la ramaderia es comptabilitzen també deu explotacions que es dediquen a la producció de mel i derivats, i atenen també generalment la millora de la pol·linització dels fruiters. En total sumen 903 ruscós, que representen una mitjana de ruscós per unitat relativament important.

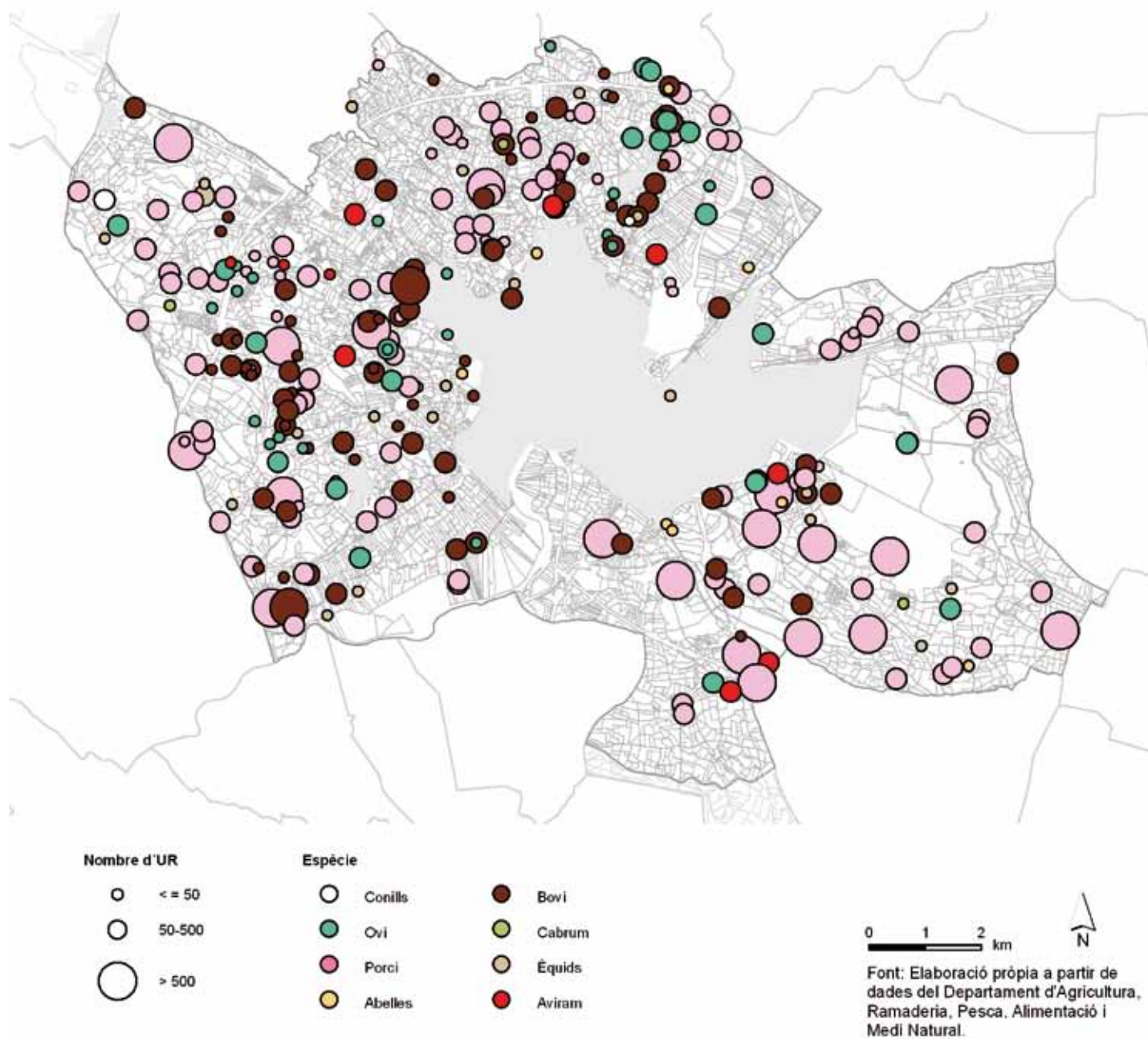
Quadre 8. Unitats de producció amb ramaderia per espècies i nombre de caps, setembre del 2011

	Total unitats productives	Unitats mitjanes i grans	Nombre de caps de bestiar			
			Cria i recria	Engreix i preengreix	Femelles	Reposició i d'altres
Boví engreix	81	48	4.633	12.647	90	50
Boví reproducció per a llet	12	9	198	350	818	319
Total boví	103	65	5.221	14.354	1.322	1.328
Porcí engreix	81	44	0	84.434	0	0
Producció de garrins	29	5	5.928	0	3.419	1.587
Cicle tancat	12	5	1.230	4.608	915	26
Total porcí	128	58	13.097	90.686	5.294	1.825
Cabrum	21	1	46	62	871	93
Oví	45	38	1.350	4.995	20.587	2.192
Èquids	23	2	17	73	70	39
Aviram	16	9	23.000	176.856	58.225	0
Conilles	4		280	3.040	751	628
Estruços o similars	1		0	75	0	0

Font: Elaboració pròpia a partir del registre del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural.

Es consideren explotacions mitjanes i grans les que tenen més de 100 vedells d'engreix o preengreix, 50 vaques de llet o de carn, 800 porcs d'engreix o 80 mares, 200 ovelles o 500 bens per a engreix, més de 100 cabres, 8.000 gallines i 20.000 pollastres, 300 conilles i 50 èquids.

Mapa 10. GRANGES, ESPÈCIES I CABANYA EN UNITATS RAMADERES (UR)

El panorama actual dels usos del territori agrari indica unes transformacions que troben tot el seu sentit en els canvis en profunditat que actualment viu el sector. En primer lloc, són canvis en els mercats que afecten de manera desigual les diferents produccions agràries. Però són també canvis en les estructures de producció, que adquireixen un relleu particular en el context d'un espai periurbà com l'Horta.

LES BASES DE L'AGRICULTURA INDUSTRIAL DE L'HORTA

La naturalesa de l'agricultura periurbana actual s'ha d'entendre, en qualsevol cas, en la perspectiva històrica que ha seleccionat unes determinades orientacions productives i unes determinades estructures de producció. L'Horta presentarà, des d'aquest punt de vista, unes singularitats productives que poden variar en determinats continguts o en l'expressió formal, però que no canvien gaire en el fons.

Produccions hortícoles o ramaderes que responen a la demanda urbana. Mentre Lleida tenia 21.432 habitants el 1900, Barcelona arribava als 533.000 i en sumava molts més amb els del seu entorn. La demanda local a Lleida és petita, però també ha jugat un paper important en l'aparició d'una agricultura més intensiva a través, especialment, de les oportunitats de venda directa que tenien els petits pagesos.

Diferents testimonis de la primera meitat del segle xx ens parlen de les tres o quatre vaques que tenien molts pagesos, alguns d'ells vinguts de muntanya, per cobrir la nova demanda de llet de la societat urbana i d'una població local que l'any 1950 arribava ja als 52.849 habitants. Antoni Bergós (1929, p. 25) calculava que el nombre de vaquers havia passat de vuit a cent entre el 1900 i el 1929, amb una mitjana de set vaques en aquesta darrera data, fet que relacionava amb l'augment de consum de llet a la ciutat. L'altre bestiar que havia experimentat una expansió tant o més important era el porcí, que passava

de 550 a 4.000 caps entre el 1900 o el 1929, per bé que es tractava d'un bestiar molt repartit i en condicions de producció considerades molt deficientes. Els ous, els animals de corral, les patates, les cols i altres verdures i fruites també formaven part d'aquest comerç, que sovint es feia a través de parades al mercat i que possiblement comprenia altres productes menors sobre els quals no s'ha parat tanta atenció: caragols, gírgoles, roselles i altres subproductes de recol·lecció. Tot aquest món arriba pràcticament intacte fins als anys cinquanta, que és quan comença a canviar lentament.

Produccions hortícoles o ramaderes que troben sortida a través de la intermediació urbana. La proximitat del mercat urbà facilita la sortida comercial de les produccions agràries, per la presència tant d'intermediaris i facilitats de distribució com d'un elevat consum urbà directe. La millora dels mitjans de transport i la transformació urbana faran possible que a partir dels anys cinquanta l'Horta s'especialitzi en la producció intensiva de fruita i arraconi els cereals, els farratges i altres conreus extensius que encara dominaven el paisatge; mentrestant, es difondrà també la producció intensiva de porcs i pollastres, seguida després pels vedells.

Tal com es constata en un treball anterior (R. Morell, X. Maurel, I. Aldomà, 1980, p. 106-107), la ramaderia industrial també s'introdueix a l'Horta de Lleida; però hi presenta, tanmateix, una presència força singular. Segons l'enquesta d'explotacions feta l'any 1974 pel Servei d'Extensió Agrària, les petites i mitjanes explotacions de l'Horta (< 6,5 ha) que tenien bestiar no arribaven a un 30 %. En canvi, la proporció augmentava considerablement

a les explotacions més grans, un fet que es relacionava amb la menor especialització fructícola d'aquestes darreres.

La fructicultura i la ramaderia intensives s'estendran cap a totes les hortes antigues i noves del conjunt de comarques de la plana, però la ciutat i la seva Horta veïna exerciran de centres d'irradiació i assoliran el màxim nivell d'intensitat. Tot i que Lleida, Balaguer i Sudanell comparteixen la categoria de primers centres d'experimentació del conreu de fruita dolça durant els anys vint, la ciutat de Lleida exercirà el paper de centre difusor principal, primer cap al Segrià històric i el Baix Segre, i després cap a la resta del territori (E. Lluch, R. Seró, 1970, p. 35). Per la seva banda, J. Solé (1990) posa en relleu el paper central jugat per la ciutat en l'expansió de la indústria del fred per la regió a partir de mitjan anys cinquanta, una indústria essencial per a la producció i comercialització de pera i poma.

Major intensitat dels inputs utilitzats en l'agricultura (regadiu, adob natural i químic...). La possibilitat d'obtenir millor preu dels propis productes i els majors requeriments d'inputs que comporta una productivitat biològica superior han significat també accentuar l'ús d'inputs, fonamentalment d'adob, però també de plaguicides i altres tractaments, així com de la mà d'obra abundant necessària. Aquesta intensificació s'ha vist també afavorida històricament per la presència d'una ramaderia que facilitava l'adob orgànic, tan preuat i escàs i, en general, per la proximitat d'una font de residus com la ciutat. Tant per aquest com per altres aspectes, en resulten molt il·lustratives les imatges gràfiques de l'Horta de la primeria del segle xx i posteriors, com ara la del nen recollint fem en un cabàs per un camí de l'Horta (J. Barrull, C. Mir, 1991, p. 84-110).

Major intensitat en l'ús de mà d'obra. En l'agricultura de fa uns anys la possibilitat d'intensificar es veu condicionada històricament per la major o menor disponibilitat de mà d'obra. En el cas de l'Horta, aquesta disponibilitat ha estat facilitada per la proximitat de la ciutat i per la seva capacitat d'atracció. La intensificació fructícola comportà, de manera especial, una elevada demanda de mà d'obra, amb puntes destacades per a la recol·lecció, que es cobriren durant molts anys amb mà d'obra temporera de la ciutat, estudiants. Aquesta mà d'obra és substituïda a principis dels anys noranta per mà d'obra immigrada.

Major productivitat per hectàrea amb les mateixes produccions. En estreta relació amb els fets anteriors, s'hauria de plantejar una major productivitat, que ha estat poc documentada, però sobre la qual hi ha l'evidència d'uns sistemes de plantació particularment densos. Els marcs de plantació han estat especialment reduïts, fins al punt que moltes plantacions havien de fer les operacions de conreu de manera manual o havien d'utilitzar maquinària molt petita. Encara avui el municipi de Lleida és on la presència de motocultors és superior, tant en termes absoluts com relatius a la resta de municipis dels encontorns o de Catalunya. Segons el cens agrari del 1999, un 39,4 % de les explotacions censades al municipi de Lleida (incloses, doncs, les explotacions més grans de fora de l'àmbit estricte de l'Horta) disposaven de motocultors, que sumaven 605 màquines (I. Aldomà, 2004).

LES EXPLOTACIONS AGRÀRIES I LA SEVA EVOLUCIÓ EN ELS DARRERS ANYS

La primera dificultat a l'hora de conèixer la base humana de l'Horta, el nombre real d'explotacions agràries, és establir uns criteris d'avaluació i assegurar la fiabilitat de la font d'informació. A més a més, la petitesa tradicional de les explotacions de l'Horta i les distorsions derivades de la mateixa proximitat de la ciutat comporten inconvenients afegits de diferenciació de les

explotacions. Es pot saber amb força aproximació el nombre de propietaris de l'Horta a través dels diferents registres contributius, però és força més complicat determinar qui gestiona realment la terra o qui porta els animals. Sigui com sigui, fent un capmàs de les diferents estadístiques agràries que són víctimes d'aquesta complicació, es pot avançar que, a l'àmbit de l'Horta de Lleida, s'hi troben, a finals del 2010, unes 850 explotacions agràries que poden residir a l'Horta o a la ciutat, de les quals unes 350 presenten una activitat amb una dedicació professional a temps complet, com es veurà en l'anàlisi estructural de l'agricultura.

Quadre 9. Valoració de les explotacions o actius existents a l'Horta segons diverses fonts estadístiques

Font estadística	Horta de Lleida	Municipi de Lleida	Característiques de la font
Cens agrari (2009)	-	976	Cens amb voluntat exhaustiva, que assigna al municipi les explotacions agràries que hi tenen l'activitat principal. Conceptualment és la més fiable, però amb limitacions a l'hora de l'elaboració.
Explotacions DUN (2010)*	1.023	-	Comprèn tots els que declaren terra a l'Horta, resideixin o no al municipi. Hi ha moltes hectàrees no declarades, però també hi ha molts titulars declarants que no exerceixen de pagesos.
Votants a cambres agràries (2011)	326 votants (+ 360 ciutat) 252 llars (+ 338 ciutat)	768 votants	Cens que es confecciona a partir dels professionals agraris que cotitzen a la seguretat social segons el seu lloc de residència. Pot haver-n'hi més d'un en una explotació, de manera que el nombre d'explotacions és inferior al nombre de votants.
Explotacions prioritàries (2010)	210	234	El registre d'explotacions prioritàries comptabilitza forçosament les explotacions agràries que accedeixen als ajuts estructurals i hi inclou les explotacions que tenen una dedicació agrària preferent i prou significativa (amb algunes absències).

Font: Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

* A diferència d'altres municipis dels encontorns o de la part de Sucs i Raimat, on les declaracions de la DUN cobreixen pràcticament tot el territori, a l'Horta de Lleida es presenta un gran buit, que és una mostra fefaent de les dificultats estadístiques apuntades.

L'Horta apareix com un espai d'activitat agrària encara relativament dens; però, d'acord amb les transformacions descrites anteriorment, es dibuixa un context de crisi per a l'explotació familiar històrica de l'Horta que es traduirà en una davallada extraordinària del nombre d'explotacions en els darrers decennis. Les estadístiques agràries disponibles presenten notables limitacions i no permeten conclusions definitives. Ara bé, apunten cap al sentit que, mentre que l'Horta de Lleida perdia els 2/3 de les seves explotacions els vint-i-cinc darrers anys, la pèrdua a la comarca del Segrià era d'1/3 (I. Aldomà, 2004, p. 4-11).

Quadre 10. Evolució del nombre d'explotacions de l'Horta de Lleida, 1973-2007

Any	Explotacions agràries	Font d'informació
1973	2.600	Segons el Servei Extensió Agrària de l'època.
1999	1.050	Segons el cens agrari i després de descomptar Sucs i Raimat (unes 600 amb una activitat agrària remarcable).
2007	900	Deduïbles del cens de votants a canvis agràries.
2011	850	Deduïbles a partir del cens agrari.

Font: Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

Tant o més important que la davallada precedent és el fet que les explotacions actuals presenten una manca de continuïtat biològica evident i un grau d'inadaptació elevat a les transformacions en curs.

No és difícil, tampoc, deduir de les dades estructurals que la viabilitat econòmica de moltes explotacions es troba compromesa perquè la seva superfície conreada resulta absolutament petita. Només cal comparar els límits de viabilitat estimats en el quadre 11 per deduir que la grandària de l'explotació de l'Horta hauria d'augmentar substancialment. J. M. Rofes (1993, volum de

resultats, p. 24) ja constata que "tots els límits de rendibilitat de l'explotació tipus de l'Horta de Lleida es troben per damunt de les cinc hectàrees", quan la majoria de les explotacions no hi arribava. "Les explotacions només es poden mantenir gràcies a la mà d'obra familiar, si no serien totalment ruïnoses." Però l'autoexplotació de la mà d'obra familiar no té gaire continuïtat quan hi ha oportunitats d'ocupació alternatives molt més satisfactòries a la ciutat. Les dimensions de les explotacions agràries han de ser, doncs, cada cop més grans si es pretén viure únicament del conreu.

Quadre 11. Límits de rendibilitat estimats per als conreus de l'Horta, 1992-2007*

	1992	2007
	(J. M. Rofes, 1993)	(J. Lloveras, P. Santiveri, 2008)
Fruita dolça	6,5 ha perera, 8,5 ha presseguer	450.000 kg fruita, 10 ha fruita
Hortalisses	1,6 a 2 ha	3,5 a 4,3 ha

Font: Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades.

* J. M. Rofes fonamenta el seu càlcul en l'estudi directe dels costos, mentre que J. Lloveras i P. Santiveri es basen en enquestes a pagesos.

Cal tenir també en compte que la davallada del nombre d'explotacions va acompanyada d'una davallada encara molt més important de la mà d'obra a l'agricultura. Només entre els darrers dos censos de població, del 1991 i 2001, la població ocupada en el sector agrari al municipi de Lleida baixava de 2.614 a 1.878 persones segons els llocs de treball localitzats (no es disposa de dades recents). La davallada seria sensiblement més forta si es poguessin comptar únicament els ocupats a les explotacions de l'Horta. Les xifres d'ocupats agraris inclouen tot el municipi, i comprenen ocupacions com serveis a l'agricultura o silvicultura que tenen poc a veure amb l'activitat pròpiament agrícola, i són les úniques que creixen (I. Aldomà, 2000, p. 17).

ESPECIALITZACIÓ SECTORIAL I ESTRATÈGIA PRODUCTIVA DE LES EXPLOTACIONS AGRÀRIES

L'observació dels usos del sòl i el recompte de la ramaderia present a l'Horta realitzat en les pàgines anteriors permet fer-se una idea exacta de les opcions productives agràries que es desenvolupen actualment a l'Horta. En l'àmbit d'explotacions agràries, i atesa la rendibilitat tan desigual entre la superfície fructícola i la de terra campa, apareix un panorama general en el qual es presenten unes explotacions agràries dedicades fonamentalment a la fructicultura que en pocs casos han optat també per la ramaderia. Atès el pes quantitatiu de les explotacions de l'Horta dins del conjunt d'explotacions del municipi, les dades d'aquest darrer, que són les úniques de què es disposa en les estadístiques oficials, coincideixen força amb les estadístiques obtingudes per l'espai de l'Horta a través d'enquesta (gràfic adjunt).

En una visió més detallada, que resulta força coincident entre les diferents fonts d'informació, es pot parlar de tres grups d'opcions productives amb un pes molt desigual en nombre d'explotacions:

- Una majoria aclaparadora d'explotacions, les tres quartes parts, es dedica de manera pràcticament exclusiva a la fructicultura. L'opció productiva de l'Horta de Lleida s'ha identificat amb l'opció que han seguit els recs de Pinyana i la de les hortes velles del Segre: la de l'especialització fructícola. Per la seva importància mereix, tot seguit, una anàlisi més detallada.

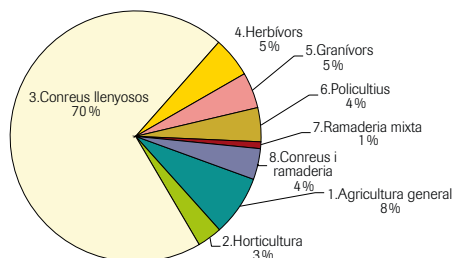

- Un altre grup menys nombrós, entorn del 20 % de les explotacions en actiu a l'Horta, té la seva font d'ingressos i d'activitat compartida entre la ramaderia i els conreus, fonamentalment la fructicultura. Cal notar, d'acord amb les xifres de les granges vistes anteriorment, que es tracta d'una ramaderia molt industrial, amb un predomini aclaparador de les activitats d'engreix industrial que es fan mitjançant contractes d'integració amb les cases de pinso.
- Queden algunes explotacions que només disposen de conreus extensius, i alguna altra amb horticultura; alhora, hi ha uns casos encara més rars dedicats a la vinya, l'olivera o opcions de tipus mixt.

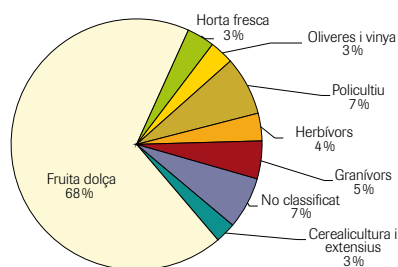
Tant o més important que la diferència en l'orientació productiva és la diferència que es produeix en la magnitud productiva. No es disposa dels resultats econòmics de les explotacions per il·lustrar-ho, però les diferències en la superfície conreada o en el nombre de caps de bestiar serveixen d'orientació per a la divisió establerta a través d'enquesta. Són aquestes diferències de magnitud les que, com es veurà, marquen també diferents estratègies productives a l'interior de les explotacions.

Gràfic 3. Caracterització de les explotacions segons les orientacions productives

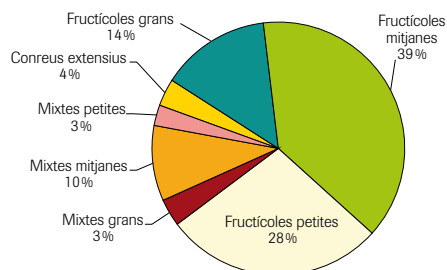
CENS AGRARI 1989 (TERME MUNICIPAL)

EXPLOTACIONS PRIORITÀRIES 2010 (TERME MUNICIPAL)

EXPLOTACIONS ENQUESTADES 2011* ÀMBIT DE L'HORTA

Font: Cens agrari, base de dades d'Explotacions Prioritàries i enquesta d'explotacions agràries.

* S'han considerat com a grans explotacions les que tenien més de vint hectàrees de fruiters; mitjanes, les que en tenen entre cinc i vint, i petites, les que no arriben a cinc hectàrees. Quan apareix bestiar, la diferència de magnituds segueix els llindars especificats en l'apartat dedicat a la ramaderia. Pel que fa a les poques explotacions amb conreus extensius, s'han analitzat en un mateix grup, que presenta una magnitud entre mitjana i petita.

DESENVOLUPAMENT I CRISI DE LA FRUCTICULTURA A L'HORTA

Diversos factors, com la facilitat de les comunicacions, l'obertura dels mercats o els canvis tecnològics en el mateix sector agrari, han capgirat els darrers anys les lògiques de l'agricultura. Fruit d'aquests canvis resultarà que les singularitats que havien fet de l'Horta l'espai per excel·lència de les petites explotacions familiars acabin girant-se en contra seu.

La competència de produccions intensives provinents de qualsevol lloc del món. L'opció productiva dominant de l'Horta —la fruita dolça destinada al mercat nacional i en menor grau, també, internacional— ha de competir amb la producció de fruita de les zones europees temperades i es troba davant d'un mercat consumidor estancat. Automàticament, els preus de la fruita, que experimenten grans variacions anuals en funció dels canvis dels mercats, s'estanquen o baixen en termes reals i les rendes dels pagesos segueixen la mateixa sort. La crisi s'ha anat traslladant a les explotacions i està afectant també el territori, que es reconverteix altre cop cap als conreus extensius, en particular l'alfals (J. Lloveras, P. Santiveri, 2008).

Les explotacions de l'Horta no són, tampoc, les més ben situades entre els productors regionals de fruita. A diferència d'altres moments històrics passats, no apareixen alternatives dins de la mateixa producció de fruita que els permetin refugiar-se en singularitats del mercat local, i el mateix passa amb possibles alternatives hortícoles que han estat proposades des de fa molts anys (J. M. Rofes, 1993).

El plafonament mediambiental que limita la intensificació dels factors de producció. D'una banda, els darrers anys han començat a demostrar que l'ús creixent de plaguicides i altres productes químics en el tractament dels fruiters no s'ha correspost, sinó a l'inrevés, amb una disminució del risc de patògens. D'altra banda, i vist que la producció final no creixia, l'obtenció de rendes ha passat a dependre en els darrers anys del control i dels costos dels plaguicides, herbicides i altres inputs que suposen una part substancial de les despeses del conreu fructícola (R. Dalmau, I. Iglesias, 1999). Aquests canvis,

units a les majors exigències de fruita de qualitat dels mercats, desincentiven l'augment de producció i el desvinculen de la intensificació dels inputs. En la mesura que l'ús intensiu dels factors de producció perd pes, petites explotacions agràries com les de l'Horta perden avantatges comparatius.

La millora tècnica continuada de les operacions de cultiu, que augmenta la productivitat i facilita economies d'escala.

La substitució accelerada de mà d'obra per maquinària treu, evidentment, interès a la disponibilitat de mà d'obra abundant derivada de la proximitat urbana que havia estat la raó de ser de l'Horta de Lleida. Certament, aquest no és un factor de canvi recent, sinó que es remunta a la introducció històrica de noves màquines de conreu, que té un moment culminant els anys cinquanta i seixanta, amb la incorporació massiva del tractor o el motocultor. Ara bé, en el cas de la fruita, els canvis dels anys noranta i actuals en els sistemes de conreu, amb la modificació dels marcs de plantació i els tipus de plançons i varietats, la introducció de màquines autopropulsades per a la collita i esporga i altres petits canvis puntuals, representen estalvis de mà d'obra tant o més importants que els que suposà al seu dia la introducció del tractor.

La disminució dels costos reals i la facilitat de contractació de mà d'obra assalariada, que afavoreix la constitució d'empreses amb assalariats. Les millores tècniques i altres canvis precedents, units a les facilitats de la contractació de temporers de l'exterior i a

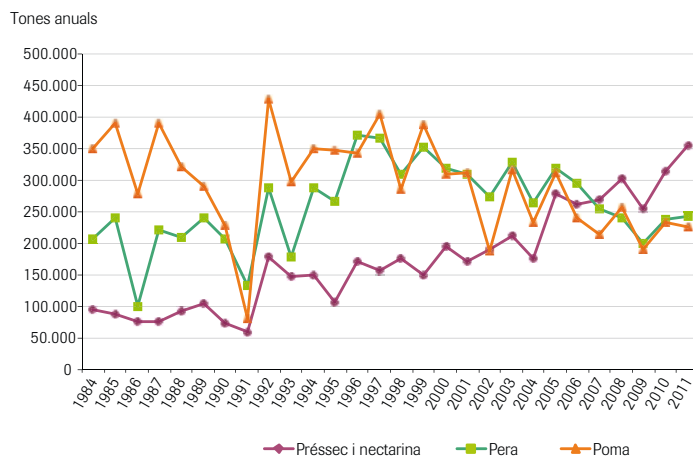
les circumstàncies pròpies de les regulacions laborals i de la mà d'obra immigrada, tornen a afavorir en el darrer decenni la presència d'assalariats al camp. D'aquesta manera, les empreses agràries poden accedir a augments significatius de rendes si són capaces d'incrementar la producció i mantenir uns costos laborals continguts. Aquest representa un canvi substancial que en aquests moments comença a qüestionar la pervivència de la unitat d'explotació familiar com era coneguda fins ara.

Tots els canvis anteriors afecten el conjunt de la fructicultura lleidatana i una bona part de l'agricultura dels països occidentals, però tenen una particular incidència a l'Horta de Lleida pel seu mateix fet diferencial.

La fragmentació de les parcel·les i de la propietat en l'àmbit de l'Horta pesa sobre els costos i complica l'adaptació de les estructures productives. Si es pot dir que, en general, totes les explotacions familiars agràries han de competir amb desavantatge amb les grans explotacions capitalistes dels països de nova colonització, el desavantatge esdevé clamorós per a les petites explotacions de l'Horta de Lleida. Les dificultats per "modernitzar-se" de les explotacions de l'Horta són particularment greus: costos excessius per al recanvi de maquinària; costos i incerteses a l'hora d'introduir-hi nous sistemes de reg; costos i incerteses de cara a la renovació varietal, que fa que les plantacions de l'Horta siguin massa velles; escàs poder de negociació comercial pel migrat volum productiu...

A través dels pagesos de l'Horta es detecta, per moments, no solament una limitació derivada de la reduïda dimensió dels factors de producció, sinó també el pes de les inèrcies derivades de la mateixa colonització de l'Horta i de la relació comercial directa amb la ciutat a través dels mercats. Una tendència a l'autosuficiència, hermetisme quant als propis procediments productius i comercials, esperit associatiu escàs... serien pràctiques que han pogut afavorir les iniciatives i l'èxit de la primera etapa de l'expansió frutera, però que s'han convertit en inconvenients a l'hora de consolidar-la.

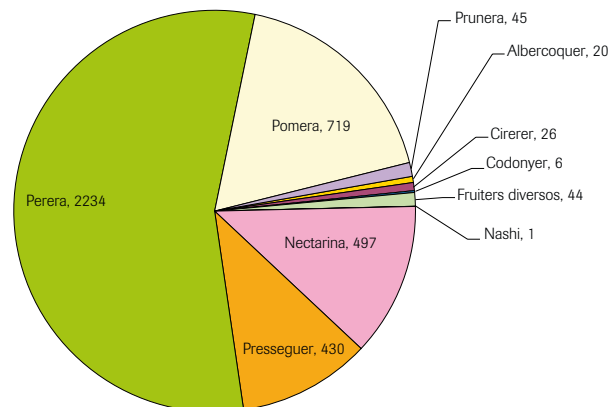
Gràfic 4. Producció anual de fruita a les comarques de Lleida, en tones, 1984-2011

Font: Observatori de la Fruita Dolça, 2011.

Gràfic 5. Distribució de la superfície frutera a l'Horta de Lleida segons espècies, en hectàrees, 2010

Font: Registre de Plantacions de Fruita Folça, Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural.

Existeixen diverses fonts d'informació sobre la superfície conreada, cap d'elles coincidents. El Registre de Plantacions, no sense limitacions, és el millor recompte i el més actualitzat de la superfície dedicada a la fruita. Per a l'Horta el registre dóna un total de 4.022 ha, i per al conjunt del municipi són 4.284 ha.

LA PERVIVÈNCIA DE LES HORTALISSES I LES NOVES ALTERNATIVES AGRÀRIES

La difusió de la fruita a partir dels anys cinquanta i la seva conversió en monocultiu esborrà pràcticament el que havia estat l'activitat agrària anterior de l'Horta. Curiosament, al cap de cinquanta anys, just quan la fruita es troba en recessió, torna a plantejar-se l'interès per unes produccions comercials que havien quedat eclipsades per la fruita i que mai no havien deixat d'existir: les hortalisses.

La producció d'hortalisses era tan singular, i l'Horta, tan important, que en el passat la ciutat arribà a ser coneguda com la "ciutat de les cols" (C. Feixa, 1993). Aquesta era, en definitiva, la verdura que resistia als horts durant el llarg període hivernal i la que formava part privilegiada de la dieta de la temporada freda, quan als horts no hi quedava pràcticament cap altra verdura. Les cols han passat avui dia a millor vida i la ciutat ha perdut un dels seus distintius, però la seva importància pretèrita ja ens assenyala unes condicions agronòmiques i alhora de consum que marquen profundament la producció d'hortalisses a l'Horta.

- La producció d'hortalisses lleidatana és una producció marcadament de temporada, que queda molt restringida en espècies i varietats pels freds hivernals.
- Els rigors climàtics de l'interior continental determinen una producció d'hortalissa fresca que no és competitiva amb la de les hortes del litoral mediterrani.
- En el context anterior, el mercat local constitueix una de les sortides comercials preferents, però es troba amb la limitació, que ha tingut un gran pes històric i que té encara una certa incidència, que en el moment de major i millor oferta, l'estiu, és quan la demanda local és més baixa, sigui pel pes de l'autoconsum, sigui per vacances.

El cens agrari del 2009 dóna un total de 95 explotacions que conreen hortalisses comercials, del total de 953 explotacions que portaven terra al conjunt del municipi de Lleida, segons el cens. Gairebé tots aquests productors se situen a l'Horta pròpiament

dita. El mateix cens agrari dóna també un total de 84 ha dedicades a hortalisses, de manera que toca a menys d'una hectàrea per productor. La relació entre superfície i productors ja ens indica el poc pes específic i el caràcter complementari que té el conreu d'hortalisses. S'hi podrien diferenciar clarament dos tipus d'explotacions que en comprenen un nombre aleatori, en funció de tractar-se d'una activitat poc consolidada:

1. Unes vint-i-cinc explotacions que realitzen esforços de venda directa de la pròpia producció de verdura fresca, amb un cas molt limitat de producció de conserva. Amb relació a les condicions generals de la producció d'hortalisses abans apuntades i en relació amb la pròpia feblesa de les estructures de producció, aquestes explotacions es troben que, per cobrir la demanda dels consumidors, han de fer una oferta de verdures àmplia i permanent que escapa a les pròpies possibilitats de producció. Es planteja, doncs, una disjuntiva permanent entre les capacitats i les exigències pròpies del comerciant i les del productor.
2. Un nombre molt més aleatori d'explotacions que es decanten per plantar algun tros d'hortalisses quan s'albiren possibilitats comercials interessants per a una determinada producció. En aquest cas, per exemple, destaca un producte que ha donat bons resultats comercials en anys passats i que ara ha tocat també sostre, com són els calçots. Les patates compleixen periòdicament la mateixa funció i les cebes han jugat també en el mateix sentit.

Tant els productors que es decanten per la venda com els que es limiten a provar algun conreu especulatiu es troben atents a l'aparició d'alguna veta de mercat que de moment no ha funcionat. En definitiva, les singularitats agroclimàtiques de la zona i la manca d'una tradició industrial o comercial en la matèria no han jugat a favor d'aquesta opció, per bé que no es pot descartar mai alguna possibilitat, com la que podria venir de l'estudi i desenvolupament de varietats autòctones, que més endavant es planteja.

Altrament, a més de la producció de l'hortalissa i en relació també amb les demandes d'una ciutat com Lleida, cal fer esment

dels planteristes que han existit tradicionalment a l'Horta. Són planteristes d'hortalissa i, sobretot, planteristes de fruiters, que en els darrers decennis han rebut una nova empena amb la demanda de jardineria. La jardineria és la que, en definitiva, ha esdevingut la funció comercial principal d'avui en dia. És una funció en la qual es fa també difícil de diferenciar entre la pròpia producció i la producció provinent d'altres àrees.

ESTRATÈGIES EN RELACIÓ AMB LA TERRA: ARRENDAMENT, EXTENSIFICACIÓ I CREIXEMENT FORA DE L'HORTA

La confluència entre la disminució de les rendes agràries (territorials) i l'abandonament de les explotacions es tradueix en l'augment de la superfície conreada de les explotacions de l'Horta. Aquest augment es produeix a través de dues vies: l'adquisició de terra o l'arrendament. Mentre que en el primer cas les informacions disponibles són parcials, en el cas de l'arrendament les dades disponibles són una mica millors i les informacions recollides apunten cap a un recurs molt superior a l'arrendament, que resulta econòmicament molt més accessible que no pas la compra de terra.

Per a les explotacions agràries de l'Horta, conrear terres d'altres propietaris, partint d'uns acords contractuals de paraula o escrit, és la manera més assequible d'augmentar la pròpia producció i les rendes finals. Si fa quaranta anys la parceria o pagament en una part dels fruits de la collita era encara una fórmula molt usual, actualment es troba gairebé desapareguda i afecta menys d'un 4 % de les explotacions enquestades. L'arrendament o pagament d'un tant fix per superfície ha anat augmentant de pes i afecta una mica més del 40 % de les explotacions, segons l'enquesta.

Les explotacions agràries guanyen magnitud a base de recórrer a la terra en arrendament. En conseqüència, l'arrendament té major pes a mesura que les explotacions són més grans, fins al

punt que a les explotacions fructícoles més grans l'arrendament és una condició quasi indispensable per arribar a la magnitud assolida, i la terra portada en contracte representa la meitat de la terra conreada.

L'expansió partint de l'arrendament de finques fruíteres a l'Horta resulta, però, força complicada, tant des del punt de vista de l'arrendador com de l'arrendatari. L'arrendatari que ha de llogar terra plantada es troba amb plantacions envellides, de múltiples varietats i en parcel·les petites, que en compliquen la gestió. En canvi, si s'hi ha de plantar de nou, l'arrendatari requereix unes garanties (durada mínima de quinze anys, contracte escrit) que l'arrendador que habitualment té casa a la mateixa finca no mostra gaire interès a contraure.

En conseqüència, es poden trobar arrendaments de bona voluntat de parcel·les plantades de fruiters a canvi d'unes quantitats que van des de pagar solament l'aigua i la contribució fins a pagar uns 650 €/ha, tot inclòs. Alguns propietaris prefereixen deixar la plantació pràcticament abandonada, fet que ajuda a preservar la intimitat de la pròpia residència, però crea greus inconvenients sanitaris a les plantacions de fruiters properes. En canvi, una majoria acaba arrencant i arrendant la finca per al conreu extensiu de farratges i cereals en rotació.

D'acord amb les circumstàncies anteriors, les explotacions orientades cap als conreus extensius de terra campa són les que presenten una proporció de terra en arrendament més elevada. En aquest cas, l'enquesta ens presenta algunes explotacions petites i relativament marginals des d'un punt de vista econòmic que es dediquen al conreu extensiu. Però, atesos els marges unitaris baixos i la forta mecanització del conreu de cereals o alfals, el seu conreu s'aparella a explotacions més grans, que s'han de basar en l'arrendament per adquirir grandària i rendibilitzar l'activitat.

De fet, la major part de la superfície de l'Horta dedicada als conreus extensius es porta en arrendament i presenta tres casuístiques d'explotacions:

- Algunes grans explotacions especialitzades en extensius, una de l'Horta i la resta de poblacions veïnes, que tenen ja experiència en aquests conreus i disposen també de les

instal·lacions apropiades per a l'emmagatzematge i de vegades el processament. En destaca particularment un productor d'Alcarràs.

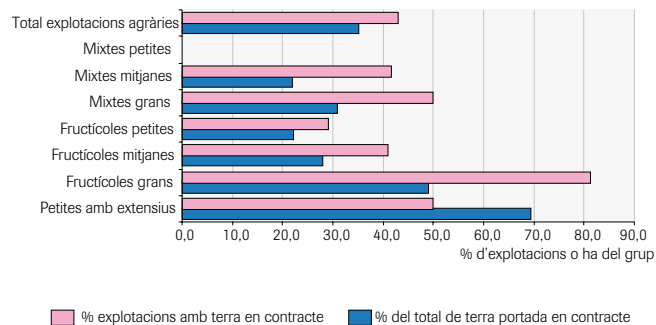
- Algunes petites explotacions de l'Horta que practiquen el conreu de manera més experimental, tot aprofitant la pròpia maquinària per a les labors culturals i llogant la maquinària més especialitzada de la sembra i recol·lecció.
- Explotacions de remugants de la mateixa Horta que lloguen terrenys per cobrir les pròpies necessitats farratgeres.

L'arrendament o la compra de terres a l'Horta no resulta sempre avinent, ni soluciona totes les necessitats d'una bona dimensió productiva, de manera que algunes explotacions agràries de l'Horta s'han procurat finques fora, les quals són més grans i permeten un conreu més racional. Una de cada cinc explotacions té terra de conreu fora de l'Horta; es tracta de les explotacions una mica més grans, amb una vocació agrària marcada.

El recurs a l'arrendament de terra fora de l'Horta és rar i es limita a les explotacions de dimensions més grans, entre un 5 i un 10 %. La situació més habitual és la disposició de terra en propietat, que en alguns casos forma part d'una herència familiar.

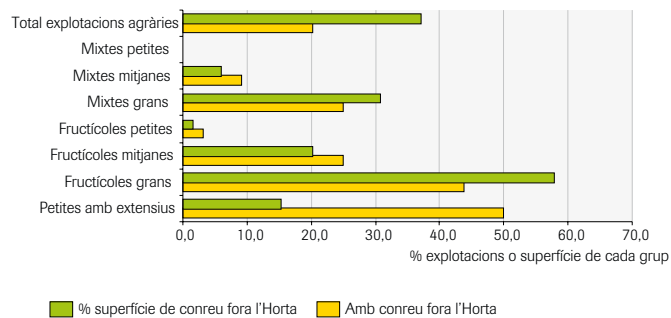
Gràfic 6. Implantació de l'arrendament i parcel·la a l'Horta segons tipologia de les explotacions, 2011

Font: Enquesta d'explotacions agràries.

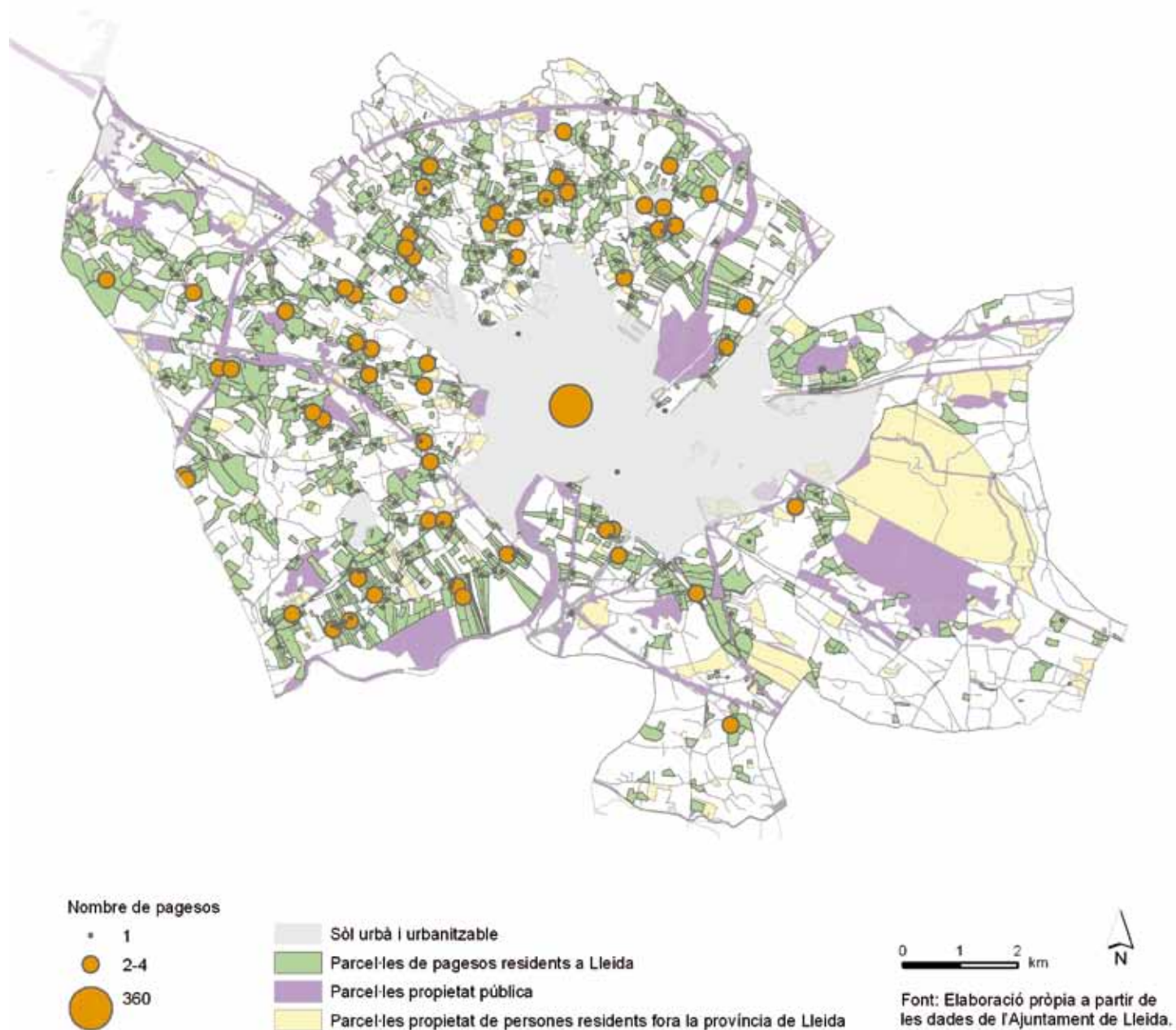
Els percentatges es refereixen a les explotacions agràries que porten terra en relació amb el total de les explotacions de cada grup, classificat per orientació productiva i magnitud, i a la suma de la terra portada en arrendament en relació amb el total de la terra conreada dins de cada grup.

Gràfic 7. Explotacions que porten terra situada fora de l'Horta i pes en el conjunt

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta d'explotacions agràries.

Mapa 11. PROPIETATS CORRESPONENTS ALS PAGESOS RESIDENTS A L'HORTA, 2011

L'ORGANITZACIÓ DEL TREBALL FAMILIAR I LES ESTRATÈGIES DE LA MÀ D'OBRA

La base orgànica de l'agricultura de l'Horta és encara majoritàriament l'explotació familiar, la qual determina la lògica econòmica i social que guia les decisions productives. L'objectiu de l'explotació familiar agrària no és la maximització del benefici, sinó la satisfacció de les necessitats de la família del cap de l'explotació, i per aconseguir-ho l'explotació organitza el seu treball en funció de les disponibilitats de la mà d'obra familiar. No és menys cert, en tot cas, que en els tres darrers decennis s'estan produint canvis que apunten cap a una agricultura més empresarial o "capitalista" en els seus objectius i la seva organització.

En termes generals es dibuixa un panorama en el qual la mà d'obra familiar implicada en la feina de l'explotació creix a mesura que n'augmenta la dimensió. La meitat de les explotacions de l'Horta té una presència de treball familiar reduïda, que es limita al cap de l'explotació, fet que té a veure amb les dimensions productives reduïdes de l'explotació.

L'altra meitat de les explotacions agràries té com a mínim dos familiars implicats en les feines de l'explotació. En una mica més de la meitat dels casos es tracta del cap de l'explotació i del seu cònjuge femení; mentre que la resta queda molt repartit entre el cap d'explotació jove que treballa amb el seu pare o pares, el cap d'explotació més gran que treballa amb la dona i el fill, i d'altres menys freqüents, com la parella jove que treballa amb el pare.

En les explotacions enquestades, els caps d'explotació presenten una estructura d'edats bastant més jove que la del conjunt d'explotacions de l'Horta del cens agrari, i això té a veure amb l'univers més professional al qual es refereix la mostra d'explotacions enquestades. La meitat dels caps té menys de cinquanta anys i pocs superen els seixanta-cinc.

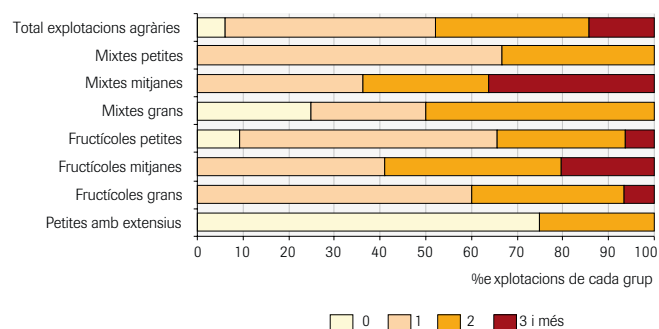
El treball assalariat va guanyant, d'altra banda, importància. L'ús de mà d'obra assalariada eventual ha estat habitual en els moments de la recol·lecció de la fruita, quan les exigències són

majors, i també s'ha utilitzat mà d'obra eventual en l'altre pic de feina, que és la poda. Històricament s'ocupaven en la recol·lecció els joves de la ciutat; però a partir de la primeria dels anys noranta, i després de dos anys de penúries, han estat substituïts per població immigrada.

El més significatiu com a baròmetre de l'evolució cap a una agricultura més empresarial és la difusió dels treballadors assalariats fixos. Aquests apareixen, amb tot, en només una de cada set explotacions. Com és lògic, aquests assalariats apareixen a les explotacions de dimensions productives una mica més grans (gràfic adjunt).

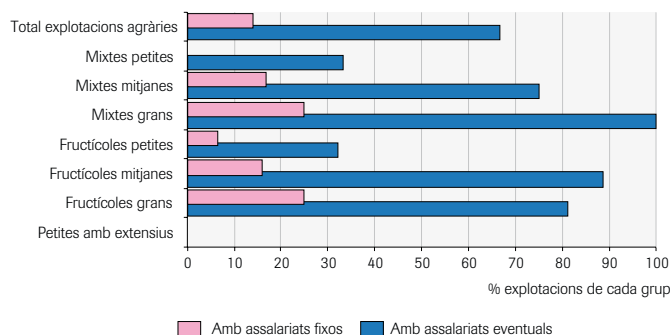
Gràfic 8. Membres de la família que treballen a l'explotació segons tipologia (Horta)

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta d'explotacions agràries.

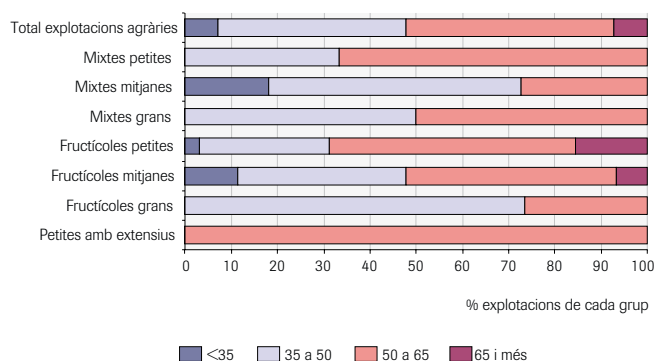
Es considera un treball equivalent a 0 en el cas de caps d'explotació que exerceixen una simple funció gestora.

Gràfic 9. Recurs al treball assalariat, fix i eventual segons tipologia (Horta)

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta d'explotacions agràries.

Gràfic 10. Edat del cap de l'explotació agrària per grups d'edat segons tipologia (Horta)

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta d'explotacions agràries.

INGRESSOS EXTERIORS I CONTINUÏTAT DE LES EXPLOTACIONS AGRÀRIES

L'estratègia productiva de les explotacions de l'Horta no s'acaba, en qualsevol cas, a l'interior de la mateixa explotació o activitat agrària. Les explotacions estructuren la seva força de treball cada cop més en funció de les diferents oportunitats de treball que es presenten, tant en segments afins a l'activitat agrària com en d'altres d'allunyats. Dins de l'activitat agrària es presenten, per exemple, oportunitats d'ingressos que tenen una llarga tradició, com és la realització de feines per a tercers. Són feines i ingressos poc reconeguts i quantificats, que inclouen tant feines manuals que necessiten un cert coneixement, com pot ser la poda, com feines culturals realitzades amb màquines especialitzades. Aquestes darreres destaquen, sobretot, en l'àmbit dels conreus extensius, que requereixen algunes labors amb màquines molt costoses i de difícil amortització.

Només una de cada vuit explotacions enquestades afirma realitzar feines per a tercers, i la relació amb la magnitud de l'explotació no és gaire clara. S'hi troben petites explotacions fructícoles que busquen una manera d'optimitzar el rendiment de la seva mà d'obra o, fins i tot, de la seva maquinària. I hi apareixen explotacions mixtes grans o explotacions més dedicades en general als conreus extensius que troben una manera d'optimitzar l'ús de la seva maquinària (gràfic adjunt).

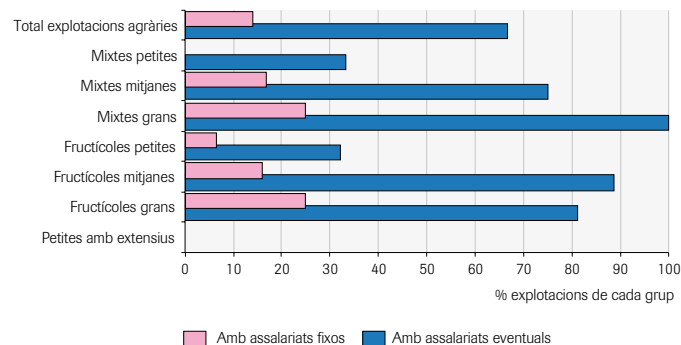
Altres explotacions, una de cada set, simplement han optat per una font d'ingressos no agrària alternativa. Coincideixen en general amb les explotacions de dimensions més reduïdes i, naturalment, més necessitades d'ingressos exteriors. Però també apareixen caps d'explotació dedicats a una activitat no agrària entre les explotacions més grans, per bé que en aquest cas es tracti també d'ocupacions que tenen, en principi, un nivell econòmic superior. D'altra banda, altres referències com el cens agrari i el treball de camp apunten que la proporció d'aquells que practiquen l'agricultura a temps parcial o de cap de setmana és força més gran si s'amplia l'angle d'observació de les explotacions. En aquest cas tindríem prop d'un 30 % d'explotacions amb el cap a temps parcial.

Sigui com sigui, l'opció d'ingressos i una activitat no agràries es deixa notar més en els fills de les famílies pageses que no en els caps de l'explotació. En els decennis passats s'ha produït una davallada del nombre d'explotacions, que responia a aquest abandonament de les explotacions per part dels hereus i fills en general, que preferien una feina urbana més ben remunerada o més segura. Aquest degoteig continua actualment i és previsible que continuï en els anys propers si hem de fer cas de la situació de les explotacions familiars actuals.

La continuïtat de les explotacions agràries actuals s'ha determinat a partir de mostreig, en el qual les explotacions es pronunciaven en funció de si hi havia un fill que evidentment continuava a l'explotació, l'existència d'un possible fill que continués l'activitat i la manca evident d'hereus i de continuïtat. Els resultats expressats en el quadre adjunt ens presenten una distribució quasi equilibrada entre les explotacions que no tenen continuïtat, d'una banda, i les explotacions que en tenen o en podrien tenir, de l'altra. Es presenten, però, algunes diferències segons tipologies productives, que segueixen les impressions recollides en el treball de camp:

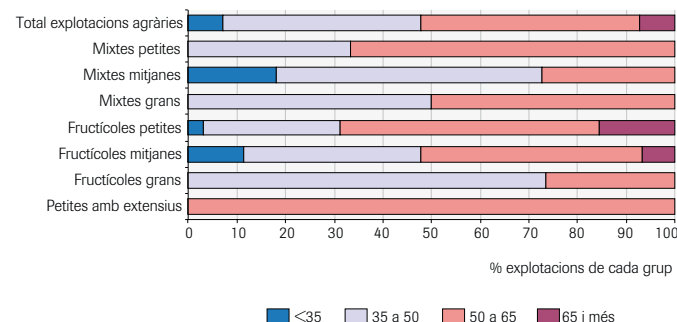
- La continuïtat augmenta a mesura que augmenta la dimensió de les explotacions agràries per als diferents tipus de produccions.
- Les explotacions ramaderes, que de manera general combinen la seva activitat ramadera principal amb la fructicultura, presenten una major continuïtat que les que es dediquen exclusivament a la fructicultura.
- Les explotacions centrades en la producció de conreus extensius no tenen continuïtat, fet que es relaciona també amb la seva dimensió reduïda.

Gràfic 11. Ingressos exteriors i agricultura a temps parcial segons tipologia (Horta)

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta d'explotacions agràries. Les dades fan referència concretament a si l'explotació realitza feines per a tercers i si el cap de l'explotació té una altra activitat.

Gràfic 12. Continuïtat de les explotacions agràries de l'Horta segons tipologia productiva, 2011 (Horta)

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta d'explotacions agràries.

Si l'especialització frutera de l'Horta actual s'explica pel desenvolupament en paral·lel d'una indústria de comercialització i transformació afí, el desenvolupament de la cadena agroindustrial explica les transformacions que segueix l'agricultura en general. És en el context de la comercialització i la transformació agràries que es juguen bona part de les possibilitats de pervivència i millora de l'agricultura periurbana de l'Horta anteriorment analitzada.

LA IMPLANTACIÓ DE LA TRANSFORMACIÓ ALIMENTÀRIA I EL DESENVOLUPAMENT DE LA RAMADERIA I LA FRUCTICULTURA MODERNES

Els dos subsectors agraris dominants a l'Horta de la ciutat, la fruita dolça i la ramaderia, deuen la seva implantació al desenvolupament d'un sector transformador i comercial que actua de motor. En ambdós casos el canvi arrenca els anys cinquanta i es consolida els anys seixanta, i té com a element incentivador decisiu els canvis en el model de consum de la població. També en els dos casos la ciutat de Lleida juga un paper dinamitzador central, a través de les seves indústries i comerciants, que s'escampa cap a totes les poblacions dels encontorns.

En el cas de la ramaderia, el paper determinant en l'expansió local correspondrà a la indústria del pinso, la qual introduirà els contractes d'integració amb els grangers per tal de consolidar el seu procés expansiu. Vall Companys, Porta Labarta i, una mica més tard, Copaga seran els puntals d'aquesta expansió local que serà complementada amb alguns escorxadors i amb la indústria de transformació de la carn, aquesta darrera molt menys present a Lleida ciutat i comarques. Avui dia el subsector carni i ramader en general té la seva àrea d'implantació en un extens territori que va des de Girona fins a Binèfar, i el municipi de Lleida constitueix un element més d'aquesta gran constel·lació, que conserva algunes de les seves indústries de ramat.

Pel que fa a la fruita dolça, la indústria transformadora ha jugat un paper menor perquè la indústria de conserves o de sucres s'ubicava en altres indrets de producció, fonamentalment Múrcia. Les condicions agroecològiques jugaren a favor del desenvolupament de la producció de fruita dolça a Lleida, i a partir d'aquí han aparegut també més tard algunes implantacions industrials, en particular la indústria de sucres. El cas precursor de SAFYC a Balaguer no tindrà gaire impacte ni continuïtat (E. Lluch, R. Seró, 1970).

En el cas del préssec, la indústria transformadora ha pogut arribar a representar en algun moment històric el destí de la meitat o més del volum produït. Però, en el cas de la pera i, encara més, en el de la poma, la destinació industrial es queda habitualment entorn d'una dècima part del volum produït.

La destinació de la producció fructícola lleidatana ha estat de bon antuvi la comercialització de producte fresc, en la qual resulta decisiva la presència dels comerciants intermediaris. Tanmateix, la consolidació i millora de la comercialització implicà un esforç de conservació que ha significat també el desenvolupament d'un subsector industrial particular, el de la indústria del fred. En aquest cas el paper de la ciutat de Lleida com a centre d'innovació i difusió ha estat encara tant o més determinant que en el de la ramaderia (E. Lluch, R. Seró, 1970; J. Solé, 1990; J. M. Sabartés, 1994).

Per les pròpies condicions del fruit, la indústria del fred no ha tingut gaire incidència en el cas del préssec; però sí que l'ha

tingut en el cas de la pera i, sobretot, de la poma. La poma té una conservació més llarga i pràcticament les tres quartes parts de la producció van directament a la cambra frigorífica i es venen progressivament fins a l'estiu següent. En el cas de la pera, que és la producció més important al municipi de Lleida, la producció conservada en cambra era poca i en períodes de curta durada, quan dominava la varietat llimonera o la mateixa ercolini. Però la irrupció de la varietat conferència en els darrers anys ha fet guanyar molt pes a la frigoconservació, que representa una proporció similar a la de la poma.

Tot plegat fa que la capacitat de fred acumulada sigui un puntal molt important per a la preservació de la producció fructícola local, això sense perdre de vista el pes decisiu de l'habilitat comercialitzadora en uns productes que continuen sent peribles. Per aquestes característiques menys "industrials" que les de la ramaderia, la indústria fructícola continua molt vinculada a la producció de matèria primera. Cooperatives agràries i SAT creades pels mateixos productors acaparen la indústria del fred. Al mateix temps, les unitats industrials no es troben als polígons, com en el cas de la ramaderia, sinó prop dels camps, i en el cas de Lleida, a la mateixa Horta.

Quadre 12. Principals empreses de fred a la regió de Lleida, 1983

1983			
Ordre	Nom de l'empresa	Ubicació de la seu	Volum de fred en m³
1	Arilfruit	Lleida	32.690
2	Frigorífics Urgell	Lleida	30.728
3	SAT Nufri	Mollerussa	30.400
4	Coop. Agrícola Pràctica	Lleida	29.450
5	Frigoríficos Leridanos	Lleida	28.050
6	Frigoríficos Industriales de Corbins	Corbins	22.756
7	Apracosa	Almenar	22.294
8	Unión Frutera Exportadora	Lleida	20.468
9	GSC Fruilar	Lleida	19.880

Font: Censo de la Indústria Frigorífica Nacional, recollit per J. Solé (1990).

EL DESENVOLUPAMENT DEL COOPERATIVISME I L'ASSOCIACIONISME AGRARI

En els darrers seixanta anys la transformació i comercialització de les produccions agràries ha esdevingut un element determinant dels canvis tecnològics i productius del sector agrari. També han anat guanyant terreny en la captació de renda agrària, de manera que els pagesos s'han trobat amb inferioritat de condicions i s'han hagut de plantejar l'assumpció de les feines de transformació i comercialització.

De fet, la disputa per les rendes agràries ve de molt abans, i a finals del segle XIX els pagesos ja havien començat a crear les primeres associacions de defensa, o cooperatives, que a la ciutat de Lleida tingueren també alguna expressió, per bé que incipient, a través de la Cambra Agrària. L'any 1902 es constituïa la Societat Agrícola Pràctica, que esdevindria una iniciativa més sòlida i que quasi s'ha mantingut activa fins avui dia, amb el nom de Cooperativa Agrícola Pràctica (de fet, deixa de funcionar com a tal el 2006). Aquesta societat manifestaria una voluntat d'irradiació provincial, com moltes de les iniciatives que sorgeixen a la capital, però de fet el seu àmbit d'influència restarà molt centrat en la pagesia de l'Horta.

Amb l'excepció de la iniciativa anterior, que restarà molt centrada en el "foment" agrari, la pagesia de Lleida tindrà una activitat associativa molt escassa a la primera meitat del segle xx, i es diferencia de moltes poblacions dels encontorns, que veuran aparèixer cooperatives per resistir els intermediaris i per elaborar i comercialitzar oli, vi i, fins i tot, farina. La mateixa dispersió dels pagesos de l'Horta de Lleida i les seves facilitats d'accés als mercats urbans expliquen, molt probablement, el manteniment d'aquest individualisme. Caldrà arribar al desplegament d'una producció amb una vocació clarament comercial i exportadora com la fruita i caldrà que aquesta producció arribi a la seva maduresa i comenci a passar greus dificultats comercials perquè, a finals dels anys setanta i principis dels anys vuitanta, es desenvolupi l'associacionisme en l'àmbit de la transformació i comercialització a l'Horta.

Ben aviat ja, quan les plantacions fructícoles s'havien començat a difondre per l'Horta, apareix alguna agrupació de productors. Concretament, l'any 1956 es creava la secció fructícola de la Cooperativa Agrícola Pràctica, que al cap d'uns quants anys s'acabaria convertint en cooperativa independent. Durant els primers anys de la fruita les cambres de conservació responen, però, a la iniciativa individual i la producció s'escola a través de majoristes en origen que creen les pròpies cambres de conservació. El caràcter de quasi monocultiu i les mateixes condicions de l'emmagatzematge, condicionament i venda de la fruita feren que més tard es desenvolupessin múltiples iniciatives

que avui dia constitueixen encara el teixit associatiu de l'Horta, totes elles centrades en la comercialització de fruita. El conjunt ens presenta un panorama força singular (quadre adjunt):

- A diferència dels pobles dels encontorns, en els quals els pagesos acostumen a compartir una sola cooperativa, o dues, perquè sempre hi ha dissensions, a l'Horta l'associacionisme s'adapta a l'hàbitat dispers i es tendeixen a constituir agrupacions per partides, tot i que no es repeteix estrictament aquesta divisió.

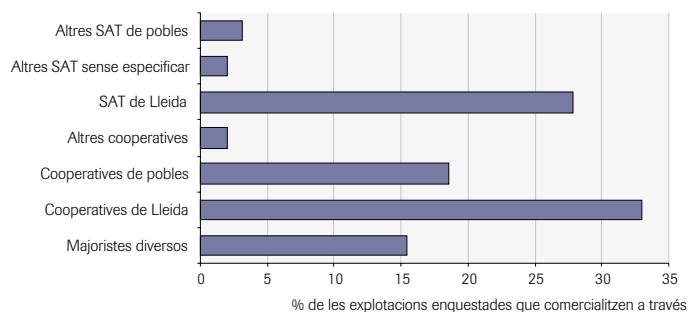
- La cooperativa és la fórmula més clarament associativa adoptada, però hi ha altres fórmules legals que tenen darrere agrupacions de pagesos. Es tracta en particular de les societats agràries de transformació, que apareixen inicialment com a grups sindicals de colonització i que es troben a mig camí entre la cooperativa i la societat anònima.

- L'evolució de la fructicultura en el sentit de majors exigències comercials, traçabilitat, tecnificació de les operacions de producció primària... consolida i reforça els grups de productors associats com a unitat productiva integral, fet que ajuda a superar els inconvenients propis de les limitacions de grandària de les explotacions. I, d'altra banda, l'especialització i dedicació requerides s'adapten força bé amb la presència d'un nombre de socis no gaire nombrós.

Altrament, l'esperit individualista del pagès de l'Horta és encara ben present en les institucions associatives agràries. Primer, destaca el pes de les SAT, que representen una empresa a mig camí entre la cooperativa i la societat anònima. Després, en algunes de les cooperatives les responsabilitats dels socis queden perfectament delimitades i separades; cadascú disposa de la seva part de volum de fred i el soci té, fins i tot, al seu càrrec la comercialització.

A banda de la fructicultura, tampoc no cal passar per alt la presència d'un associacionisme cooperatiu en altres àmbits, particularment la ramaderia, el cereal i algun altre, a través de Copaga o Actel. En aquest cas, però, l'àmbit d'influència va molt més enllà del municipi de Lleida i en general té una incidència molt reduïda a l'Horta. Únicament seria destacable per la seva incidència més general la històrica Cooperativa Agrícola Pràctica, la qual malauradament ha passat a millor vida en els darrers anys i ha quedat absorbida, de fet, per la cooperativa de segon grau Actel.

Gràfic 13. Les vies de comercialització habituals de les explotacions de l'Horta, 2011

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Enquesta d'explotacions agràries.

Quadre 13. Cooperatives de transformació i comercialització amb seu a Lleida

Nom	Característiques	Fundació	Socis
Copaga, S. C. L.	Pinsos i producció ramadera. Amb la crisi dels anys 1998 i 1999 la cooperativa externalitzà les activitats de transformació càrnia.	1945	400
ACTEL, S. C. C. L.*	Fruita, cereal, subministres i serveis. Cooperativa de segon grau que agrupa cooperatives de Ponent i la Franja, amb poca incidència a l'Horta.	1980	139
Cooperativa Agrícola Pràctica, S. C. C. L.	Subministres, consum. L'antiga cooperativa entra en procés de dissolució el 2006 (instal·lacions d'Actel).	1902	1.000
Arcofrut, S. C. C. L.	Cada soci té una part del fred i se'n comercialitza la producció (part nord-est de l'Horta).	1974	87
La Bordeta Fruits, S. C. C. L.	Acull fructicultors del marge esquerre i d'alguna població veïna.	1982	120
Mariola Fruits, S. C. C. L.	A l'entorn de la partida de la Mariola fa comercialització conjunta.	1983	65
Fruitera la Pràctica, S. C. C. L.	Comercialització conjunta de fruita de diversos punts de l'Horta a la partida de Montcada.	1979	42
La Plana Fruits, S. C. C. L.	Productor de la partida de la Plana que acull altra fruita de la mateixa partida.	1986	12
SAT 197 Fruilar LTDA	Llarga tradició, situada al Polígon Industrial del Segre. Lleida i pobles veïns.	1967	-
SAT 1255 Arilfrut LTDA	Noves naus a la Moradilla. Pagesos de Lleida i pobles veïns.	1963	-
SAT 1547 Sanui Fruits (SAFRUSE)	Pagesos de la partida de les Torres de Sanui i veïnes.	1983	22
SAT 9950 Frutas Selectas Nacionales	Pagesos de Lleida i entorn, situada al Polígon Industrial del Segre.	-	-
SAT 641 CAT Lleida Fruits	D'un pagès productor de Pardinyes Altes, i acull pagesos de la Plana.	-	-
SAT 4348 Bon Fruit	Pagesos de Butsenit i alguns d'Alcarràs.	-	16
SAT 5284 Marimunt Fruits	Lloguer de fred i comercialització conjunta a la partida de Marimunt.	-	4
SAT 3816 Ilerfruit LTDA	Central a la partida de Montcada i pagesos de l'entorn.	1974	-

Font: Elaboració pròpia.

* La cooperativa de segon grau Actel tenia un seguit de cooperatives que operen sota el seu paraigua, com Cercop i Agrucer, en el subsector del cereal; Perbal Fruit, per a la fruita, i Interagro i Nova Agricultura, que comprenen diversos subsectors. En tots els casos es tracta de cooperatives amb seu a Lleida, però d'àmbit regional. La incidència d'Actel en la pagesia del mateix municipi de Lleida és molt reduïda o quasi nul·la. Les SAT tenen també una agrupació territorial registrada com a SAT.

ORGANITZACIÓ I EVOLUCIÓ DE LA CADENA DE VALOR DE LA FRUITA DOLÇA

Atès que l'Horta es troba especialitzada en una producció fructícola completament adreçada al mercat, els seus resultats econòmics i la seva evolució depenen majorment de l'evolució dels mercats de la fruita a una escala internacional o, com a mínim, europea. En aquest sentit, doncs, no té gaire sentit observar l'Horta, sinó que més aviat cal recordar alguns dels paràmetres generals que regeixen mercats fructícoles. En primer lloc, és l'evolució del consum el que resulta determinant, i les seves expectatives no són gaire bones (V. J. Martín Cerdeño, 2008).

- La indústria, més en l'àmbit dels sucus que no en el de les conserves, ha estat una sortida comercial interessant. Però no té gaire incidència en la fruita dolça i té molt poc interès econòmic per al pagès d'horta.
- El consum per capita de fruites i verdures fresques ve definit per un estancament general en els darrers vint anys, amb una lleugera davallada i una recuperació posterior. Les fruites que més creixen són, però, les d'origen exterior i més aviat de fora de temporada, mentre que la pera i la poma mantenen un consum per capita amb tendència més aviat a la baixa (MARM, Panel de Consumo Alimentario).

- Les característiques sociològiques dels consumidors de fruites i verdures presenten dades ambivalents de cara al futur. Es pot llegir positivament el fet que els majors consumidors siguin la població de més edat i les llars unipersonals, grups tots ells destinats a créixer. En canvi, té una lectura negativa el baix consum entre els més joves i a les llars sense un adult que no treballa i que pot fer, doncs, la compra.

El preu pagat pel consumidor per les pomes, peres i préssecs se situa en segment mitjà tirant cap avall dins les fruites consumides fresques. Però el fet més significatiu és que només una petita part del valor generat per les vendes arriba a l'origen de la cadena de producció. El marge del venedor final representa entorn d'un 60 % del preu de venda, mentre que el del pagès productor es mou entorn el 20 %, amb un 5 % més si s'hi afegeix l'emmagatzematge i la intermediació en origen (Observatori de la Fruta, *Informe anual*).

Per tot plegat, doncs, la comercialització en destí constitueix un element clau en la captació de valor. La concentració progressiva dels agents que operen en aquesta part final de la cadena ha comportat que en els darrers anys se simplifiquessin i escurcessin els circuits comercials, fet que ha reforçat el paper de les cadenes de comercialització i les centrals de compra. Els pagesos també s'han associat i han eliminat intermediaris en origen, però la repercussió en termes de captació de valor no ha estat tan gran. Els productors de fruita de l'Horta i d'arreu han d'observar, doncs, l'evolució que segueix la distribució, que no

sembla que hagi de variar en relació amb els darrers anys (gràfic adjunt).

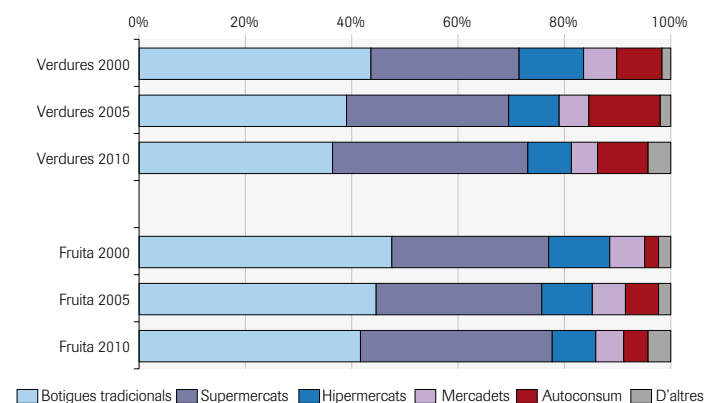
La major part de les compres de fruita i verdura fresques la fan directament les llars, mentre que la restauració representa un 15 % per a les verdures i un 8 % per a les fruites, per bé que es tracta d'una proporció en creixement. La restauració col·lectiva representa, per la seva banda, un terç del total del consum de la restauració.

En relació amb altres àmbits de l'alimentació, destaca el pes relatiu del comerç dit especialitzat (en particular, les botigues tradicionals i fruiteries) com a lloc de compra de les llars en el cas de les verdures fresques, un 38 %, i encara més de la fruita fresca, un 44 %. Els hipermercats i supermercats sumen per a ambdós casos una quota del 41 %, més destacada per als supermercats, que són també el sistema de venda amb un major creixement.

Tot i representar una proporció menor com a llocs de compra de les llars, les parades ambulants, l'autoconsum i altres llocs alternatius tenen una quota de mercat interessant en el cas de les fruites i les verdures fresques. Les compres en mercats ambulants i l'autoconsum tenen encara un cert pes, entre 10 % i 15 %, malgrat la davallada que han experimentat en els darrers decennis.

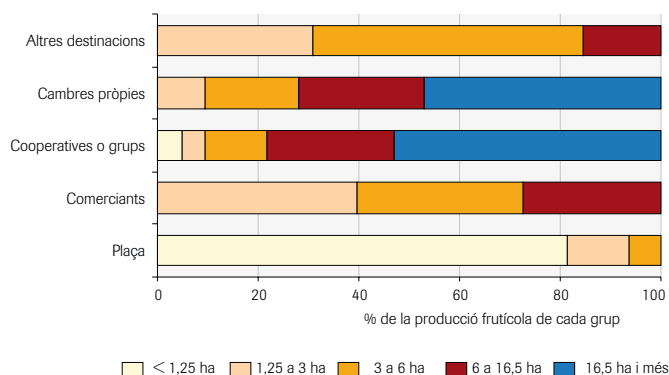
En conjunt, doncs, tot i que les tendències generals siguin molt semblants a les de la resta de productes d'alimentació, en l'àmbit de les fruites i verdures fresques, les fórmules més tradicionals de venda resisteixen millor que en els altres casos. Això significa majors possibilitats de subsistència per als productors petits i mitjans i per a les seves agrupacions, com les que es troben presents a l'Horta. Però tot plegat s'ha de jugar en un marc d'una gran competència i més aviat recessiu.

Gràfic 14. Distribució del lloc de compra de la verdura i fruita fresca per part de les llars a Espanya, 2000-2010

Font: Mercasa, *Alimentación en España*, anys respectius.

Gràfic 15. Destinació de la producció segons la superfície de conreu de les explotacions, 1973, Horta de Lleida

Font: Servei d'Extensió Agrària, recollit per R. Morell, X. Maurel, I. Aldomà, 1980, p. 100.

LA COMERCIALIZACIÓ EN DESTÍ I EL DESENVOLUPAMENT DE CIRCUITS CURTS

Tal com ha estat apuntat inicialment, si l'Horta arribà a ser una agricultura intensiva que servia de manteniment a un gran nombre de pagesos fou perquè la ciutat pròxima oferia una sortida comercial molt favorable als seus productes. Aquesta sortida té a veure amb la presència de comerciants i té a veure amb la demanda de la mateixa població urbana. Consumidors, comerciants i pagesos tenien, d'altra banda, un punt de trobada i de transaccions destacat, el mercat diari que durant centúries se celebrà a la plaça central de la ciutat, la plaça de Sant Joan.

Durant la segona meitat del segle xx, el mercat s'ha anat allunyant del centre de la ciutat i ha anat perdent també la seva funció primordial d'abastament urbà (quadre adjunt). Mentre això passava anaven desapareixent els consumidors que compraven la seva fruita i verdura, o els ous, animals i altres productes directament als pagesos que portaven els seus productes a vendre. Els intermediaris majoristes hi han

anat guanyant protagonisme, mentre que les transaccions s'han anat centrant progressivament en la primera producció dels encontorns, la fruita.

El que avui es conserva de l'antic mercat és el Mercat Central de Fruites i Verdures, que manté i s'organitza en una doble estructura, en la qual troben acollida encara els productors locals:

- D'una banda, hi ha un àmbit on troben acollida els productors locals, que poden vendre directament la seva producció a assentadors locals (es consideren els situats a 60 km a l'entorn de la ciutat). Les instal·lacions presenten actualment un total de 294 quadres de caràcter fix, on trobem 95 productors, i 86 quadres per a la venda de caràcter eventual.
- D'altra banda, el mercat disposa d'una àrea de naus en la qual desenvolupen les seves activitats els majoristes que destinen la seva producció a la venda a l'engròs després d'adquirir-la als mateixos productors de la plaça o, majorment, als de fora d'aquesta. A les instal·lacions actuals es compten vint-i-dos magatzems, que en règim de concessió administrativa són regentats per quinze assentadors de venda de fruita i verdura i un de venda d'ous a l'engròs.

Quadre 14. Evolució històrica del mercat de fruites i verdures i canvis d'ubicació

1444	Es trasllada el Mercadal que havia existit a l'actual estació ferroviària al lloc més cèntric de la ciutat, a la plaça de Sant Joan, que s'acaba tot just de reformar.
1944	Es traslladen les parades de venda, verdulaires i ambulants al Mercat General del portal de la Magdalena, al voltant de l'actual Auditori.
1967	Es posa en marxa el Mercat Central de Fruites i Verdures, al costat del riu Segre i el firal del bestiar, situat al barri de Pardinyes, a l'avinguda de Tortosa. Disposa d'una petita estructura de magatzems per a majoristes al costat de les places de venda per a productors de la ciutat i entorn.
2002	Entra en funcionament el nou Mercat Central, situat al Polígon Industrial "Camí dels Frares", integrat dins el CIM (Centre Integral de Mercaderies de Lleida). Manté l'estructura de l'anterior, mentre que desapareixen els consumidors-compradors directes.

Font: Elaboració pròpia.

En el moment dels eixamples urbans de finals del xix i primera meitat del xx, la venda directa per part dels pagesos de l'Horta fins i tot guanya posicions, amb punts de venda en els mercats de barri. Però aquesta fórmula, a banda de la competència d'altres sistemes comercials, serà ocupada també per botiguers

professionals i la producció venuda anirà perdent relació amb l'Horta. Amb tot plegat s'arriba a la primeria del segle xx amb un consum urbà d'aliments sensiblement desvinculat de les produccions de l'entorn, fet que no afavoreix ni els consumidors ni l'Horta.

Les tendències dels darrers anys han afavorit més aviat les grans empreses, i l'agricultura de l'Horta se n'ha vist perjudicada a causa de la petita dimensió de les seves explotacions. Per això resulten de gran interès totes les accions i iniciatives en l'àmbit de la transformació i la comercialització dels productes de proximitat, que afavoreixen els productors petits i mitjans; per això l'interès dels anomenats circuits curts. Per bé que el gruix en volum de producte comercialitzat sigui reduït i que en certa manera vagin a contracorrent, apareixen un seguit d'iniciatives interessants, amb exemples variats, en àrees periurbanes de característiques semblants.

Tal com s'expressa en el quadre adjunt, es poden imaginar i desplegar diferents fórmules de presentació i penetració del producte de proximitat adaptades a cadascun dels canals comercials habituals. Tot i que alguns sistemes de venda no s'hi adaptin gaire, existeix un gran nombre de possibilitats que es poden desenvolupar. Si no, les fórmules més convencionals de circuits curts ens ofereixen diverses possibilitats, algunes de les quals ben presents a Lleida (R. Binimelis, C. A. Descombes, 2010).

Venda directa al mercat. És un sistema que s'inscriu en la tradició quasi mil·lenària, segons la qual els pagesos portaven els seus productes a vendre a la plaça i que a Lleida mateix perviu a través de la venda al Mercat Central de Fruites i Verdures. Aquest tipus de vendes apareix, en qualsevol cas, a través de les diferents fórmules de venda en mercats actuals: els mercats fixos que obren durant tota la setmana, els mercats ambulants d'un o dos dies per setmana o les fires que es realitzen de manera més esporàdica i que acostumen a ser especialitzades. Totes aquestes diferents fórmules es poden considerar cobertes a la ciutat de Lleida.

- Les vendes diàries al Mercat Central, ja esmentades, que representen l'activitat menys dinàmica.

- Els mercats setmanals, el dels dissabtes al costat del Pavelló Barris Nord i el dels dijous al Camp d'Esports. Entre les 256 parades del mercat dels dissabtes s'hi troben 77 parades de productes del camp, 25 de venda ambulant, 43 de producció pròpia, 4 de caragols, 1 de producció ecològica, 5 de planter i 1 d'animals. Alhora, al Camp d'Esports hi ha 182 parades de roba i calçat més 25 parades de productes del camp; 13 de venda ambulant, 7 de producció pròpia, 1 de caragols, 2 de producció ecològica, 2 de planter i 1 de flors i plantes (<http://mercatsiconsum.paeria.cat/ca/>).

- El Mercat de l'Hort a Taula, que se celebra el primer diumenge de cada mes a la ubicació mercantil històrica de la plaça de Sant Joan. El mercat s'inscriu expressament en la promoció dels productes de proximitat i busca específicament "oferir un lloc de venda als pagesos i elaboradors lleidatans". Els productes inclosos al mercat són: "vi i licors, melmelades, bolets i conserves, oli, formatge i derivats làctics, fruita i verdura, galetes i dolços, carn i embotits, mels i plantes aromàtiques" (<http://mercatsiconsum.paeria.cat/ca/>).

Botigues especialitzades. Tres quartes parts de la producció ecològica, el consum de la qual es troba en expansió, s'ofereix en botigues especialitzades. Es troben relativament difoses en ciutats petites i mitjanes i s'hi ofereix sovint producte fresc de proximitat, que pot haver estat adquirit als mateixos pagesos. A més a més, pot trobar-se encara algun cas de productors de fruita o verdura que mantenen oberta una botiga a la ciutat.

Cooperatives de consumidors. Els consumidors s'associen per a la compra en comú i disposen habitualment d'una botiga que autogestionen. És una fórmula molt utilitzada en agricultura ecològica, i a Catalunya hi ha 85 cooperatives (2009), les quals s'agrupen en Ecoconsum. Les cooperatives acostumen a comprar directament als productors i ofereixen cistelles tancades de productes o cistelles obertes fetes a partir d'una llista prèvia del pagès. Algunes cooperatives de consum tenen també botiga a través de la qual venen a tercers, com és el cas de la cooperativa pionera el Brot, de Reus (1979). A Lleida, la cooperativa de consum pionera fou Saó, avui només botiga i substituïda per la cooperativa de consum ecològic Lo Fato.

Cooperatives de productors i consumidors associats. Reuneixen productors i consumidors a l'entorn d'un contracte a través del qual es fixa la producció que serà lliurada anualment i el seu preu, i els consumidors mantenen algun tipus de contacte directe amb el lloc de producció (col·laboració en feines, visites). No n'hi ha exemples a Catalunya, però són força coneguts els exemples de països veïns que tenen a veure també amb la producció ecològica, com el cas d'AMAP (Associations pour le Maintien d'une Agriculture Paysanne), a França.

Cooperatives de productors amb sistemes particulars de venda directa. Els productors poden, de manera individual o associada, establir els seus punts o sistemes de venda directa, que poden anar des de la creació d'una botiga fins a la presència en mercats o l'entrega a domicili a través de diferents sistemes de compra. A Catalunya existeix la Xarxeta de Productors Agroecològics, que treballa en aquesta línia.

La venda directa a domicili. Segui els mateixos pagesos de manera directa, sigui distribuïdors especialitzats, sigui agrupacions d'uns i altres, existeixen també alguns exemples de venda de producció a domicili, a partir de compres que es realitzen generalment a través d'Internet. S'ofereixen generalment sistemes de productes a un preu fix, que es distribueixen amb una periodicitat setmanal o similar. Es pot trobar algun productor local que comercialitza a través del web especialitzat *3pfruits*, que serveix el conjunt de la península i garanteix un lliurament en 24 hores.

Venda directa a la restauració privada o col·lectiva. És un àmbit de grans oportunitats en el qual s'ha desenvolupat amb especial força el moviment *slow food*, que té una presència significativa a Lleida i que celebra la seva fira anual a la ciutat. Un especial interès té també la promoció de productes de proximitat i, en particular, productes ecològics, en la restauració social. El 2007 es va crear una Taula de Treball d'Alimentació Escolar Ecològica a Catalunya, que intenta impulsar aquesta alimentació a les escoles, i la regidoria de Medi Ambient i Horta de l'Ajuntament de Lleida ha promogut algunes experiències en la matèria.

Independentment de les anteriors iniciatives més innovadores, cal tenir present que centrals de producció i majoristes han estat i són encara subministradors de restauradors privats i col·lectius de pes, com són els hospitals.

La venda directa a la mateixa finca. Els consumidors es desplacen a la finca del productor i poden veure l'entorn on es produeix, mentre que el pagès no cal que inverteixi tant en comercialització. És un sistema de venda també relativament estès, que no es vincula tant amb la producció ecològica com els anteriors. En el cas de Lleida trobem algun productor de l'Horta que segueix aquesta pràctica.

Del conjunt de fórmules se'n dedueix un gran nombre d'oportunitats d'obtenció de valor afegit pels pagesos. I aquestes oportunitats són particularment destacables en l'àmbit de la producció d'hortalisses, que ha esdevingut força marginal a l'Horta de Lleida i entorns. Tot i que la demanda del mercat local de Lleida no sigui gaire gran, hi ha marge per recuperar la producció de verdures i donar sortida a algunes explotacions familiars.

Del conjunt d'experiències en els diversos circuits curts amb implicació pagesa se'n desprèn també la importància tant de l'origen del producte com de la qualitat d'aquest producte, que va generalment lligada a la producció ecològica. En els canals esmentats abans (amb l'excepció dels mercats amb presència de producte variat), aquesta darrera condició és la que atreu més els consumidors, sobretot en el cas de les fruites i verdures fresques. D'altra banda, el consum de productes ecològics parteix d'uns nivells molt baixos, però experimenta una tendència creixent important. Al cap i a la fi, el consumidor estarà més disposat a valorar el producte local o de proximitat si aquest ofereix una garantia de qualitat també ben diferenciada.

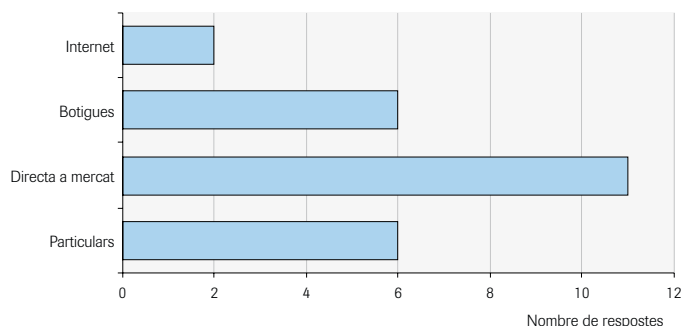
Quadre 15. Caracterització dels canals comercials en destí i oportunitats per als circuits curts

Grup	Tipologies d'establiments incloses	Oportunitats circuit curt a destacar
Productes consumits a les llars		
Botigues tradicionals o especialitzades	Botigues generalistes i independents, botigues especialitzades (fruiteries...), botigues 24 hores, tendes <i>delicatessen</i> , les anteriors situades dins mercats d'abastament. Noves formes en expansió: botigues <i>delicatessen</i> o 24 hores, a les quals no s'adapta gaire bé el producte fresc.	Possibilitat de diferenciació del producte local i de temporada en els establiments. Desenvolupament de botigues específiques, particularment en producte ecològic.
Autoserveis i supermercats	Supermercats: establiments de menys de 2.500 m ² en règim d'autoservei. Tendes de descompte: les marques blanques representen més del 55% del producte venut. Hipermercats: tenen més de 2.500 m ² destinats a venda i més de quinze caixes.	Presència de productes de proximitat o de qualitat a través mostradors/marques diferenciats.
Economats i cooperatives	Venda en establiments que no estan oberts al públic en general.	Fórmula de cooperatives de consum, en vigor per producció de proximitat i ecològica.
Venda al carrer	Vendes en instal·lacions desmuntables a través de fires, mercats periòdics, venda ambulant...	Oportunitat per a productors de proximitat sense una especialització comercial.
Autoconsum	Consum de productes d'elaboració pròpia.	Espais per a la producció d'autoconsum.
Compra directa i d'altres	Productes comprats directament als productors, majoristes o elaboradors. Compres per correu, televisió o Internet. Compres en màquines de <i>vending</i> . Compres en serveis de menjar per emportar.	Augment progressiu de vendes per Internet. Serveis de venda-repartiment porta a porta. Vendes a la mateixa finca o al centre de transformació.
Productes consumits fora de casa (restauració o canal <i>food service</i>)*		
Restauració comercial	Bars i cafeteries, restaurants, restauració organitzada, hotels, <i>delivery & take away</i> , operadors de <i>vending</i> , gasolineres i botigues de conveniència, restauració en ruta, restauració d'oci.	Producte local, ecològic, diferenciat en restaurants.
Restauració social	Ensenyament, sanitat, menjadors d'empresa, geriàtrics, centres penitenciaris, forces armades, comunitats religioses, càterring per a banquets i esdeveniments, càterring de transports.	Producte local, ecològic, diferenciat per a menjadors escolars.

Font: Elaboració pròpia.

*Com a canal *food service* s'hi inclouen tots els canals de venda que impliquen un consum alimentari fora de casa.

Gràfic 16. Sistemes de venda directa utilitzats per les explotacions de l'Horta

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta mostra d'explotacions agràries. Hi figuren trenta respostes.

L'AUTOCONSUM: L'HORT I EL CORRAL FAMILIARS

Tal com detecten les enquestes de consum abans analitzades, l'autoconsum representa encara una part del consum de fruites i verdures de les llars que no es pot menystenir. En l'àmbit estatal, l'autoconsum de fruites es mou a l'entorn del 2,5 % del consum total de les llars, mentre que el de verdures puja fins al 5 %. Les dades analitzades mostren per al darrer decenni una puja de l'autoconsum seguida d'una davallada; però la feblesa dels percentatges fa que aquests resultats s'hagin d'assumir amb precaució.

Sigui com sigui, l'autoconsum de productes del camp assoleix proporcions més elevades que les mitjanes anteriors en entorns rurals com els de les planes ponentines i a l'Horta de Lleida en particular. La continuïtat dels horts familiars n'és la manifestació més evident. Vuit de cada deu pagesos de l'Horta fan hort, una proporció que resulta sens dubte bastant més elevada que la que es troba a les poblacions rurals de l'entorn.

La importància de l'hort a l'Horta queda en evidència per la seva difusió entre el conjunt de les tipologies productives analitzades. Es dibuixa una lleugera tendència a la disminució de la pràctica de l'hort entre les explotacions més grans. Però la majoria fa hort en qualsevol de les opcions productives, amb l'excepció d'origen metodològic, apuntada en el diagrama adjunt. Les xifres indueixen a pensar, doncs, que, a diferència de la pèrdua de la tradició de l'hort als nuclis rurals de la plana, la mateixa configuració física integrada entre explotació i residència implica també un comportament més predisposat a l'autosuficiència. Això, a banda dels desplaçaments que comporta la compra de fruita i verdura.

D'altra banda, l'hort no solament és una pràctica dels pagesos que queden a l'Horta, sinó que s'estén a tots els residents de l'Horta. En aquest cas, l'horticultura representa la pràctica agrària que continua vinculant els residents no pagesos a la terra. Però no es disposa de xifres de la seva extensió.

El conreu de l'hort va més enllà i comprèn també la població urbana sense una connexió amb l'Horta. El manteniment d'un hort familiar per part de la població urbana ocupada en la

indústria o els serveis és una pràctica que ha estat relativament difosa a totes les àrees periurbanes veïnes de les grans ciutats. En el cas de Lleida també ha tingut la seva presència en alguns llocs marginals sorgits a tocar de la ciutat. Però diríem que a l'Horta de Lleida aquesta ha estat una pràctica que ha tingut una incidència bastant reduïda pel fet mateix que l'espai de l'Horta ha estat un espai agrícola actiu, sense espais sobrats que podien ser comprats o reocupats i convertits en horts.

És en el context anterior que pren sentit la iniciativa pública, ja que facilita terrenys per a la pràctica de l'horticultura d'autoconsum. Se n'ha anat parlant des de fa molts anys i s'ha concretat en els horts de Rufeia endegats per la regidoria corresponent de la Paeria. Aquest projecte, iniciat durant l'any 2011, ha comportat la creació de cinquanta parcel·les de 100 m², cada una amb un punt d'aigua. Les parcel·les es lloguen per quatre anys renovables, es paga una fiança de 75 € i un lloguer anual 150 €, i s'atorguen per sorteig d'acord amb uns determinats requisits.

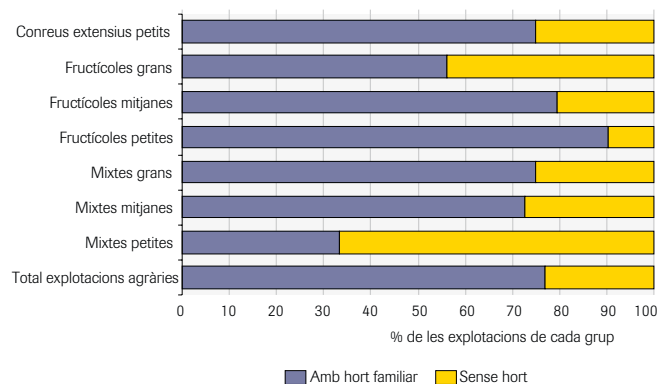
Curiosament, l'experiència municipal va precedida o acompanyada de diverses iniciatives privades que lloguen terrenys en diferents condicions per fer-hi l'hort, tant a l'Horta de Lleida com en municipis veïns. Els Horts d'Empresseguera lloga parcel·les de 21 m² sota hivernacle per fer-hi hort a 37 € el mes, mentre que a Pardinyes el lloguer se situa entre 50 i 65 € per parcel·les d'entre 120 i 155 m² (Segre, 9 de maig del 2010). En tots els casos els propietaris ofereixen tots els seus coneixements adquirits als nous hortolans i els faciliten els diferents serveis necessaris per fer l'hort.

Així, els horts no solament cobreixen necessitats alimentàries, sinó que representen la manera més clara i directa d'apropar els ciutadans a l'activitat agrària en general i a l'Horta en particular. Per això tenen molt interès altres iniciatives, com la difusió dels horts entre les escoles que es promou des del mateix Ajuntament o la difusió dels horts en l'àmbit de col·lectius socials específics i d'associacions que es realitza en altres àrees periurbanes.

Altrament, es podrien afegir a les hortalisses conreades als horts familiars els animals de corral. La tinença d'animals de corral era habitual a l'Horta durant els anys cinquanta i posteriorment anà desapareixent progressivament. Les normes de control del

sacrifici d'animals i de venda de productes derivats dificulten la recuperació de la pràctica del corral. Representa, sens dubte, un altre element que ajudaria a apropar la cultura agrària a la ciutat i que podria significar, també, ingressos complementaris per a la població de l'Horta.

Gràfic 17. Explotacions que conreen un hort familiar segons la seva producció dominant a l'Horta, 2011

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta d'explotacions agràries.

La proporció referida al grup de mixtes petites resulta poc significativa per la magnitud de la mostra.

LES PERSPECTIVES DE DESENVOLUPAMENT AGRARI I LA SEVA VALORACIÓ

L'estructura productiva de les explotacions agràries ens ha servit en el capítol anterior per dibuixar les línies de futur de l'activitat primària a l'Horta. Però l'activitat primària es troba cada cop més condicionada per l'entorn i, tal com s'acaba d'assenyalar, les grans línies d'evolució de la producció agrària vénen determinades per canvis en el consum i canvis en els segments de la cadena alimentària més pròxims al consumidor. Des d'aquest punt de vista, l'evolució dels propers anys es pot començar a llegir a partir de les transformacions dels darrers anys, en les quals destaquen determinats aspectes:

- El reforçament dels grans centres de concentració de la matèria primera hortofructícola, capaços de subministrar un producte abundant i estàndard a les centrals de compra de les grans cadenes distribuïdores.
- Possibilitats de continuïtat de les explotacions de dimensions mitjanes en la mesura que millori la magnitud i les competències de les cooperatives o SAT com a grans centres de concentració de la producció, fet que pot resultar problemàtic.
- Tendència més aviat a la baixa de les centrals hortofructícoles mitjanes com les que abunden al terme de Lleida. Aquestes poden resistir millor en la mesura que es desenvolupi un cert producte diferenciat que pot trobar una sortida a través de les fruïteries independents o mitjanes (a través o no de mercats centrals) o de cadenes comercials de dimensions més reduïdes.
- Bones expectatives de creixement per a la producció ecològica, les varietats diferenciades o la fruita i hortalissa de qualitat ben diferenciada. Podrien trobar una sortida a través de circuits de comercialització curts i podrien arribar a connectar també, mitjançant circuits una mica més llargs, amb els agents de mida mitjana del cas anterior. En la mesura que sigui possible vendre directament al consumidor un producte

final de qualitat i ben diferenciat, es fa més viable la presència d'explotacions agràries de dimensions mitjanes o petites que es beneficien de l'augment de valor afegit generat en la cadena de producció.

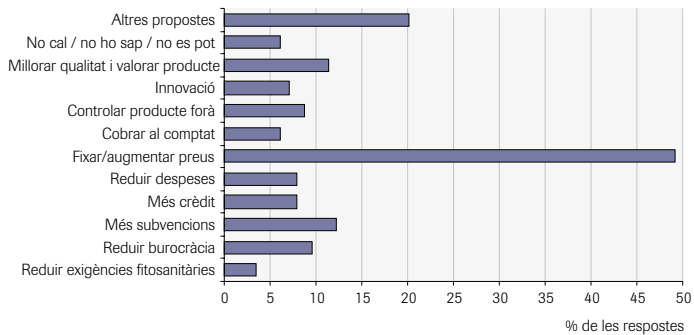
La percepció dels mateixos actors pagesos de l'Horta sobre aquestes possibilitats és que són més aviat limitades. Les enquestes demostren el manteniment d'unes inèrcies que redueixen el camp d'observació del pagès a l'estricta producció de matèries primeres (gràfics adjunts). Amb tot, apareix un grup de pagesos conscient de les noves oportunitats, bastant superior al petit nombre de pagesos immersos en el desenvolupament de circuits curts i en la generació de més valor afegit.

En la línia anterior, a l'hora de plantejar millores necessàries per a l'activitat, les respostes segueixen majoritàriament alguns tòpics que es mantenen en el temps i sobre els quals pràcticament no hi ha cap capacitat d'incidir, com fixar o augmentar els preus dels productes agraris o augmentar les subvencions.

Al costat d'altres plantejaments defensius força difosos (majoritaris en el capítol d'"altres propostes"), com la reducció de les exigències ambientals, la protecció davant els productes agraris procedents de l'exterior o la necessitat de més ajuts i protecció per als mateixos pagesos, comencen a aparèixer tímidament plantejaments més proactius de millora de la qualitat i la valoració del producte del mateix pagès, a més d'una incidència en la innovació en general.

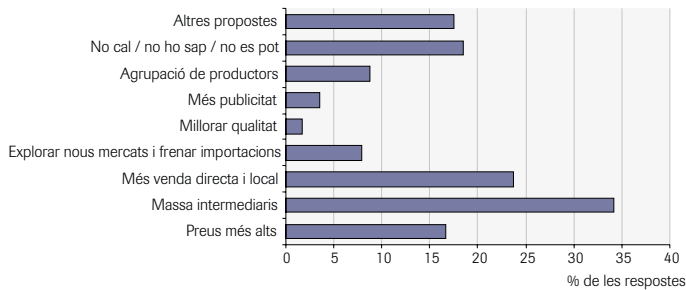
A la pregunta més directa sobre les possibilitats comercials obertes per la proximitat urbana, tenen encara un pes dominant les respostes més convencionals i reiteratives, que es fixen en la necessitat de millora dels preus o de la disminució dels intermediaris. Amb tot, comencen a adquirir un cert gruix les referències a les possibilitats de la venda directa i dels mercats locals en general.

Gràfic 18. Respostes de les explotacions agràries sobre les millores necessàries per a l'activitat agrària

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta d'explotacions agràries.

Gràfic 19. Respostes de les explotacions agràries a les preguntes sobre perspectives comercials de la venda en relació amb la proximitat de la ciutat

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta d'explotacions agràries.

5

LA TRANSFORMACIÓ URBANA I ELS USOS NO AGRARIS DE L'HORTA

Sigui pel creixement de la taca urbana, que s'ha fet a base de manllevar territori a l'Horta històrica, sigui per la difusió de residències i activitats des de la ciutat cap a l'àmbit de l'Horta, l'Horta actual de la ciutat presenta uns trets "urbans" que la diferencien clarament dels espais agraris dels encontorns. L'evolució de les dues dinàmiques anteriors no solament condiciona la propietat, l'edificació i els preus del sòl de l'Horta, sinó que a través d'ells condiciona també l'activitat agrària.

LA PRESSIÓ DEL CREIXEMENT DE LA TACA URBANA

Mentre l'agricultura de l'Horta entra en crisi, la pressió urbana sobre l'espai de l'Horta s'accentua. Els processos de creixement i transformació urbans i la seva incidència sobre l'Horta no són nous. S. Suñol (1989) avaluà ja la pèrdua de sòl rústic en l'etapa de gran creixement demogràfic del període 1966-1974 en 313 ha; i a aquesta superfície encara s'hi havia d'afegir en aquells mateixos anys les 273 ha ocupades per l'autopista de l'Ebre i les 133 del Polígon Industrial del Segre. Cal tenir en compte, també, que la forta immigració dels anys seixanta i setanta va trobar una sortida residencial, certament il·legal i precària, sobre el turons de secà allunyats de la ciutat, com el Secà de Sant Pere i Mangraners, els quals seran incorporats a través dels anys a la zona urbana.

Des de la crisi de mitjan anys setanta i fins a la darrera arribada destacada d'immigrants, que s'inicia el 2001, el creixement demogràfic de la ciutat es troba pràcticament estancat durant vint anys; l'any 1981 s'havia arribat als 106.814 habitants i després la ciutat creixeria lentament fins als 112.000 del 2001. Però l'estancament demogràfic no significa una aturada del creixement físic de la ciutat, perquè al mateix temps s'està produint el buidat del centre de la ciutat i un esponjament de les àrees residencials. El creixement residencial no deixa de consumir els camps veïns a un ritme igual o superior que el de l'etapa precedent. Segons les

estadístiques de la Junta de Sequiatge, entre el 1985 i el 1991 es perderen 143,8 ha de reg al canal de Pinyana, que traslladades al conjunt del municipi i en un nombre superior d'anys donarien xifres superiors a les anteriorment assenyalades. L'any 1993 es produiria l'expropiació de la Variant de l'N-II, que afectaria un nombre d'hectàrees superior.

L'arribada d'immigrants, unida a la bona conjuntura econòmica i a les particularitats del sector de la construcció, origina un boom urbanístic a la ciutat a partir del 1998 que recorda el del gran creixement dels anys seixanta i setanta. En aquest sentit, es produeix, entre el 2005 i el 2007, la urbanització d'una bona part del sòl residencial previst en el Pla general municipal 1995-2015, en conjunt unes 218 ha que comporten totes elles la desaparició de camps de l'Horta més intensiva i pròxima a la ciutat.

El creixement industrial ha seguit una evolució similar a la del creixement residencial. Abans del 2000, i encara que l'activitat industrial aparegui més aviat estancada, es produeix un degoteig constant de petits establiments industrials o de comerç a l'engròs i serveis que es traslladen des del centre urbà cap als polígons i sectors de creixement industrial i cap a la mateixa Horta de la ciutat. Entre el 1999 i el 2004, ambdós inclosos, es calcula que s'afegeixen 50,5 noves hectàrees de sòl industrial al mercat.

A partir del 2000 s'activen les noves àrees industrials del planejament, que suposaven l'entrada en el mercat de 40,25 hectàrees a partir del 2006; en aquesta mateixa data es considerava que podien començar a mobilitzar-se 71,96 noves hectàrees industrials, de les quals algunes han estat efectivament posades en marxa (Ajuntament de Lleida, Servei d'Urbanisme, "Programa d'Actuació Urbanística Municipal, 2006-2011", inèdit, febrer del 2006, p. 15-16). La transformació més important ha d'arribar, en qualsevol cas, de la mà d'un nou macropolígon industrial, el de Torreblanca – Quatre Pilans, que afecta 703 hectàrees no previstes en el Pla general del 1995.

A més dels fets anteriors, com ha estat assenyalat al principi, la implantació de noves grans infraestructures de comunicació ha afectat directament l'Horta, tant pel consum elevat d'espai agrari com pels efectes barrera generats per la mateixa infraestructura, com també pels efectes indirectes de captació de noves activitats o d'expulsió d'activitats preexistents al seu entorn.

Quadre 16. Extensió de la taca urbana al conjunt del terme municipal, 1956-2011

	Nucli principal	Terme municipal
Sòl urbà consolidat (foto aèria 1956)	320	348
Sòl urbà existent en el moment d'elaboració del Pla general 1995	1.366	1.430
Sòl urbà més el sòl urbanitzable previst en el Pla general 1995	2.222	2.241

Font: Elaboració pròpia a partir de foto aèria i bases cartogràfiques.

DINÀMICA DE LA DIFUSIÓ RESIDENCIAL I DE LA CONSTRUCCIÓ DINS DE L'HORTA

La implantació d'edificacions i infraestructures a l'Horta es pot relacionar també amb un component relativament nou del creixement urbà que és la difusió de la ciutat al territori. La ciutat ja no solament creix en taca d'oli sobre el sòl rústic (segons denominació cadastral), sinó que esquitxa el territori dels encontorns a través de tres processos destacats:

1. Un creixement urbà que afecta les poblacions rurals de l'entorn i que es tradueix en creixement residencial i demogràfic i sovint també en la implantació d'activitat. A la primèria dels anys vuitanta s'inicia un procés completament nou de fugida de la ciutat de les famílies amb poder adquisitiu mitjà, atretes per l'habitatge unifamiliar dels petits nuclis de l'entorn de la ciutat: Alpicat, Torrefarrera, Rosselló... La construcció d'habitatges als municipis més pròxims a la ciutat entre el 2003 i el 2007 resulta espectacular i gairebé dobla el parc preexistent. Alhora, el creixement residencial es difon també durant aquests darrers anys i fins a la frenada del 2008 cap als municipis de la comarca situats més enllà de la primera corona de Lleida.
2. Les implantacions urbanes enmig del sòl rústic, que afectaran de manera especial l'Horta de Lleida, tot i que arriben també als termes veïns. Construccions de noves residències i canvis en la residència agrària tradicional marquen una nova difusió residencial de caràcter dispers amb alguns paral·lelismes amb el fenomen de creixement dels nuclis rurals. Són els que mereixen una atenció especial en l'estudi de l'Horta.
3. Les funcions agràries que abans acomplia el sòl rústec s'obren cap a altres tipus de funcions o activitats, residencials, formatives, lúdiques, de serveis diversos... No és una transformació específica de l'Horta, però hi tindrà una particular incidència, ateses les seves característiques periurbanes.

Tal com ha estat apuntat abans, l'Horta de Lleida havia tingut fins als anys cinquanta una difusió residencial important vinculada

a l'agricultura i s'hi detectava pocs casos d'implantacions sense relació amb l'activitat al camp. En l'època de gran creixement urbà dels anys seixanta i setanta es difonen nous fenòmens d'ocupació de sòl rústic sense relació amb l'agricultura, que en alguns casos tenen un caràcter més o menys il·legal. En aquells moments es tractava en concret de les reparcel·lacions de parcel·les rústiques o de l'ocupació de terrenys públics per fer-hi horts, construir-hi barraques o fins i tot cases, que seran força freqüents per tot el país, i que en alguns llocs arriben encara fins avui dia.

El diari *La Mañana* del 26 de novembre del 1985 (p. 3) donava compte de l'obertura de 32 expedients de reparcel·lacions il·legals iniciats entre el 1983 i el 1985 que afectaven diverses partides de l'Horta, alguns dels quals s'havien traduït ja en multes que anaven de les 10.852 a les 305.563 pessetes. Tal com ha estat apuntat, el Pla general del 1979 havia barrat el pas a les reparcel·lacions, però aquestes no s'acabaren fins que els notaris i el registre es negaren al cap de poc temps a inscriure-les.

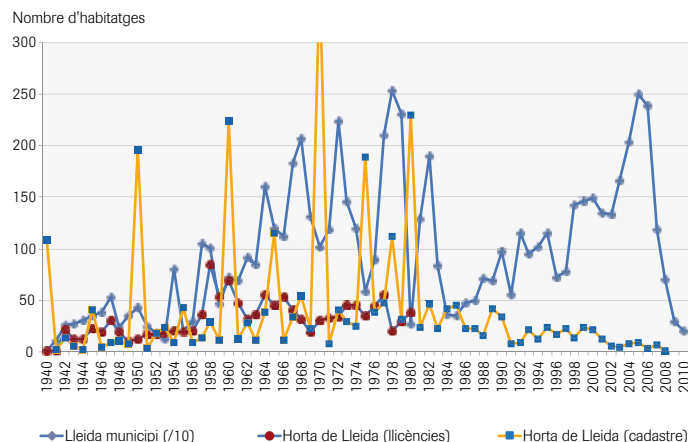
Pel que fa al fenomen de fugida de la ciutat iniciat els anys vuitanta, l'Horta ha estat també punt d'arribada d'alguns d'aquests desplaçaments de parelles joves cap a fora de la ciutat, a la recerca d'un habitatge independent, més gran i econòmicament assequible. Si aquest tipus de demanda no ha tingut més incidència a l'Horta (en relació amb les poblacions veïnes) és, senzillament, pels entrebancs urbanístics i per alguns déficits de serveis.

Tot i que l'any de construcció dels habitatges a l'Horta té un valor més aviat aproximatiu, la sèrie reconstruïda en el gràfic adjunt a partir diverses fonts estadístiques mereix força confiança i concorda amb els ritmes constructius deduits de fonts orals i estudis.

Després de l'aturada de la Guerra Civil, la construcció de nous habitatges a l'Horta i a la ciutat en general es reprèn discretament. A mitjan anys cinquanta comença l'època de gran construcció residencial, tant a la ciutat com a l'Horta, que dura fins al 1983. Mentre que a la ciutat es tracta d'un ritme de construcció creixent, que assoleix un màxim històric l'any 1978, a l'Horta el ritme de construcció serà més mantingut.

La construcció d'habitatge nou es refarà progressivament en el conjunt del municipi a partir dels mínims de l'any 1984, mentre que a l'Horta la construcció presenta una tendència recessiva en aquesta data. Finalment, a partir del 1991, la construcció anual d'habitatges a l'Horta cau definitivament per davall de 25, per tot seguit esgotar-se a la primeria del segle XXI, en el nou context de restriccions urbanístiques.

Gràfic 20. Habitatges nous construïts a l'Horta en relació amb el total d'habitatges construïts al municipi, 1940-2010

Font: Per a l'Horta entre el 1940 i el 1980: expedients de permís d'obra o licències de l'Ajuntament de Lleida, les quals subestimen el nombre d'habitatges construïts (J. Vilagrà, 1990). Pel que fa a l'any de construcció dels habitatges de l'Horta segons el cadastre, la fiabilitat de l'assignació anual és reduïda des del 1980 endarrere. Per als habitatges nous construïts al municipi (per integrar-los en l'escala de valors han estat dividits per 10), s'utilitza la font de licències entre el 1940 i el 1980, i els habitatges iniciats segons visats del Col·legi d'Aparelladors, per als anys següents.

LES IMPLANTACIONS RESIDENCIALS A L'HORTA ACTUAL I L'AGRICULTURA

Naturalment, els expedients relacionats amb l'obra nova no tenen en compte tot el moviment que hi pot haver hagut en matèria d'habitatge. Les reformes dels habitatges anteriors no compten, naturalment, com a habitatges nous, com tampoc no es recullen els edificis destinats a habitatge que hagin pogut enderrocar-se o enrunar-se per ser substituïts o no per un habitatge nou. En qualsevol cas, és el parc d'habitatge actualment existent qui ens dóna també la mesura dels canvis experimentats i dels fets que realment interessen per comprendre l'Horta actual.

Si es compara amb dades estadístiques anteriors, en particular el cens del 1981, el nombre d'habitatges de l'Horta sembla haver-se reduït en els darrers trenta anys. Certament una part de l'Horta ha estat engolida per la ciutat i alguns habitatges poden haver desaparegut. L'origen diferent de les fonts no permet, però, establir una comparació gaire consistent. Els 3.107 habitatges que dóna el cadastre actual han estat objecte d'una bona contrastació de camp i són, al cap i a la fi, la referència més clara a tenir en compte.

Tal com ha estat apuntat, les torres de l'Horta responen inicialment als requeriments de les famílies pageses que les utilitzaven. En els darrers seixanta anys s'hi han instal·lat, però, residents que no tenien res a veure amb l'activitat agrària, en una quantitat molt difícil d'estimar.

Quasi tan important com la difusió de residències d'origen urbà ha estat la reconversió de les antigues residències pageses. L'abandó de moltes explotacions agràries ha comportat que la família continués residint a la torre de l'Horta, però que aquesta es desvinculés del conreu de les terres de l'entorn.

Tot plegat ha generat canvis importants en els programes edificadors i alhora ha suscitat moltes qüestions sobre la necessitat real d'habitatge per part dels pagesos i sobre les expectatives de la població en relació amb l'activitat agrària de l'Horta.

La relació actual entre els habitatges a l'Horta i l'activitat agrària és una relació complexa, com ho és la mesura de la població i la de l'activitat presentada en els capítols precedents dedicats a l'agricultura.

- Si es compara el nombre d'habitatges amb el de propietaris rústics, 4.396, resulta que moltes propietats, un 30 %, no tenen un habitatge. Però si es té en compte que la majoria de les propietats no arriba a 1,5 ha, que constitueix la unitat mínima de conreu en el reg, la relació s'inverteix. El nombre d'habitatges supera en un 60 % el de propietaris amb una extensió mínima o, dit d'una altra manera, prop d'un 40 % dels habitatges actuals es troba per davall de la superfície que en algun moment s'havia considerat mínima per edificar un habitatge.
- Si el que es té en compte no són ja les propietats, sinó les unitats que desenvolupen un mínim d'activitat agrària i que podrien ser considerades com a explotacions agràries d'una manera general (unes 850 llars pageses), la relació de l'agricultura amb l'habitatge queda encara més difuminada. Les explotacions agràries representen només un 27 % dels habitatges existents.
- Si en comptes de tenir present les unitats d'explotació en general es consideren aquelles unitats que practiquen una agricultura professional, que pressuposa una dedicació a temps complet d'algun membre de la família, la relació es perd encara més. En aquest cas serien unes 350 llars pageses, que representen un 11 % dels habitatges actualment existents.

Naturalment, no tots els propietaris rústics grans ni tots els pagesos resideixen a l'Horta. Pot ser que tinguin un habitatge a l'Horta, però tampoc no és obligat, i pot ser que tinguin un habitatge a l'Horta i que no hi resideixin habitualment, com es comprova a través de diferents referències estadístiques (quadre adjunt).

Quadre 17. Els habitatges a l’Horta de Lleida i la seva ocupació segons l’època de construcció, 2011

Període de construcció	Nombre d'habitatges	Amb habitants empadronats		Amb pagesos censats	
		Nombre	% habitatges	Nombre	% habitatges
Anteriors a 1957	840	412	49,0	98	11,7
Entre 1957 i 1977	1.351	575	42,6	83	6,1
Posteriors a 1977	916	358	39,1	40	4,4
Total	3.107	1.345	43,3	221	7,1

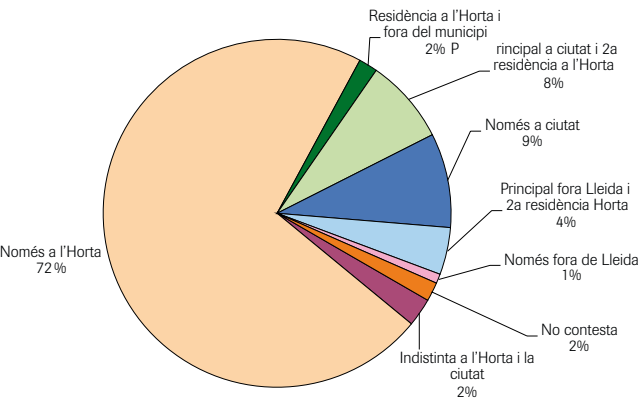
Font: Elaboració pròpia a partir dels habitatges deduïts de la base del cadastre de rústica municipal, contrastat amb el padró d'habitants i els agricultors professionals (votants a cambres agràries).

No s'ha pogut establir la relació d'alguns teòricament empadronats a l'Horta amb una determinada localització, de manera que la proporció de construccions residencials amb algun empadronat seria superior.

La relació anterior entre pagesia i habitatges no solament és interessant per entendre la desvinculació de la funció residencial de l'agricultura de l'Horta, sinó per entendre també el canvi de perspectiva que els residents a l'Horta, cada vegada menys pagesos i cada vegada més urbans i "propietaris", tenen sobre les terres de conreu i sobre les expectatives que desperta el canvi d'ús d'aquestes terres. Serveix també per veure com la reivindicació clàssica que fan els residents de poder construir dos habitatges nous al costat de l'habitatge preexistent per tal de poder satisfer les necessitats d'habitatge dels fills no té gaire relació amb l'activitat agrària.

L'aparició de la Llei 2/2002, d'urbanisme, escanya, de fet, amb les seves clàusules restrictives, la possibilitat de construir nous habitatges a l'Horta i estalvia les polèmiques municipals plantejades arran del Pla general municipal 1995-2015, el qual és menys restrictiu que l'esmentada llei, però que resultà, tanmateix, criticat pel fet apuntat. Per tal de facilitar la incorporació de joves pagesos a l'Horta, el Pla obria la possibilitat de noves construccions, condicionades al fet que el demandant provés el caràcter d'explotació agrària "prioritària", una condició que justifica l'exercici professional d'una agricultura viable i que molt pocs poden arribar complir (R. Garcia Català, 2008).

Gràfic 21. Localització de l'habitatge de la pagesia segons l'enquesta a les explotacions agràries, 2011

Font: Enquesta a les explotacions agràries de l'Horta.

OCUPACIÓ I CARACTERÍSTIQUES DE LES IMPLANTACIONS RESIDENCIALS

La configuració de l'Horta com un espai de colonització humana queda perfectament reflectida en la distribució de l'habitatge a l'Horta. A partir de totes les documentacions consultades es pot imaginar un procés en el qual la colonització agrària perd intensitat a mesura que ens allunyem de la ciutat, de manera que el gra parcel·lari i les implantacions residencials que seguiran seran també més denses a mesura que ens atansem a la ciutat. Tot i que el creixement urbà es va menjant aquesta Horta més propera i intensiva, la distribució actual de l'habitatge a l'Horta permet veure aquest augment de densitat del gra parcel·lari a mesura que ens apropem a la ciutat (mapa adjunt).

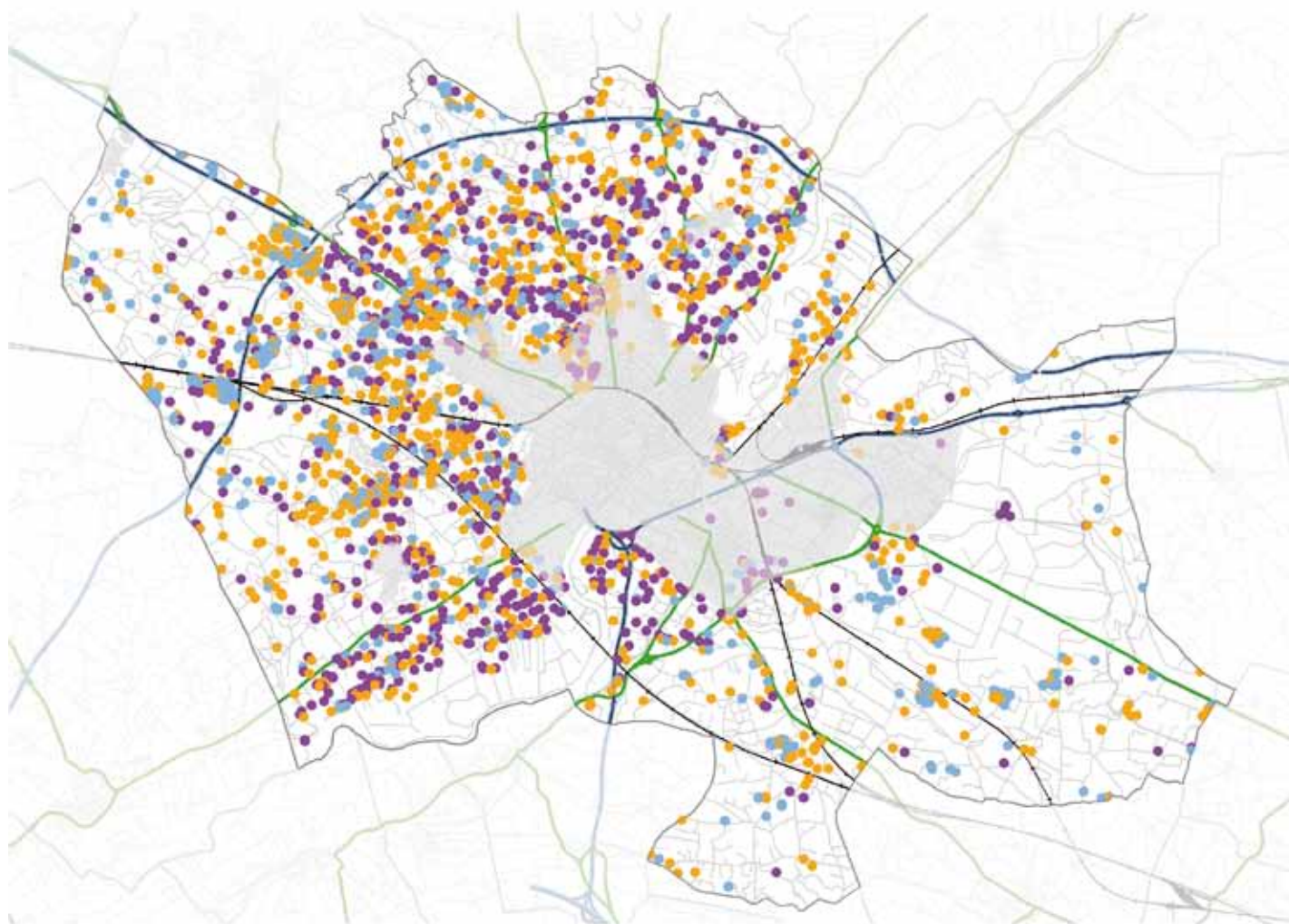
Per davall de la lògica general imposada per la proximitat a la ciutat, existeixen altres lògiques d'implantació que tenen a veure amb circumstàncies una mica més complexes. Les aptituds agroecològiques o les majors o menors facilitats per a la subdivisió de la propietat poden explicar una major densitat d'implantacions en direcció a Vallcalent o cap a Montcada. Alhora, aquestes mateixes condicions i la disposició pròpia del conjunt parcel·lari

determinen una densitat i una disposició específica a la part de les terrasses al·luvials, en particular a Rufeia i Butsènit.

Els punts de major concentració d'habitatges apareixen, en qualsevol cas, força vinculats amb dinàmiques més recents, com es comprova amb l'edat de les edificacions. Són dinàmiques que s'aparten de l'activitat agrària i que tenen a veure generalment amb la subdivisió de finques per a finalitats estrictament residencials. Les Torres de Sanui i el Pla de Montsó presenten processos particularment destacats i amplis d'aquest tipus. La seva incidència, però, esquitxa també altres àrees del territori de l'Horta.

A través d'una anàlisi cartogràfica s'han detectat els indrets on s'estableixen continuïtats entre subparcel·les que no tenen un ús agrari (jardins, llocs de pas i similars) i que es troben vinculades a una construcció residencial com a punts de concentració residencial. Aquesta anàlisi ha permès detectar 61 punts o enclavaments dins de l'Horta, dos dels quals tenen continuïtat cap al terme d'Alpicat. Tots aquests enclavaments sumen 231 ha i van des del més petit, de 0,6 ha, fins al més gran, de 19 ha. Altrament, 23 de les 61 concentracions superen les 4 ha de superfície.

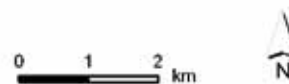
Mapa 12. LA DIFUSIÓ DELS HABITATGES DE L'HORTA, SEGONS L'ÈPOCA DE CONSTRUCCIÓ, 2011

Any de construcció

- Anteriors a 1957
- De 1957 a 1977
- Posteriors a 1977

- Xarxa ferroviària
- Autovia i autopista
- Xarxa bàsica de carreteres
- Xarxa secundària

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Ajuntament de Lleida i l'ICC.

Si les implantacions residencials són importants és al cap i a la fi perquè hi ha una activitat i una vida al darrere. No tots els habitatges presents a l'Horta es troben ocupats de manera permanent, de manera que seria interessant establir el seu grau d'utilització. Però existeix una enorme dificultat a l'hora d'avaluar el grau d'ocupació, i les estadístiques existents s'han de considerar amb algunes reserves i matisacions. A partir de les dades cadastrals i de les d'empadronament, corregides amb el treball de camp, s'han elaborat les magnituds generals adjuntes.

El nombre d'habitatges calculat per al 2011 (3.249 en la part estricta de no urbanitzable) puja sensiblement en relació amb els habitatges que donava el darrer cens d'habitatge del 2001, i també puja en relació amb els càlculs que s'havien fet a partir del cadastre del 2006. Són diferències que es poden atribuir a la diversitat de fonts, sense que se'n pugui deduir una dinàmica determinada.

Quadre 18. Magnituds generals de l'habitatge i la població resident a l'Horta, 2011

	Conjunt de l'Horta en sòl rústic actual	Horta situada en sòl no urbanitzable
Edificis destinats a habitatge	3.107	2.953
Nombre total d'habitatges calculats	3.468	3.249
Habitatges amb població empadronada	1.728	1.619
Població resident	5.088	4.766

Font: Elaboració pròpia a partir del cadastre municipal i el padró d'habitants actualitzat.

En el padró d'habitants es diferencia la població resident fora de les zones urbanes actuals del terme, les quals comprenen una part de sòl urbanitzable del planejament actual. Per això es diferencia l'Horta situada estrictament en sòl no urbanitzable. Cal tenir en compte, també, que 91 punts habitats, que sumen 290 persones, no han pogut ser ubicats, de manera que alguns dels càlculs referits a l'Horta en sòl no urbanitzable s'han de fer per aproximació. Igualment, no hi ha una estadística prou correcta del nombre d'habitatges realment existent, de manera que s'ha realitzat una aproximació a partir del nombre de llars.

Segons l'empadronament de la població, s'han comptabilitzat 1.619 habitatges a l'Horta estricta (sòl no urbanitzable) amb població resident. Pràcticament la meitat dels habitatges hi té població empadronada, de la qual cosa es dedueix que aquests habitatges són utilitzats com a residència principal. Però la casuística real pot ser força variada, tal com suggereixen els resultats de l'enquesta feta als pagesos presentada en el gràfic precedent.

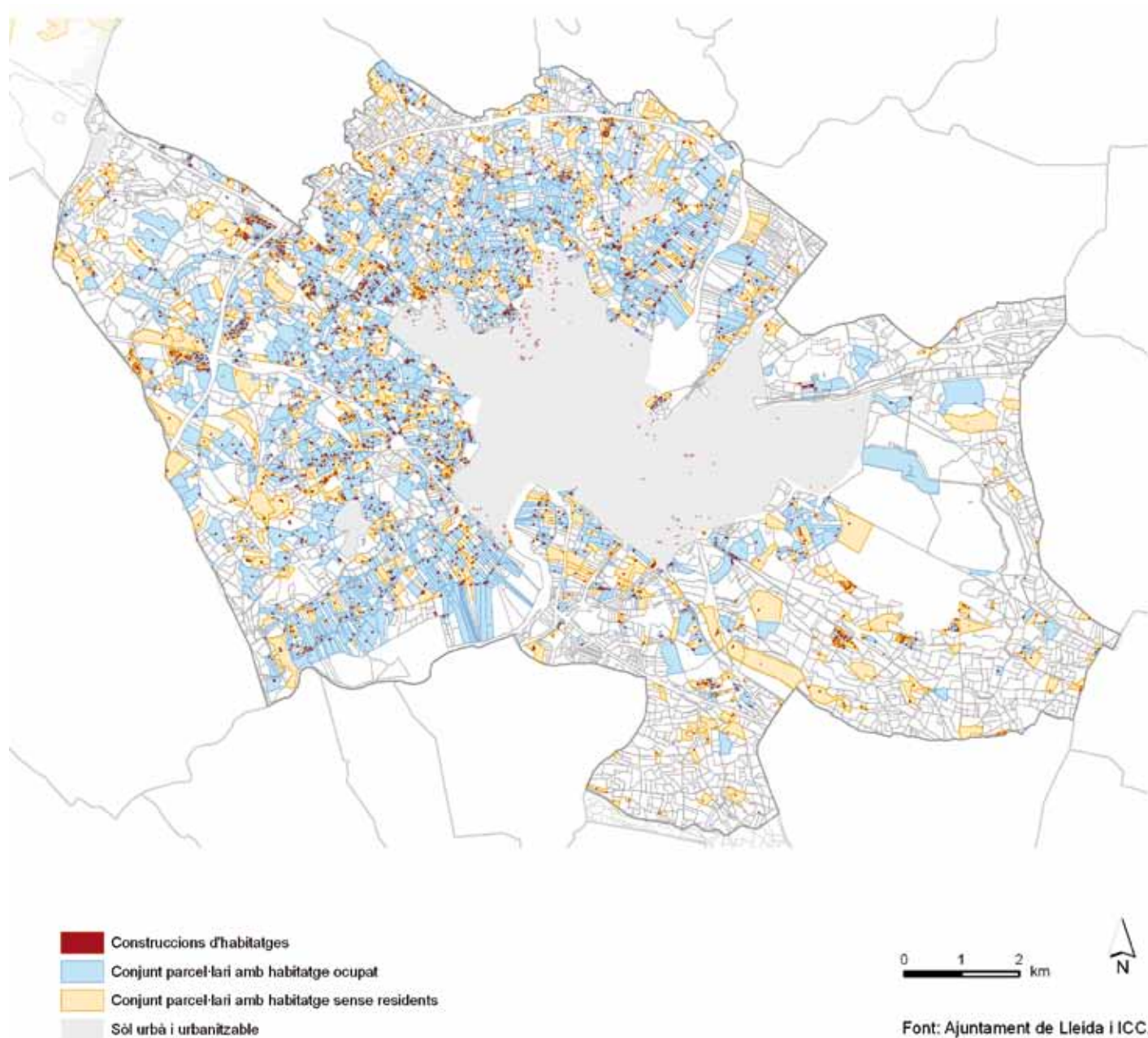
Una part dels propietaris d'un habitatge a l'Horta pot haver decidit empadronar-se a la ciutat per determinats avantatges fiscals o a l'hora de gaudir de serveis. L'ocupació real dels habitatges de l'Horta seria, doncs, superior a la que dona a entendre l'estadística.

Una part de les famílies té habitatge a la ciutat i a l'Horta i en disposa de manera compartida i variable en el decurs de l'any. La davallada de l'activitat agrària ha fet caure l'antiga migració de temporada cap a l'Horta en els moments de més feina al camp. Però encara pot trobar-se una migració de temporada per aprofitar les millors condicions de vida a l'Horta durant l'estiu.

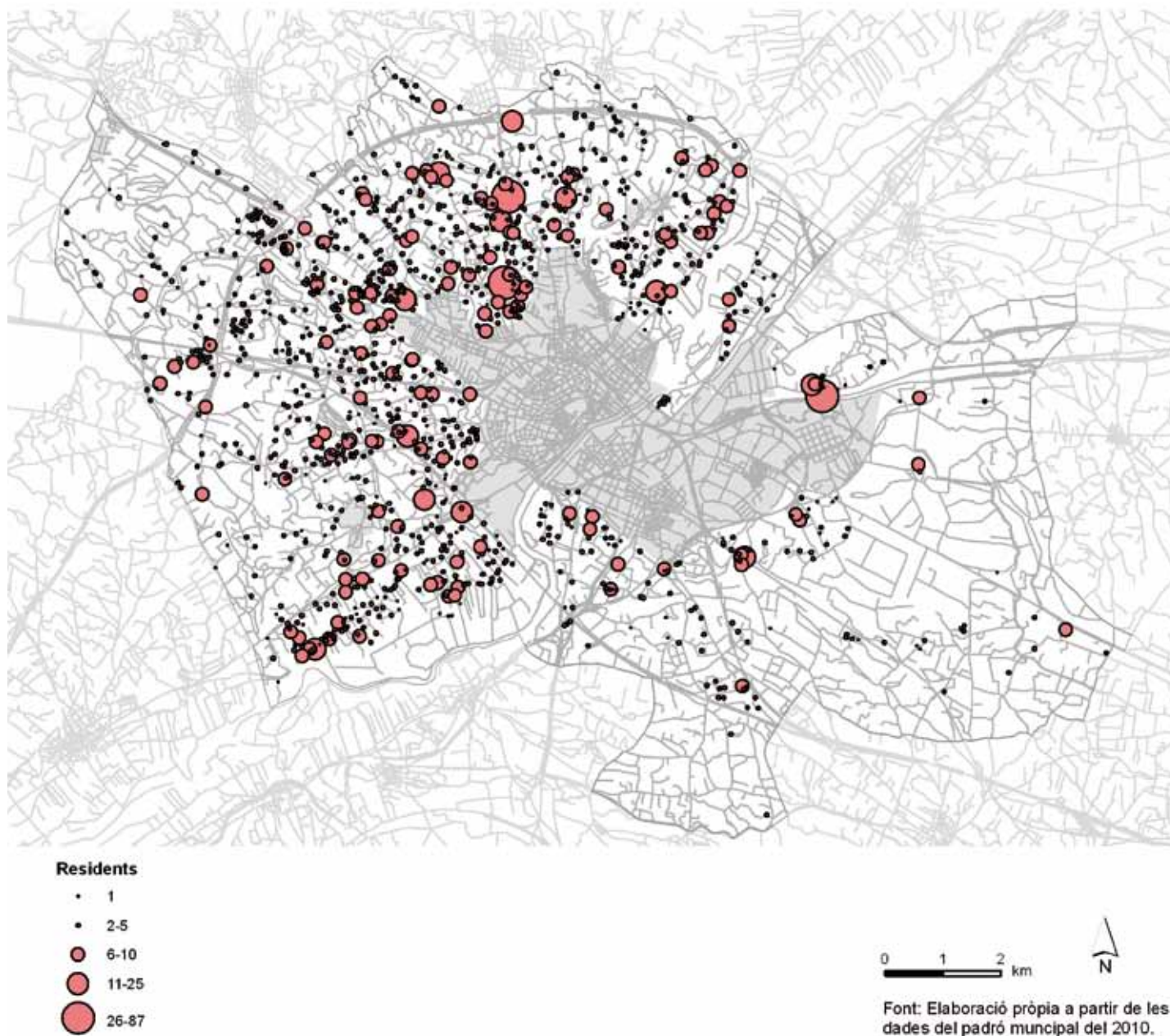
En tot cas, a partir de les dades d'ocupació existents es dedueix que els habitatges que tenen una intensitat d'ús més baixa i que s'equiparen a una segona residència són entorn del 32 % del total d'habitatges existents, uns 749 a la part del sòl no urbanitzable. És el resultat de restar del total d'habitatges els habitatges amb població empadronada i els habitatges vacants, que s'avalua entorn d'un 18 % (en el conjunt del municipi són un 16 % i en àrees més rurals de l'entorn s'arriba a un 20 %).

La distribució en el conjunt de l'Horta no mostra diferències gaire grans entre unitats residencials amb empadronats i sense. En general, es dedueix una menor densitat d'habitatges a mesura que ens allunyem de la ciutat, en paral·lel amb la disminució dels habitatges amb empadronats. La distribució de la població en termes absoluts remarca aquesta regla. Això, deixant de banda el fort contrast entre la feble ocupació residencial de la part de l'Urgell i l'elevada ocupació de la part de Pinyana (mapes adjunts).

Mapa 13. HABITATGES CONSTRUÏTS I PARCEL·LES SEGONS OCUPACIÓ, 2010

Mapa 14. POBLACIÓ EMPADRONADA A L'HORTA DE LLEIDA, 2010

CARACTERITZACIÓ DE LA POBLACIÓ RESIDENT PERMANENT A L'HORTA

Pel que fa a la població resident de manera permanent a l'Horta, es presenten algunes singularitats, que tenen a veure amb el caràcter més “rural” del poblament, i algunes altres singularitats relacionades amb les “funcions urbanes” específiques que representa l'Horta.

En la composició de les llars destaquen, per exemple, les llars de magnituds extremes, sobretot si es compara amb la composició de les llars a la ciutat (quadre adjunt):

- D'una banda, destaquen les llars unipersonals, que es troben molt relacionades amb la presència de persones de la tercera edat que viuen soles.
- D'altra banda, destaquen també relativament, i d'una manera especial, les llars que tenen cinc membres o més.

El cas de les llars d'una o dues persones majors d'edat representa un problema especial a l'Horta, que s'assembla al que es viu a les poblacions rurals. La població major d'edat viu sola apartada dels altres familiars, mentre no es plantegin situacions de dependència que ho facin difícil o impossible. Aleshores es requerirà la col·laboració dels familiars o el trasllat a la ciutat, on els serveis es troben a prop i hi ha més oportunitats d'acollida en residència o companyia.

Pel que fa a les llars més grans, es descobreixen casuístiques variades:

- Les principals concentracions de residents es troben relacionades amb equipaments comunitaris: residències per a la tercera edat i algun equipament juvenil.
- Apareixen també llars amb un gran nombre d'empadronats d'edats adultes, que generalment són d'origen estranger.
- Hi ha un tercer model de llars de menor grandària, d'entre cinc i sis membres, que respondria a alguns grups familiars en els quals poden conviure tres generacions. Aquesta seria també una singularitat de l'Horta, que demostraria una evolució

lleugerament endarrerida en relació amb les comunitats rurals veïnes, que s'hauria de relacionar amb la sociologia específica del poblament disseminat.

La població resident a l'Horta de nacionalitat no espanyola suma 376 persones, que representen una proporció d'estrangers força inferior a la de la ciutat. S'hi dona la circumstància, en termes relatius més important que a la ciutat, de l'acumulació de residents adults en punts determinats, una acumulació que es fa difícil determinar si és real i permanent o si és una residència fictícia que respon únicament a circumstàncies legals derivades del procés d'empadronament.

Quadre 19. Les llars de persones residents a l'Horta segons el nombre de membres, 2011.

Persones per llar	Nombre de llars a l'Horta (2011)	Nombre de persones a l'Horta (2011)	% sobre el nombre total de llars a l'Horta	% sobre el total de llars del municipi (2001)
1	396	396	22,9	20,5
2	451	902	26,1	26,6
3	357	1.071	20,7	23,1
4	279	1.116	16,1	20,6
5	142	710	8,2	6,4
6 a 8	81	527	4,7	2,7
9 o més	22	366	1,3	0,2
Total	1.728	5.088	100	100

Font: Elaboració pròpia a partir del padró municipal d'habitants.

L'estadística té en compte la població total assignada a la zona no urbana del terme municipal segons el padró.

La distribució per edats de la població de l'Horta mostra, d'altra banda, un notable grau d'envelliment, que contrasta extraordinàriament per les seves proporcions amb el de la ciutat. La comparació de la piràmide d'edats de l'Horta amb la del conjunt del municipi resulta ben il·lustrativa respecte a això (gràfic adjunt).

En conjunt, el perfil de la piràmide d'edats de l'Horta es correspon amb el que es troba en municipis rurals estancats i és

gairebé coincident amb el d'una comarca interior com el Priorat. En aquest sentit apareix, doncs, com si es tractés d'una àrea rural que ha passat per un procés de davallada i recessió:

- El pes de la població major de seixanta-cinc anys resulta particularment espectacular. Però aquesta és una dada que requereix un matís important, que ve donat per la presència de residències de tercera edat on empadronen els seus residents.
- La població menor de quinze anys és, per contra, força reduïda. Si la proporció resulta particularment baixa es deu, amb tot, al gruix de la població adulta i major d'edat.

L'encongiment generacional que es produeix per davall dels trenta anys és un fet comú tant al camp com a les ciutats, de manera que no es pot considerar com una singularitat de l'Horta.

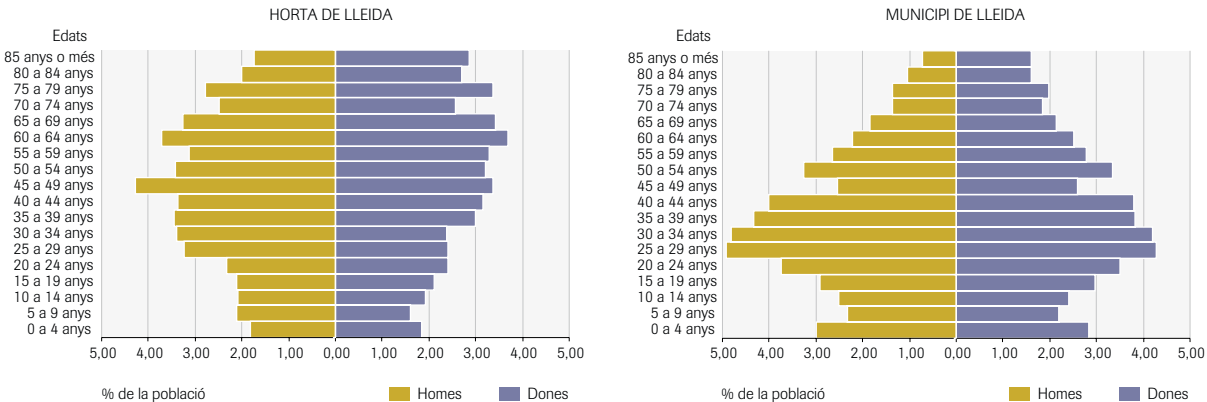
Per contra, en aquesta darrera el salt generacional entre adults i joves és pràcticament inexistent en el cas de la població femenina i és bastant menor també en la població masculina. És un fet que es podria relacionar amb la feble presència d'immigració, tant històrica com recent, a l'Horta i al contrapès exercit per l'arribada de nous residents a l'Horta que són parelles joves amb fills.

Quadre 20. La població resident a l'Horta per grans grups d'edat, 2011

	Dones	Homes	Total	% grans grups d'edat (Horta)	% grans grups d'edat (municipi)	% població Horta sobre municipi
Menys de 15 anys	274	306	580	11,4	15,3	2,8
15 a 29 anys	352	391	743	14,6	18,8	2,9
30 a 49 anys	605	736	1.341	26,4	34,0	2,9
50 a 64 anys	518	522	1.040	20,4	16,5	4,6
65 anys o més	760	624	1.384	27,2	15,4	6,6
Total	2.509	2.579	5.088	100,0	100,0	3,7

Font: Elaboració pròpia a partir del padró d'habitants.

Gràfic 22. Piràmide d'edats de la població resident a l'Horta comparada amb la ciutat, 2011

Font: Elaboració pròpia a partir del padró continu d'habitants.

LA DIFUSIÓ D'ACTIVITATS INDUSTRIALS I DE SERVEIS A L'HORTA

Si enmig dels camps van aparèixer les torres residencials dels pagesos i les construccions i instal·lacions destinades al servei de l'agricultura i la ramaderia, era lògic també que s'hi desenvolupessin les indústries i els serveis relacionats amb les produccions agràries. La implantació d'activitats industrials i de serveis a l'Horta no s'atura, però, aquí, sinó que es diversifica cap a branques molt variades, algunes d'elles amb molt poca relació amb l'agricultura o amb altres elements presents al territori. L'observació de les construccions existents a l'Horta i la seva contrastació amb els registres IAE i el treball de camp han permès avaluar la difusió i les característiques d'aquestes activitats (quadre 21).

Els edificis destinats a residència representen pràcticament les tres quartes parts de les edificacions presents a l'Horta. La superfície de sòl ocupat que representen aquestes construccions no arriba, però, a una tercera part del sòl ocupat per construccions a l'Horta (quadre 22). Altrament, caldria tenir en compte que les edificacions destinades a residència comprenen altres usos que cobreixen funcions de la unitat d'explotació agrària i d'altres que resulta molt difícil de diferenciar amb les dades existents.

D'acord amb l'activitat bàsica de l'Horta, el segon ús destacat de les edificacions, tant pel nombre d'edificis com per l'extensió que en un conjunt representen, són les granges, els coberts agrícoles i altres construccions destinades a l'activitat agrària. No n'hi ha tantes com propietats o unitats d'explotació, però això cal atribuir-ho també a l'existència d'espais funcionals agraris a les construccions destinades principalment a residència.

Tercera en importància quant a l'ocupació de sòl i quarta pel que fa al nombre d'elements són les activitats manufactures. S'hi troba una gran diversitat de casos, des d'instal·lacions destinades a l'emmagatzematge o primera transformació de la producció agrària fins a indústries de materials de construcció, químiques o tallers mecànics.

Quadre 21. Establiments industrials i de serveis segons les característiques pròpies de la branca i la relació amb les condicions locals, 2011

Tipus d'indústries o serveis	Nombre
Centres de jardineria amb plantació pròpia, hípiques (apareixen en el recompte de ramaderia), guarda i cura d'animals de companyia, nuclis zoològics...	37
Activitats extractives, que coincideixen fonamentalment amb pedreres.	10
Indústries relacionades amb la transformació de la matèria primera local, en particular les centrals hortofructícoles i els molins de farina.	22
Indústries agràries o alimentàries sense una relació evident amb la matèria primera local, com ara elaboració de gelats, de pastes...	7
Activitats industrials relacionades amb la construcció de maquinària agrícola.	7
Altres indústries, en particular indústries del metall, tallers de construccions metàl·liques, indústries de la fusta...	139
Benzineres amb les funcions comercials corresponents.	8
Comercial singular, que inclou les vendes en grans espais de materials de poc valor afegit com mobles, materials de construcció...	15
Altres espais comercials més convencionals, de l'àmbit de la roba i el teixit.	4
Turisme rural.	1
D'altres relacionats amb la restauració, l'hostaleria i activitats d'oci.	16
Serveis privats.	4
Equipaments i serveis de caràcter públic o privat adreçats a la comunitat. S'hi inclouen els diversos tipus de serveis educatius, sanitaris, esportius, atenció social, culturals i administratius en general.	71

Font: Elaboració pròpia a partir de la base de dades cadastral, topogràfic ICC, registre de l'IAE i treball de camp.

Es comptabilitzen les activitats que es relacionen amb una edificació diferenciada, fet que passa per alt algunes activitats desenvolupades dins d'instal·lacions agràries o residencials.

Dins del sector terciari privat o terciari per a la venda hi apareixen no solament activitats comercials relacionades amb els inputs agraris, sinó també establiments comercials de natura molt diferent. Els serveis relacionats amb la restauració i l'hostaleria són força abundants i al seu costat s'hi haurien de col·locar les estacions de benzina. S'hi troben també oficines ocupades per serveis tècnics o econòmics de caire professional. I encara hi cal afegir uns quants professionals que exerceixen la seva activitat a domicili i que no han desenvolupat programes constructius específics.

Tant per al terciari privat com per a les indústries anteriorment assenyalades la localització en proximitat de les grans infraestructures de comunicació ha estat un factor decisiu d'ubicació a l'Horta. El mapa 15 dóna compte del pes exercit per les carreteres nacionals i comarcals que es disposen radialment en relació amb la ciutat, i també apareix algun altre eix local més singular, com el camí de la Mariola.

Quadre 22. Construccions reconegudes a l'àmbit de l'Horta de Lleida, 2011

	Nombre de construccions	Sòl ocupat en m ²	% sòl ocupat per construccions	Sòl ocupat per unitat
Magatzems, granges i altres elements agraris	741	469.580	27,2	633,7
Activitats extractives	10	92.114	5,3	9211,4
Indústria agrària, altres indústries i tallers	177	254.933	14,8	1440,3
Comerç, restauració i terciari privat	49	112.259	6,5	2.291,0
Equipaments i serveis públics	71	211.054	12,2	2.972,6
Magatzems i dipòsits sense ús precís	229	20.322	1,2	88,7
Edificis residencials	2.954	565.755	32,8	191,4
Total	4.231	1.726.017	100,0	407,8

Font: Elaboració pròpia a partir de la base de dades cadastral, topogràfic ICC, registre de l'IAE i treball de camp (sòl no urbanitzable).

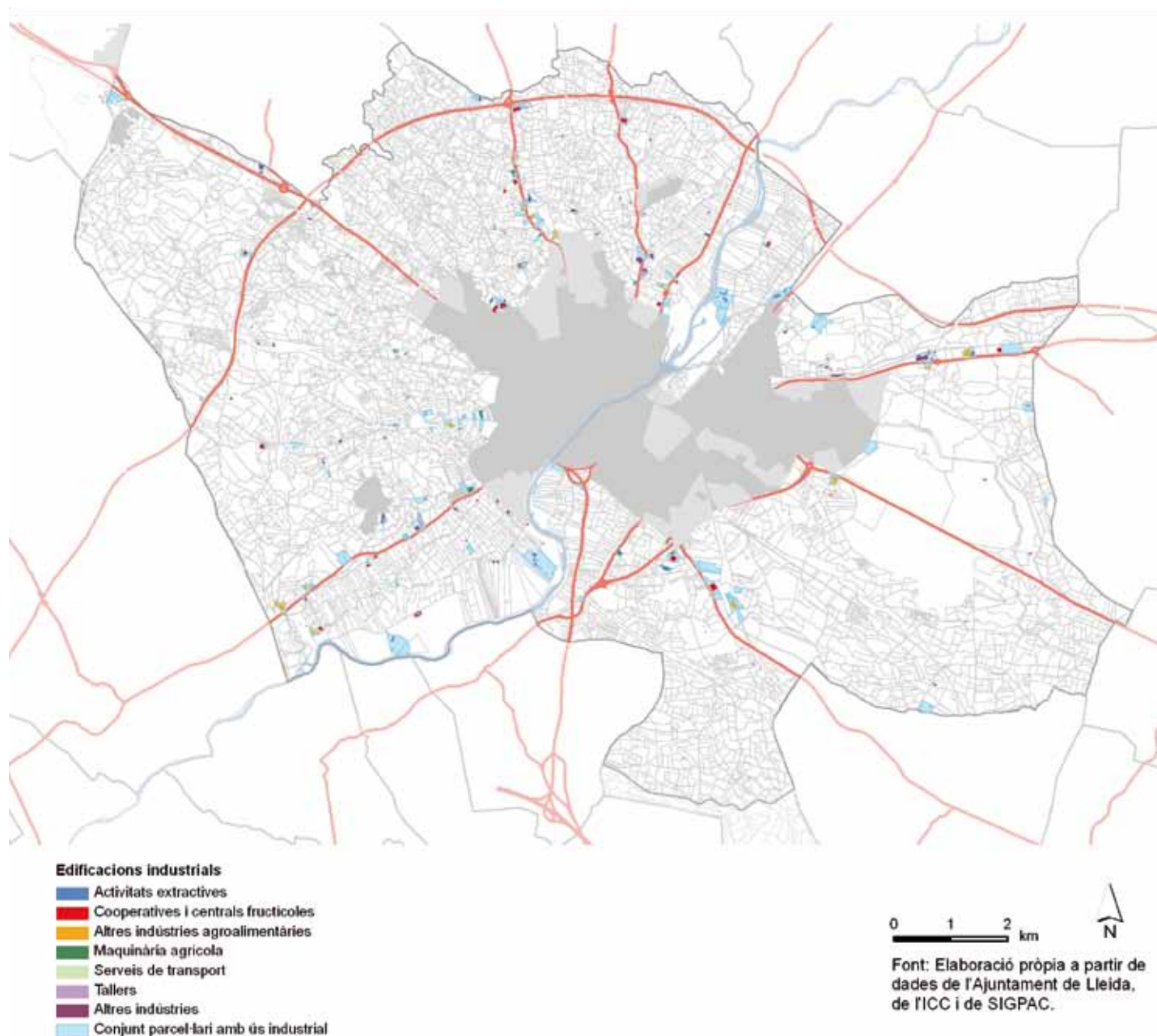
No tota la difusió residencial a l'Horta, sigui de caire residencial, sigui d'indústria o de serveis, ha estat privada, com anteriorment s'ha apuntat. Des dels anys seixanta l'Horta ha estat també el receptacle d'un nombre important d'equipaments de titularitat pública o privada que no trobaven espai suficient a la ciutat o que buscaven sòl més barat. Així, hi han aparegut residències per a la tercera edat, centres de formació reglada i no reglada, camps transformats en erms per a pràctiques per a autoescoles, instal·lacions de clubs esportius, centres socials i altres equipaments que en principi han buscat les àrees més pròximes a la ciutat, però que s'han escampat una mica arreu.

Més important en nombre i extensió que el terciari privat són, en definitiva, els elements constructius destinats a terciari públic. Equipaments educatius, esportius i de caire més administratiu són els que més abunden.

Tal com recull el quadre adjunt, queda finalment una quantitat significativa de magatzems i dipòsits de mida més aviat reduïda, que majoritàriament havien estat destinats a les activitats agràries i que avui dia es troben més aviat sense ús o amb ús difícil de precisar.

Si les activitats anteriors comporten generalment greus alteracions de les qualitats físiques dels espais agraris (impermeabilització o segellat de sòls, tanques que actuen de barrera biològica, contaminació difusa...), les demandes urbanes generen també altres activitats empresarials més adaptades a les condicions de l'espai agrari, però deslligades de l'activitat agrícola i ramadera convencional. És el cas d'un gran nombre d'activitats en què es fa difícil sovint establir la frontera amb l'agricultura: establiments de restauració; agroturisme; allotjaments turístics no convencionals; aules de natura o centres de formació especials; centres de pràctiques esportives especials; hípiques; cria, guarda i ensinistrament d'animals domèstics...

Mapa 15. DIFUSIÓ DE LES ACTIVITATS INDUSTRIALS I DE SERVEIS A L'HORTA, 2011

6

EL REGADIU I LES INFRASTRUCTURES DE SERVEI

La intensitat de l'aprofitament agrari de l'Horta ha anat acompanyada de les corresponents infraestructures de servei a l'agricultura. Es tracta fonamentalment d'una densa xarxa de camins d'accés a les finques i de la densa xarxa de séquies que hi porta l'aigua. Al mateix temps, l'ocupació residencial i la difusió d'activitats industrials i de serveis ha generat també la necessitat dels serveis característics de la ciutat, la qual cosa ha contribuït al fet que, des del punt de vista de les xarxes urbanes, l'àmbit de l'Horta presenti cada cop més les característiques d'un espai urbanitzat.

LA XARXA DE REGADIU ACTUAL I LA SEVA TRANSFORMACIÓ

Tal com s'ha detallat en un començament, el regadiu ha estat la base de la colonització històrica de l'Horta. Diferents sistemes de canals i séquies implantats en èpoques diferents cobreixen tot el territori de l'Horta. No solament porten l'aigua a les finques per al reg, sinó que faciliten també l'aigua per a algunes granges, indústries i altres activitats.

L'estat de les infraestructures de regadiu és molt diferent d'uns sistemes a uns altres; però, en general, es tracta d'unes infraestructures notablement envellides en relació amb les necessitats de l'agricultura contemporània. La major part del regadiu es fa encara per inundació i només els particulars han implantat pel seu propi compte sistemes moderns de reg localitzat. Les últimes grans inversions han consistit en la pavimentació d'alguns dels canals principals, mentre que l'adaptació de la xarxa de distribució en alta a les demandes actuals de reg localitzat a pressió resta per fer (quadre 23).

Els sistemes moderns de reg a la demanda comporten millores substancials en l'aplicació de l'aigua i la productivitat i, a banda dels avantatges econòmics, presenten uns avantatges mediambientals en relació amb els antics regadius a manta, perquè es guanya en eficiència en la utilització de l'aigua en parcel·la i perquè haurien de permetre reduir la dosi d'adobat

i tractaments, la qual cosa disminueix la contaminació. Només per això darrer, la substitució dels antics regadius a manta es fa imprescindible i alguns han arribat a afirmar que abans de crear-ne de nous caldria modernitzar-ne els antics a manta. Però, ni la modernització de regadius resulta senzilla (per motius socials i de cost), ni el regadiu a la demanda elimina tots els problemes mediambientals i econòmics assenyalats.

La modernització dels regadius dels antics canals té un cost per hectàrea pràcticament equivalent al dels nous regadius i els resultats econòmics no acaben de justificar el conjunt de la inversió, almenys des d'un punt de vista financer. Les diferències de rendibilitat d'uns conreus a uns altres són notòries i, en alguns, les taxes internes de retorn de les inversions no cobreixen els costos reals. Les transformacions que tenen com a objectiu l'hortofructicultura més intensiva mediterrània són les que presenten els millors resultats, de manera que les explotacions de l'Horta podrien abordar-les. Però quan es va cap a conreus extensius de regadiu, que són els que guanyen més pes a l'Horta, els resultats econòmics es fan esquifits i entren fins i tot en fluxos de caixa negatius per poc que augmenti el preu del metre cúbic d'aigua (a l'entorn de 0,08 €/m³).

En aquest context cal valorar el fet que la incorporació dels nous sistemes de regadiu en parcel·la es fa fonamentalment a través d'iniciativa privada, adaptant-se a les condicions hidrològiques o d'estructures agràries de cada partida. Altrament, la incorporació dels moderns sistemes de regadiu en parcel·la té molt a veure amb la dimensió de les explotacions i el conreu. Les explotacions fructícoles de dimensions més grans han incorporat massivament el regadiu per degoteig a les parcel·les. En canvi, a mesura que les dimensions són més reduïdes, el nivell d'incorporació dels nous sistemes és menor. Les explotacions que es dediquen als conreus extensius mantenen, per la seva banda, el reg per inundació (gràfic 23).

Quant als sistemes a implementar per poder disposar d'un reg a pressió en parcel·la, a les terrasses alluvials que voregen el riu és possible, per exemple, un reg a la demanda relativament econòmic a partir de captacions directes sobre l'abundant aquífer del riu. A les parts més allunyades del riu molts particulars han instal·lat sistemes propis de reg localitzat a

partir d'embassaments de dimensions més aviat reduïdes (molts d'aquests embassaments eren basses que anteriorment servien per a l'abastament d'aigua de la torre). En canvi, els dos darrers decennis apareixen grans embassaments, alguns d'ells col·lectius, cap a les parts més allunyades de la ciutat, amb un gra parcel·lari més ampli, els quals tenen la finalitat d'augmentar la garantia d'aigua dels sistemes tradicionals o facilitar la incorporació de regs en parcel·la a la demanda.

En tot aquest context, no és estrany que més de la meitat de les explotacions agràries que foren enquestades mostrin un bon nivell de satisfacció en relació amb el regadiu. En definitiva, la disponibilitat d'aigua és abundant i a uns costos baixos, mentre que les explotacions han solucionat individualment les necessitats de modernització. Dues cinquenes parts de les explotacions continuen considerant que caldria introduir el reg controlat per degoteig o aspersió en el sistema, tot i que algunes posen en evidència també els costos que comporten aquestes innovacions (gràfic 24).

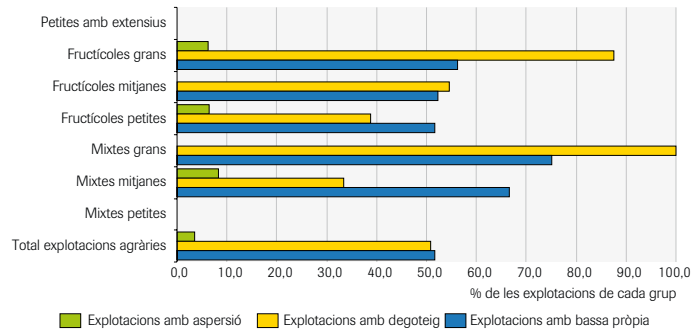
No es pot tampoc passar per alt que la intensificació agrícola aparellada al regadiu té uns efectes negatius considerables en el cicle natural de l'aigua i el medi ambient en general, amb majors o menors afectacions segons cada cas. És evident que el regadiu sostreu quantitats cada cop més importants d'aigua del cicle de la natura, que augmenten la concentració de contaminants i afecten la continuïtat dels ecosistemes humits naturals i els ecosistemes marins. Amb conreus més intensius, augmenta també la presència en termes absoluts i relatius de nitrats, fosfats, sulfats, minerals pesants i altres elements contaminants que comporten riscos per a la salut i contribueixen a l'empobriment dels ecosistemes. El riu Segre al seu pas per la ciutat i els diferents afluents que hi desguassen dins el municipi representen una mostra fefaent dels resultats d'aquesta contaminació agrària. Ningú no ho ha avançat encara, però molt possiblement s'hauran de plantejar actuacions que incideixin directament en la millora de la qualitat de les aigües d'escolament procedents del regadiu.

Quadre 23. Estat i perspectives dels diferents sistemes de regadiu de l’Horta

Sistema	Distribució en alta i general	Reg a parcel·la
Pinyana	Canals principals pavimentats i braços secundaris en un estat molt variat de renovació. Projecte de modernització en algun àmbit.	Predomini absolut del reg per inundació, amb algunes parcel·les fructíferes amb degotador. Basses d'emmagatzematge històriques que es poden haver ampliat amb l'anterior finalitat. Alguns regs de pous prop del riu a la part de Rufeà.
Urgell	Canal principal pavimentat i amb control automàtic i centralitzat de les derivacions. Séquies principals de terra. Xarxa secundària, generalment entubada.	Domini del reg per inundació amb algunes parcel·les de reg per aspersió i degotador. Pla de modernització general de realització molt dubtosa.
Catalunya i Aragó	Canal i séquia principals pavimentats. Braços de derivació generalment entubats.	Gran pantà de regulació que contribueix a facilitar el regadiu, que havia estat històricament deficitari. Reg per aspersió o degotador d'algunes plantacions a partir de basses; si no, reg per inundació.
Fontanet	Canal principal pavimentat i alguns braços de derivació entubats. S'alimenta de les aigües del desguàs principal de Pinyana, que presenten una qualitat desigual.	Reg per inundació majoritari. Algunes captacions des de pous per a reg per degotador a la terrassa baixa.
La Plana	Séquia principal entubada fa set anys i alguns braços de derivació d'ús col·lectiu. Captació d'aigües d'escorrentia de Pinyana amb deficiències de qualitat.	Predomini aclaparador del reg per inundació.

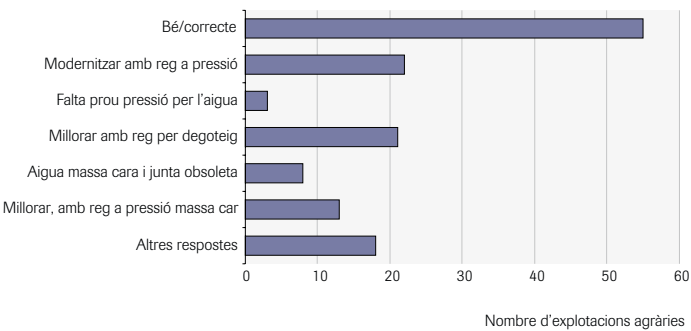
Font: Elaboració pròpia a partir del treball de camp.

Gràfic 23. Sistemes de reg en parcel·la segons la tipologia de les explotacions agràries, 2011

Font: Enquesta a les explotacions agràries de l’Horta.

Gràfic 24. Valoració de l’estat actual dels sistemes de regadiu i necessitats, 2011

Font: Enquesta a les explotacions agràries de l’Horta.

LA XARXA VIÀRIA A L'HORTA

Tal com és lògic en un centre regional important situat enmig d'una gran plana, la xarxa viària de la ciutat s'ha configurat com una xarxa radial a partir del nucli històric. Aquesta és l'estructura que presenta la xarxa que actualment dona servei a l'Horta, i és l'estructura que presenten els fluxos sobre aquesta xarxa. Naturalment, a mesura que ens allunyem de la ciutat, el territori a servir es fa més ample i de la xarxa radial en surten branques que fan que la xarxa final prengui la figura d'un arbre. Dins d'aquesta configuració teòrica ideal, que és la que dona un millor servei als habitants i a les explotacions repartits per la plana, es presenten algunes singularitats que modifiquen lleugerament el model (mapes adjunts):

- Els grans eixos de connexió intercomarcal o estatal són els que presenten les condicions de ferm, traçat i seccions de més gran capacitat de trànsit. Determinen els punts de l'Horta més ben servits des d'un punt de vista de comunicacions viàries, fet que ha comportat l'atracció de residències i d'activitats al costat d'aquestes vies.

- Entre els grans eixos de comunicació radials, que depenen de les diverses institucions supramunicipals, apareix la xarxa local de dependència municipal, que completa l'estructura radial amb una xarxa. És una xarxa que manté generalment una secció de camí relativament estreta, amb una traça sinuosa. Aquesta traça, així com molts dels brancals que la connecten, ha estat asfaltada en els darrers trenta anys.

- Les mateixes condicions topogràfiques i el risc d'inundació fan que al marge esquerre la radialitat sigui una mica menys visible. De fet, en aquest hi ha dos punts centrals de radialitat, l'un a tocar de la ciutat, just a l'entrada del pont Vell, i l'altre desplaçat al punt de contacte de la primera terrassa, a la Bordeta. En consonància amb la menor intensitat de l'ocupació humana i de l'aprofitament agrari, la xarxa de camins del marge esquerre presenta també una menor densitat.

Tal com s'ha exposat en el primer capítol, la xarxa radial o dendrítica es troba contraposada per vies que segueixen lògiques

molt diferents. Són les històriques carrerades, que ressegueixen determinats punts topogràfics o els límits de terme. Són les vies de servei construïdes entorn dels canals. I són les més modernes circumval·lacions viàries o ferroviàries, les quals generen també al seu voltant vies de servei.

L'extensió general de la xarxa viària segueix, en qualsevol cas, una relació inversament proporcional a la importància de la via (quadre i mapes adjunts). La xarxa bàsica intercomarcal o nacional és la que suma una extensió més reduïda. La segueix en importància la xarxa de camins asfaltats. I la xarxa que té una major extensió és la de camins sense asfaltar.

La xarxa bàsica és de titularitat pública ben delimitada, de la Diputació, la Generalitat de Catalunya o l'Estat. La xarxa de camins asfaltats és de titularitat municipal, sense gaires controvèrsies. En canvi, la xarxa de camins sense asfaltar resulta en molts casos de titularitat dubtosa, i no es troba clarament delimitat on acaba la titularitat municipal i comença la titularitat dels particulars.

Arriba un moment, doncs, que la millora de la xarxa viària implica dilucidar-ne la titularitat i arribar a alguns acords. En les

enquestes als pagesos, una quarta part esmenta explícitament la millora dels camins i dels ponts com una de les necessitats generals a destacar dins de l'Horta. Certament, la xarxa majoritària de camins de terra té un ferm bàsicament sense compactar i la secció és reduïda. D'altra banda, els camins asfaltats presenten també sovint una secció reduïda i trossos de ferm en mal estat. La gran extensió de la xarxa viària del municipi en fa, en qualsevol cas, dificultosos i econòmicament costosos la millora i el manteniment.

Quadre 24. Extensió de la xarxa viària a l'Horta segons funcionalitat i estat, en quilòmetres, 2011

Tipus de via	Km de via	% de la xarxa viària
Autovia i autopista	29,11	3,0
Autovia en projecte	3,67	0,4
Carretera nacional i comarcal	29,65	3,0
Camí asfaltat	222,83	22,8
Camí sense asfaltar	598,58	61,3
Camí de servei (canals)	73,74	7,5
Vial urbà*	19,22	2,0
Total xarxa viària	976,79	100,0
Línia ferroviària	47,03	

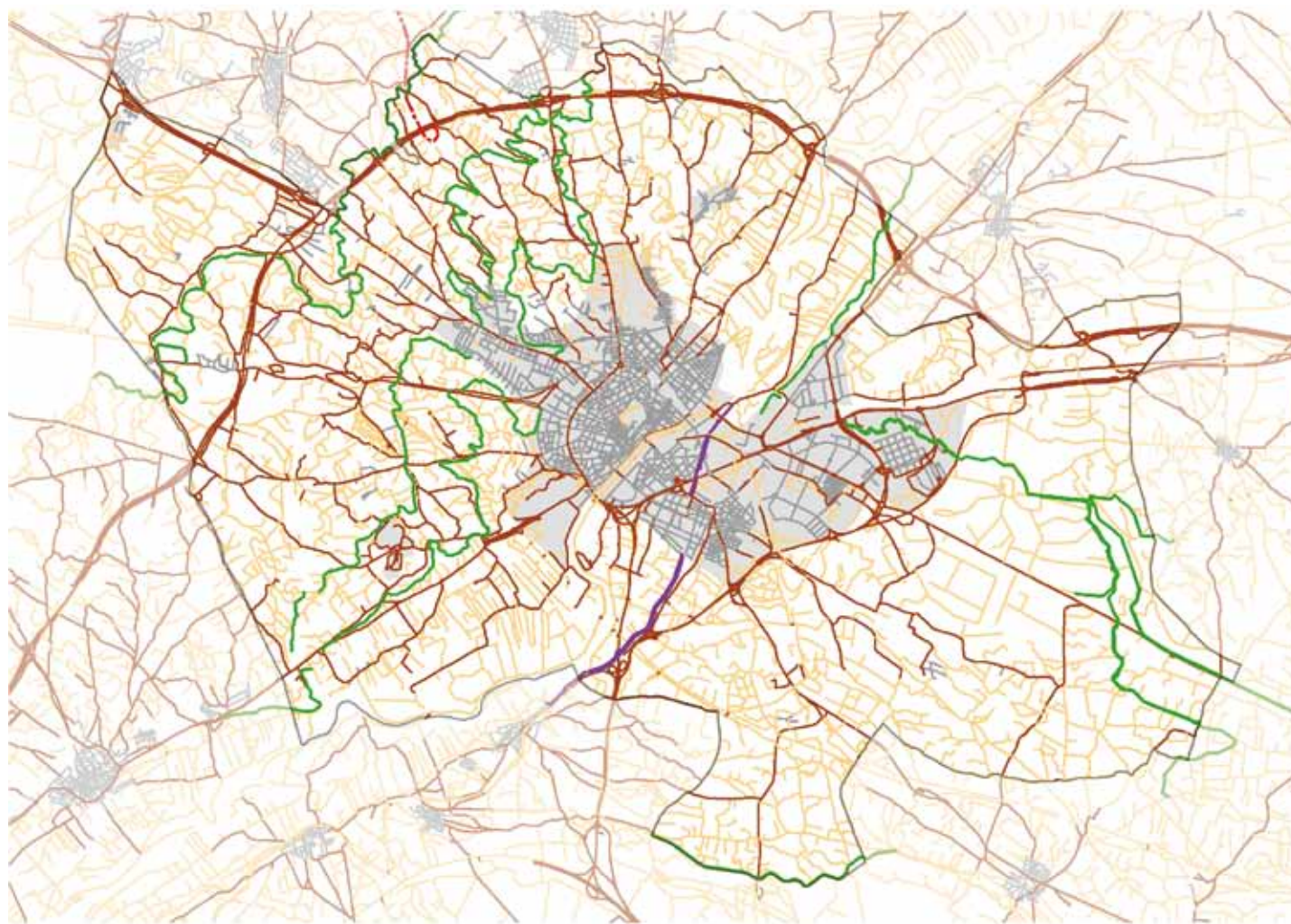
Font: Elaboració pròpia a partir del mapa topogràfic ICC.

En el recompte s'exclou tot el sòl urbà i urbanitzable.

* Segons l'ICC, on s'inclou els vials de les urbanitzacions de l'Horta.

Mapa 16. CLASSIFICACIÓ DELS CAMINS SEGONS TIPUS DE REVESTIMENT, 2011

— Vial asfaltat
— Vial urbà
- - Vial en projecte asfaltat
— Camí
+ — Via ferrocarril

— Camí de servei
— FECSA

0 1 2 km

Font: Ajuntament de Lleida i ICC.

ALTRES XARXES, AIGUA POTABLE

En paral·lel amb la millora de la xarxa viària, l'Horta ha experimentat notables millores en els serveis els darrers decennis. Avui en dia les cases de l'Horta tenen pràcticament els mateixos serveis bàsics de què disposen les cases de poble: llum, aigua i telèfon en bones condicions. Les condicions pròpies de l'hàbitat fan molt més difícil la implantació de xarxes més especialitzades, com la de gas natural, i una limitació similar pesa sobre l'extensió de la xarxa de sanejament.

Pel que fa a la xarxa d'abastament d'aigua potable, l'esquema de distribució segueix una configuració similar a la de la xarxa de camins i, de fet, es recolza sobre aquesta xarxa de camins. A partir de la zona urbana, la xarxa dona servei a l'Horta seguint una configuració radial, particularment pel que fa al marge dret del riu.

Al marge esquerre la xarxa d'abastament d'aigua es troba molt menys desenvolupada, en consonància amb la menor presència d'implantacions de qualsevol tipus i amb la seva major dispersió.

L'extensió de la xarxa d'aigua potable cap a l'Horta començà a principis dels anys vuitanta i s'anà estenent progressivament fins avui dia. En el procés d'implantació s'exigia prèviament als propietaris de disposar d'una fosa sèptica per al sanejament. Aquesta condició ha estat important tant per evitar els problemes subsidiaris del sanejament en un medi disseminat com per millorar l'estat del sanejament existent fins aleshores.

L'extensió de la xarxa d'aigua potable, d'altra banda, no solament ha servit per a l'abastament dels habitatges, sinó per a les múltiples necessitats derivades de l'agricultura, per a l'abastament de les granges i per a l'abastament d'indústries i serveis. En el cas de les granges i les indústries, el preu urbà de l'aigua significa un sobrecost important per a l'activitat, de manera que algunes han preferit alimentar-se dels braçals, i assumir pel propi compte els tractaments requerits per satisfer les condicions sanitàries mínimes de l'activitat.

7

VALORS NATURALS, PAISATGE I DINÀMIQUES

Tal com s'ha anat veient, l'Horta és un espai productiu agrari i és també, cada cop més, un espai residencial i d'activitat urbana. A més a més, l'Horta és un espai utilitzat pels habitants de la ciutat i representa, tant per a aquests com per als residents de l'Horta, uns interessos i uns valors col·lectius: valors ecològics, lúdics, formatius, paisatgístics... L'Horta constitueix, en definitiva, un patrimoni de la tota la ciutat, que mereix un respecte i una endreça.

ELS SERVEIS AMBIENTALS DE L'AGRICULTURA

La visió de l'agricultura dels darrers anys ha posat de manifest que l'activitat agrària és, a més d'un sector que produeix aliments i matèries primeres, un sector amb unes funcions no productives importants, de serveis ambientals, com ara la fixació de CO₂, la regulació hídrica, la lluita contra l'erosió, la conservació de la biodiversitat i del paisatge i el manteniment de l'estructura territorial i del lleure.

Estudis de la Fundació del Món Rural han quantificat les externalitats de l'activitat agrària i han determinat que el 60 % són positives (conservació de la biodiversitat, el paisatge i els

hàbitats naturals) i que el 40 % són negatives, principalment les disfuncions generades per l'ús de plaguicides i per la contaminació i l'ús excessiu d'aigua.

Aquests serveis s'han prestat sempre de manera pasiva i poc explícita i no s'han reconegut fins que l'afebliment de l'activitat agrària ha provocat que s'hagin deixat de prestar, la qual cosa succeeix especialment en entorns periurbans com l'Horta de Lleida. Les propostes de futur de l'Horta impliquen, d'una banda, valorar també aquests serveis com una activitat complementària a la producció i establir els mecanismes perquè reverteixin econòmicament en els agricultors, i de l'altra, internalitzar els costos ambientals que actualment genera amb el control de l'ús de plaguicides i adobs i la millora de l'eficiència en l'ús de l'aigua.

ELS ESPAIS NATURALS DE L'HORTA I LA CIUTAT

Parlar d'espais naturals en un context de colonització agrícola mil·lenària i de forta implantació humana té un sentit relatiu. La teòrica vegetació original o climàtica de l'Horta es troba minsament representada. Amb tot, les vores del riu Segre acullen boscos de ribera notablement rics i ben desenvolupats, mentre queden espais de vegetació natural residual en àrees que han escapat al reg, especialment els turons i marges de terrasses fluvials. Aquestes i altres expressions de la flora configuren un mosaic vegetal força ric i divers (quadre adjunt).

Altrament, els espais agraris que caracteritzen l'Horta tenen també un valor científic o ecològic com a contenidors de diverses espècies d'animals i plantes que no tenen un interès específic per a l'agricultura, i a la vora dels camps de conreu es conserven també diferents ecosistemes amb una biodiversitat més o menys remarcable. Això ha motivat que alguns espais de l'Horta siguin objecte d'interès des del punt de vista de la protecció de la natura.

A l'Horta de Lleida podem trobar encara reductes d'hàbitats naturals, alguns dels quals estan declarats per la Unió Europea com a hàbitats d'Interès per la seva singularitat dins dels context europeu. Aquests hàbitats, en general, s'estenen pels turons, vessants amb pendent, marges de riu i de clamors, zones d'inundació o basses.

Quadre 25. Hàbitats d'interès comunitari presents a l'Horta de Lleida

Hàbitats d'interès comunitari prioritari.
Prats mediterranis rics en anuals, basòfils (<i>Thero-Brachypodietalia</i>).
Hàbitats d'interès comunitari no prioritari.
Matollars halonitròfils (<i>Pegano-Salsoletea</i>).
Rius de terra baixa i de la muntanya mitjana amb vegetació submergida o parcialment flotant (<i>Ranunculion fluitantis</i> i <i>Callitriche-Batrachion</i>).
Rius amb vores lloses colonitzades per herbassars nitròfils del <i>Chenopodium rubri</i> (p.p.) i del <i>Bidention</i> (p.p.).
Rius mediterranis permanents, amb gespes nitròfiles del <i>Paspalo-Agrostidion</i> orlades d'àlbers i salzes.
Herbassars higròfils, tant de marges i vorades com de l'alta muntanya.
Alberedes, salzedes i altres boscos de ribera.
Alzinars i carrascars.
Altres hàbitats.
Matollars amb dominància de siscalls (<i>Salsola vermiculata</i>), salat blanc (<i>Atriplex halimus</i>)... halonitròfils, de sòls àrids.
Estanys (i embassaments) de terra baixa i de l'estatge montà, incloses, si és el cas, les formacions helofítiques associades.
Llistonars (prats secs de <i>Brachypodium retusum</i>) i prats terofítics calcícoles, de terra baixa.
Espartars d'albardi (<i>Lygeum spartum</i>), de les terres interiors àrides.
Pinedes de pi blanc (<i>Pinus halepensis</i>) sense sotabosc llenyós.
Canyissars.
Canyars de vores d'aigua.

Com és prou conegut, la definició i delimitació dels espais naturals des d'un punt de vista normatiu ha anat canviant i ampliant-se, de manera que amb el temps s'hi han anat afegint i sobreposant diferents figures de protecció que tenen una presència desigual a l'Horta.

En el nivell de protecció màxima dels espais naturals, representat pels "espais de protecció especial", que inclou diferents tipus de parcs i reserves, no es troba cap figura de protecció dins de l'Horta de Lleida. Dins del terme municipal hi ha una part de la Reserva Natural Parcial de Mas de Melons als secans situats al sud del municipi, que formen part dels espais de Xarxa Natura 2000.

Pel que fa a la Xarxa Natura 2000 a l'àmbit de l'Horta estudiat apareix un espai qualificat com a ZEPA a l'entrada a Lleida des de la carretera de Tarragona. Es tracta de proteccions derivades de l'anomenada Directiva Hàbitats (Directiva 92/43/UE), relativa a la conservació dels hàbitats naturals i de la fauna i flora silvestres, que inclou els llocs d'importància comunitària (LIC), després zones d'Especial Conservació (ZEC), i les zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA) de la Directiva Ocells (Directiva 79/409/CEE, de 2 d'abril del 1979). A la finca de Torreribera els objectius de conservació estan dirigits bàsicament a la

preservació d'una espècie, la trenca (*Lanius minor*) a través del manteniment del tipus d'agricultura i l'estructura d'arbredes de gran port. És recollida en el Pla de gestió i Pla especial de protecció del medi natural i del paisatge dels ENP de la plana de Lleida, aprovat el 2010.

El Pla territorial parcial de Ponent recull, per definició, les casuístiques anteriors i les inclou en una delimitació del sòl no urbanitzable que es caracteritza com a "sòls de protecció especial", que impliquen restriccions especials a l'hora d'implantar diferents

usos i activitats. Tal com recull el Pla, comprèn aquells sòls que formen part d'àmbits de protecció establerts en la normativa sectorial i els que el Pla considera que cal preservar perquè es tracta de connectors biològics bàsics, d'àrees forestals i agrícoles d'alt valor, d'àrees de recàrrega d'aqüífers importants o d'àrees d'especial interès paisatgístic, cultural i identitari, entre d'altres.

Les proteccions ambientals del municipi de Lleida deriven, però, més aviat del planejament urbanístic municipal, el Pla

General 1995-2015 anterior a la redacció i aprovació del Pla territorial parcial i la Xarxa Natura 2000. La protecció dels espais naturals de l'Horta en el Pla General s'estableix via delimitació i reglamentació de determinats espais, com una zonificació específica dins el sòl no urbanitzable, la zona d'àrees d'interès natural, o com a simples proteccions a través de les figures dels reservoris naturals, els corredors ecològics i les àrees d'intervenció ambiental.

Quadre 26. Vegetació característica de l'Horta segons tipus de medis

	Indrets secs	Indrets humits*
Vegetació potencial o ben desenvolupada	Nord, més humit: bosc de carrasques (<i>Quercus ilex</i> , ssp. <i>Ballota</i>). Sud, més sec: màquia de garric (<i>Quercus coccifera</i>) i arçot (<i>Rhamnus lycioides</i>).	Bosc de ribera: alberedes amb freixe (<i>Fraxinus angustifolia</i>), àlbers (<i>Populus alba</i>) i xops (<i>Populus nigra</i>). Salzedes amb salze blanc (<i>Salix alba</i>) i sàlic (<i>Salix purpurea</i>).
Vegetació degradada o menys desenvolupada	Brolles de romaní i maleïda.	Bosc de ribera: bosquetons de tamariu (<i>Tamarix canariensis</i>) amb cesqueres (<i>Saccharum ravennae</i>) i xisques (<i>Imperata cylindrica</i>).
Vegetació menys desenvolupada o local	Sòls eixuts llimosos: espartars d'espart (<i>Lygeum spartum</i>) i sanadelles (<i>Stipa</i>). Sòls amb sal abundant: brolles de salats (<i>Suaeda</i> , <i>Atriplex</i>) i joncs (<i>Juncus</i>).	Canyar amb canya (<i>Arundo donax</i>), canyís (<i>Phragmites australis</i>) i corretjola (<i>Calystegia sepium</i>). Canyissers de canyís amb boga (<i>Typha angustifolia</i> i <i>latifolia</i>) i lliri groc (<i>Iris pseudacorus</i>). Creixenars de créixens (<i>Nasturtium officinale</i> i <i>Apium nodiflorum</i>). Fenassars de fenàs de marge (<i>Brachypodium phoenicoides</i>). Bardisses d'esbarzers (<i>Rubus ulmifolius</i>) i arç blanc (<i>Crataegus monogyna</i>).
Vegetació de camps de conreu		Xereixos (<i>Setaria veridis</i>) i panissoles (<i>Echinochloa crus-galli</i> i <i>colona</i>). Xereixos amb llengua de bou (<i>Rumex obtusifolius</i>).
Vegetació ruderal	Herbassars de blets (<i>Chenopodium</i>), blets amarants (<i>Amaranthus</i>) i mirambell (<i>Bassia scoparia</i>). Herbassar de margall bord (<i>Hordeum murinum</i>) i boixac de camp (<i>Calendula arvensis</i>). Herbassar de card marià (<i>Silybum marianum</i>) i cardot (<i>Carduus tenuiflorus</i>).	Gespes de gram (<i>Cynodon dactylon</i>) i gram d'aigua (<i>Paspalum paspalodes</i>). Gespes subhúmedes de gram (<i>Paspalum dilatatum</i>) i trèvol (<i>Trifolium fragiferum</i>). Herbassar d'évol (<i>Sambucus ebulus</i>) amb margall bord i ortiga (<i>Urtica dioica</i>).

Font: J. Recasens, J. A. Conesa (1993).

* Els indrets humits representen, per les pròpies circumstàncies locals, espais circumscrits a les vores del riu o cursos d'aigua i als espais regats.

Mapa 17. ELS ESPAIS NATURALS DE L'HORTA I LA SEVA PROTECCIÓ

Proteccions generals del Pla territorial parcial

■ Xarxa Natura 2000

■ Altres sòls de protecció especial

Espais naturals del Pla general

■ Àrees d'interès natural

■ Parcs d'interès natural

■ Parcs territorials

■ Protecció agrícola

■ Reservori natural

Altres espais segons el Catàleg del paisatge

■ Forests gestionades pel DMAH

■ Zona humida

■ Hàbitats d'interès comunitari prioritari

■ Zona d'alt valor ecològic sense protegir

0 1 2 km

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Ajuntament de Lleida i del Departament de Territori i Sostenibilitat.

BIODIVERSITAT I PATRIMONI AGRARI

La biodiversitat es defineix com la variabilitat dels éssers vius dels ecosistemes, així com els complexos ecològics de què formen part, i inclou la diversitat de varietats, éssers vius i ecosistemes. Així, les diferents espècies de plantes i animals que habiten l'Horta de Lleida asseguren un millor equilibri natural i tot un conjunt de serveis i funcions útils, com la provisió d'aliments, combustibles, sòls fèrtils, aire net, aigua pura i matèries primeres.

Els estudis concrets de biodiversitat a l'Horta de Lleida han abordat alguns grups més coneguts i d'interès com a bioindicadors. En total s'han detectat 63 espècies d'ocells lligades estrictament als ambients agrícoles (D. Giralt, i G. Bota, 2009). Els ambients més interessants per a la diversitat de ocells són els mosaics de fruiters i cereals extensius, atès que ofereixen una major oportunitat com a espais d'aliment i descans que els ambients més uniformes. L'horta també destaca com un indret d'interès per la hivernada d'ocells provinents del centre i nord d'Europa, que s'apleguen en grans estols hivernals en aquestes zones, on algunes espècies assoleixen elevades densitats, com per exemple el pinsà (225 ocells/km²), el titella (113 ocells/km²), el tord (142 ocells/km²) especialment als fruiters de regadiu i el repicatalons (141 ocells/km²) als cultius herbacis de regadiu extensiu.

També s'han iniciat estudis sobre la presència i ús de l'Horta de Lleida en relació amb els ratpenats, atès que són un grup faunístic que, d'una banda, dona idea de la qualitat ambiental del territori, perquè són espècies amb requeriments ambientals estrictes i diversos, i d'altra banda, són grans devoradors d'insectes i, per tant, poden tenir un efecte important com a controladors de plagues.

Els primers resultats han confirmat la presència de catorze espècies diferents de ratpenats, entre les quals destaquen el ratpenat de peus grossos (*Myotis capaccinii*), en perill d'extinció, o el nòctul mitjà (*Nyctalus noctula*), que manté a Lleida l'única població coneguda de Catalunya.

Quadre 27. Espècies de ratpenats presents a l'Horta

Ratpenat dels graners	<i>Eptesicus serotinus</i>
Ratpenat d'aigua	<i>Myotis daubentonii</i>
Ratpenat de vores clares	<i>Pipistrellus kuhlii</i>
Ratpenat comú	<i>Pipistrellus pipistrellus</i>
Ratapinyada nana	<i>Pipistrellus pygmaeus</i>
Ratpenat cuallarg	<i>Tadarida teniotis</i>
Ratpenat gris (conf.)*	<i>Myotis sp.</i>
Ratpenat orellut gris	<i>Plecotus austriacus</i>
Nòctul mitjà	<i>Nyctalus noctula</i>
Ratpenat muntanyenc	<i>Hypsugo savii</i>
Ferradura gran	<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>
Ratpenat dels graners ibèric conf.	<i>Eptesicus isabellae conf.</i>
Ratpenat de peus grossos	<i>Myotis capaccinii</i>
Nòctul petit conf.	<i>Nyctalus leisleri conf.</i>

Font: *Els muricecs de Lleida*. D. Guixé, J. Camprodón

Tant com pel seu patrimoni natural, l'Horta destaca pel seu ric patrimoni agrari. En definitiva, l'Horta és un espai fonamentalment dedicat al conreu, on els espais forestals o menys o menys naturals han quedat progressivament relegats al corredor al·luvial del riu Segre i a alguns espais atalussats que s'han resistit a la transformació agrària, que presenten una vegetació poc

desenvolupada i molt degradada, fruit de la pastura històrica i de l'erosió. Naturalment queda una abundant flora característica dels àmbits ruderals i la que conviu amb les plantes conreades.

El patrimoni agrari comprèn una gran diversitat d'elements que rarament es tenen en compte en la seva diversitat, riquesa i interrelació. Per la mateixa transformació constant a la qual es troba subjecta l'agricultura, es tracta de patrimonis subjectes a pèrdues o renovacions. Això no vol dir que no hi hagi conjunt, elements o aspectes d'aquests patrimoni que tinguin la seva continuïtat o que mereixin una atenció especial, sigui per inventariar-los, sigui per preservar-los totalment o parcialment.

D'altra banda, són dignes d'una menció especial les mateixes plantes conreades, el qual a través dels anys constituïren un extens patrimoni d'espècies i varietats, que destaca en els àmbits de les fruites i les hortalisses. Els canvis en els processos productius des de finals dels anys cinquanta han comportat una notable reducció i substitució de les espècies i varietats conreades fins aleshores. Algunes d'elles presentaven condicions organolèptiques, d'adaptació agroclimàtica i altres condicions formals que avui podria ser interessant de valorar i eventualment recuperar.

Un estudi recent ha fet un primer inventari d'aquestes varietats considerades locals, tradicionals o autòctones, que són vistes així en funció de la seva consolidació en la producció local durant un període de trenta o seixanta anys (A. Ballesta, C. Chocarro, P. Gavilán, 2010). Segons aquest estudi, "es podria dir que encara hi ha disponibles 57 varietats d'hortalisses", mentre que s'haurien "cultivat o consumit 55 varietats d'hortalisses que ja no es poden trobar a l'Horta de Lleida"; tot això, amb el benentès que hi ha algunes suposades varietats que resulta impossible de delimitar exactament i que serien coincidents, de manera que s'han descartat. El tomàquet, amb setze varietats, i la mongeta, amb dotze, destaquen com les més variades, fet que, segons les autores, demostra la seva adaptació a les preferències alimentàries i les condicions edafoclimàtiques.

Pel que fa als arbres fruiters, el mateix estudi recollí informació sobre 78 varietats diferents, algunes de les quals podrien ser

coincidents i no tenir un caràcter estrictament local. Dins de les 78 varietats se'n localitzaren exemplars de 52. Les altres s'haurien de considerar perdudes, però no es pot descartar que vegin la llum en una nova recerca.

Darrere de tot el patrimoni de fruites i verdures, ve el dels productes transformats i els culinàries elaborats a partir d'elles. El mateix estudi de varietats estableix una llista àmplia i diversa que encara es podria fer més extensa i que comprèn melmelades, codonyats, conserves de fruites, verdures i preparats, fruita assecada, almívars de fruites, fruita torrada, suc de fruites i verdures, salses i precuinats diversos, begudes alcohòliques fetes a partir de fruites... Constitueixen tot un extens patrimoni que avui tot just es comença a descobrir i a valorar també des d'un punt de vista comercial.

EL PATRIMONI CULTURAL DE L'HORTA

En àmbits de característiques més o menys rurals com l'Horta de Lleida, l'observació del patrimoni cultural ha estat molt esbiaixada per una tradició històrica que ha posat èmfasi en el patrimoni arquitectònic. Potser aquest patrimoni és el més remarcable físicament com a obra humana; però no es pot perdre una visió més general del patrimoni cultural de l'Horta, tot i que algunes dels seus components siguin encara força desconeguts.

Un d'ells és el paisatge agrari i la seva composició en general. El conjunt parcel·lari agrari de l'Horta és el fruit d'un procés mil·lenari de transformació i construcció que li dona un valor per ell mateix. S'hi intueix l'interès formador que hi han exercit els desguassos i recs històrics, així com els camins i les carrerades. Però hi ha un nivell de coneixement reduït de l'aportació històrica dels diferents elements i, en conseqüència, de la seva valoració.

Les xarxes històriques de regadiu i les infraestructures associades són un element essencial del paisatge agrari de l'Horta, però tenen també un valor en elles mateixes. Les xarxes històriques són pràcticament les que es conserven avui en dia, però la pavimentació dels canals principals en els darrers anys ha comportat la desaparició d'un entorn i d'alguns elements d'un notable valor històric.

Hi ha també un extens patrimoni que passa desapercebut pel seu caràcter més immaterial, però que mereix l'atenció en un territori densament aprofitat i viu com és l'Horta:

- El patrimoni associat a les diferents espècies i varietats conreades i a les espècies de plantes i animals recol·lectades o caçades.
- Les festes i les activitats col·lectives, amb els espais associats.
- El patrimoni immaterial relacionat amb els sabers sobre l'agricultura, l'aprofitament del medi, la gestió de les infraestructures.

En el cas dels elements constructius o arquitectònics, la llarga presència humana a l'Horta, amb processos d'ocupació i abandonament, ha deixat alguns elements d'interès que remetien a èpoques diferents. La carta arqueològica recull els indrets on hi ha referents de vestigis històrics. Mentre el "Catàleg i inventari dels elements d'interès històric-artístic i arquitectònic" del Pla General recull els elements de més valor, amb les indicacions corresponents per a la seva protecció.

Mapa 18. EL PATRIMONI HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC DE L'HORTA I LA SEVA PROTECCIÓ

Valors històrics

- Castell
- Edificis civils catalogats
- Jaciments arqueològics
- Carrerades

Valors religiosos o espirituals

- Ermita
- Cementiri
- Monestir
- Bé cultural d'interès nacional

0 1 2 km

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Catàleg del paisatge de les Terres de Lleida i de l'Ajuntament de Lleida.

Més enllà dels valors naturals i culturals, l'Horta té altres valors, els que són representats per la seva pròpia imatge o per la manera com la senten els habitants. Naturalment, en aquest cas les percepcions poden variar molt. Pot canviar la visió des de dins de la mateixa Horta, per part de la població que hi viu o hi treballa, de la visió que tenen els habitants de la ciutat de l'Horta veïna. Però fins i tot dins de l'Horta o de la ciutat apareixeran percepcions molt diferents.

Tot i amb això, les tècniques d'observació del paisatge ens ofereixen una oportunitat d'objectivar o destacar determinats elements, i tant els estudis com la planificació en matèria de paisatge han estat ratificats per l'Administració a través de documents que cal tenir en compte (Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge).

En el cas de l'Horta resulta de gran interès el Catàleg de paisatge de les Terres de Lleida, que fou aprovat pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques el setembre del 2008. El Catàleg del paisatge incorpora tota la diversitat d'elements i perspectives que caracteritzen la representació del paisatge. Però té un interès especial en les noves aportacions, que fan referència als valors més estètics, que es troben molt lligats amb la diferent visibilitat que presenten les diverses parts del territori. Des d'aquest punt de vista es destaquen les àrees amb una major exposició visual i una selecció dels elements amb un major valor estètic. Entre les primeres destaquen les parts de l'Horta situades en una major altitud i, en particular, els tossals i talussos, mentre que en els segons destaquen els mateixos tossals amb les escasses àrees de vegetació més o menys natural de secà, els entorns de les superfícies d'aigua i vegetació de zones humides i elements més puntuals configuradors del paisatge, com canvis de rasant, fileres d'arbres, terrasses o indrets patrimonials històrics.

D'una incidència especial a l'Horta són els anomenats paisatges d'interès especial, que són "porcions de territori que presenten una determinada heterogeneïtat, complexitat

o singularitat des d'un punt de vista paisatgístic i en els quals s'han definit criteris específics per a la seva protecció, gestió i ordenació". Dels quatre paisatges d'interès especial definits pel Catàleg, tres afecten l'àmbit de l'Horta estudiat i, encara, el quart paisatge afecta la part del secà del terme de Lleida, situada prop del Mas de Melons. Per a cadascun d'ells es proposen unes finalitats de l'actuació paisatgística i unes mesures detallades en el quadre adjunt.

Quadre 28. Paisatges d'atenció especial que han de ser objecte d'un tracte especial segons el Catàleg del paisatge

Tipus	Àmbit	Mesures*
Paisatge d'atenció especial A2 – ferrocarril	Comprèn el tram que va des de Cervera fins a Lleida, atès que és el tram amb major pressió i freqüència de mobilitat.	Preservació dels valors estètics del paisatge, que fan referència especialment als tossals, als elements lineals i als patrons agrícoles significatius; el tossal de la Moradilla destaca en el cas de l'Horta. Preservació dels valors naturals i ecològics: es fa referència en especial als connectors ecològics representats per la séquia de la Moradilla i el riu Segre.
Paisatge d'atenció especial de l'Horta de Lleida	Plana nord-oest de la ciutat de Lleida, que coincideix pròpiament amb l'Horta de Pinyana.	Preservació de valors estètics: tossals al límit sud amb el paisatge fluvial del Segre (unitat 12). Línies de canvi de relleu al nord de Lleida, de les quals cal remarcar aquelles que hi ha a la vora de l'N-240 i en direcció paral·lela a la carretera, i també en paral·lel a l'LP-9221. Patró agrícola significatiu dels fruiters de regadiu al nord de Llivia i a la vora de l'N-240. Preservació dels valors naturals i ecològics: els hàbitats d'interès comunitari de les comunitats halòfiles dels sòls d'humitat molt fluctuant (<i>Thero-Suaedion</i> , <i>Suaedion braun-blanqueti</i> , <i>Juncion maritimi</i>) i prats mediterranis rics en anuals, basòfils (<i>Thero-Brachypodietalia</i>), al nord del ferrocarril i al límit amb l'autovia A-2. La xarxa de connectors ecològics present al nord de Lleida, creuant la N-230, i en el límit sud-oest.
Paisatge d'atenció especial del parc fluvial del Segre	Franja a l'entorn del riu Segre, que inclou la part de l'Horta de les terrasses al·luvials.	Preservació dels valors paisatgístics: especial referència a preservar la integritat dels vessants dels dos rius; el patró agrícola significatiu de Rufea i Butsènit, perquè mostra una estructura parcel·l·lària lineal, i el patró agroforestal de la vegetació de ribera, caracteritzada per l'estacionalitat i la verticalitat de la formació i la sinuositat del seu traçat en el paisatge, que contrasta amb els conreus. En la preservació dels valors ecològics es fa una menció especial al parc de la Mitjana.

Font: Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Catàleg de paisatge de les Terres de Lleida, 2008.

* En l'apartat de mesures s'hi introdueix també una tercera línia més genèrica, d'“Integració paisatgística de les infraestructures de transport i serveis en l'entorn”, en la qual es detallen especialment algunes propostes per al paisatge fluvial.

ALTERACIONS I RISCOS NATURALS I PAISATGÍSTICS

Inherents a l'observació del medi ambient i del paisatge apareixen transformacions que aboquen a situacions poc desitjades o que mereixen una valoració negativa, sigui des del punt de vista dels equilibris mediambientals, sigui des del punt de vista de la preservació del patrimoni cultural, sigui des del punt de vista paisatgístic. El Catàleg del paisatge de les Terres de Lleida ofereix una valoració general d'aquests components, els quals han estat l'origen d'algunes de les propostes de mesures correctores anteriorment apuntades. En el decurs de l'anàlisi efectuada s'han pogut observar també de més a prop aquest i altres impactes negatius que es presenten a Horta. Tots ells estan estretament lligats a la pressió urbana i a les transformacions derivades de la crisi agrària, i la incidència i evolució depèn en últim terme de les transformacions de fons que aquests experimenten.

En l'apartat de riscos ambientals mereix ser destacat el risc d'inundació que afecta les vores del riu Segre i, en menor grau, l'entorn immediat del riu de la Femosa, avui pràcticament un desguàs del canal d'Urgell (mapa adjunt). Per la seva importància i les seves afectacions, el risc d'inundació a l'entorn del riu Segre és el més important. Afecta tota la primera terrassa al·luvial i inclou algunes edificacions de la mateixa Horta, fet que suscita alguns conflictes amb els veïns entorn de les restriccions imposades i sobre la mateixa delimitació.

Pel que fa a les intervencions antròpiques, les incidències són molt diverses. Des del punt de vista de la difusió urbana, observada d'una manera general, apareixen diferents elements nous que pesen de manera negativa en el medi ambient i en el paisatge (mapa adjunt): la implantació de línies d'alta tensió; grans infraestructures viàries i ferroviàries amb talussos, terraplens i tanques de protecció; proliferació de naus industrials i edificis destinats a habitatges; centres de tractament de residus; àrees sostretes de l'agricultura per destinar-les a dipòsit o emmagatzematge de materials diversos... Naturalment, molts dels elements són absolutament necessaris des del punt de vista del medi econòmic i social en el qual es troba l'Horta i el que pertoca com a molt són mesures correctores.

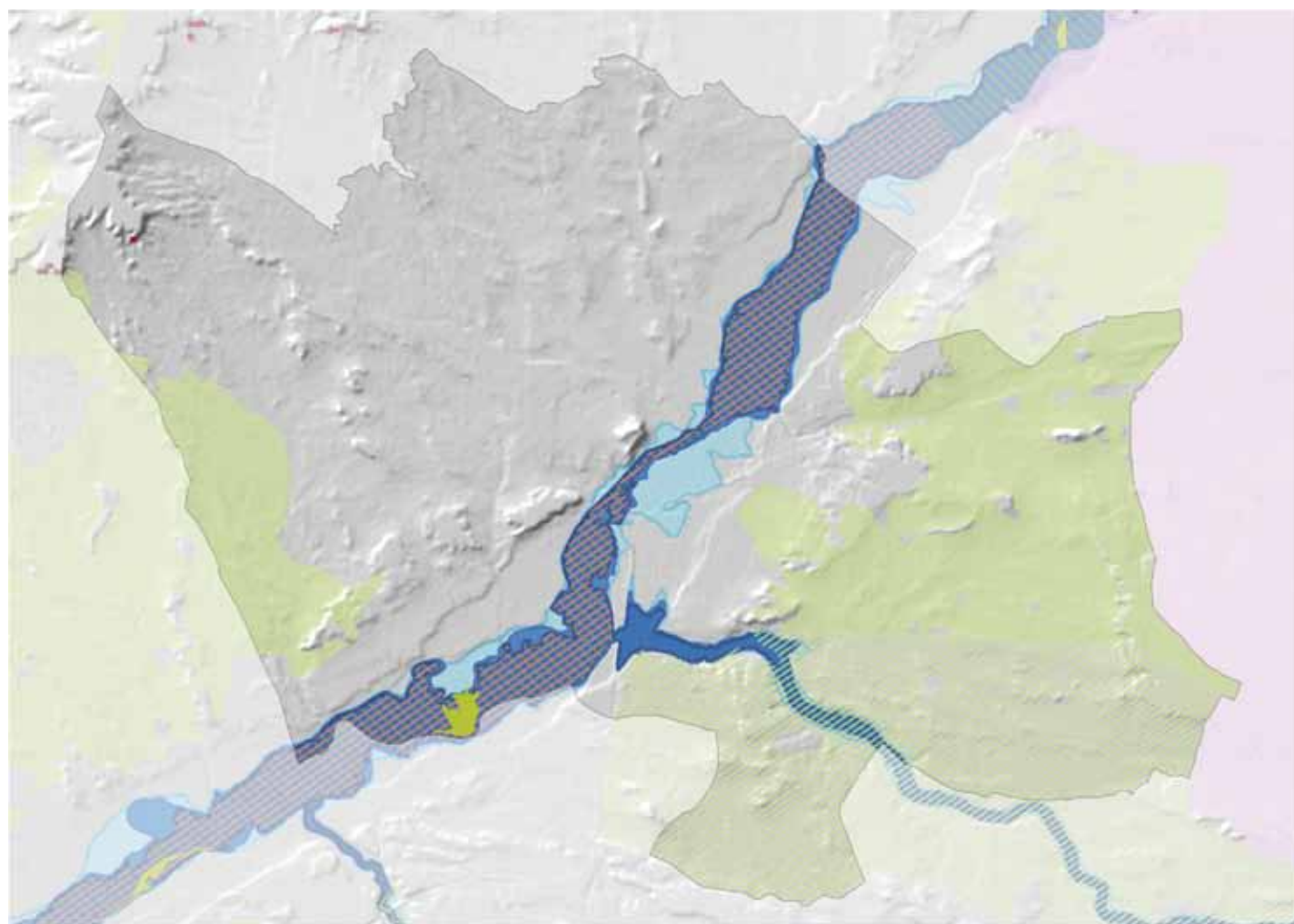

Des del punt de vista de l'activitat agrària intensiva de l'Horta, es generen, d'altra banda, també, impactes negatius que en molts casos són susceptibles de correcció. L'evolució de l'activitat agrícola cap a pràctiques més integrades, amb l'aplicació dels adobs estrictament necessaris i la restricció de l'ús de determinats tractaments vegetals, constitueix la base fonamental de la reducció dels impactes negatius de l'agricultura. La recollida dels envasos de fitosanitaris i altres tractaments, la cura en les aplicacions i la neteja de les màquines utilitzades en les aplicacions constitueixen un altre aspecte a tenir en compte que afecta tota l'Horta. Encara queda un altre aspecte important, que és la millora en la gestió dels residus generats per les granges.

El Servei de Medi Ambient de l'Ajuntament detectava al conjunt del terme, i per al 2000, un total de 360 granges, de les quals 76 es trobaven tancades. De les granges obertes, la tercera part (86) no tenia aleshores la llicència requerida per a la seva activitat. Les protestes dels veïns contra les males olors de les granges han portat a tancar alguna granja pròxima a la zona urbana, mentre s'establí una moratòria de tancament per al conjunt de les granges pròximes a la zona urbana (*Segre*, 29 d'agost del 2000, p. 6).

Les granges més grans tenen unes instal·lacions més modernes i s'adeqüen als requisits sanitaris. L'Horta en conserva, amb tot, un nombre important de dimensions més aviat reduïdes, que es troba en condicions deficitàries. Altrament, hi ha un gran nombre de granges que es troba a menys de 1.000 metres de les zones urbanes i que tampoc no compleix els requisits de proximitat als cursos d'aigua que estableix el Pla general d'ordenació urbana.

Mapa 19. RISCOS NATURALS I RISCOS PER AL MEDI AMBIENT

Riscos per al medi ambient

- Risc molt alt d'incendi forestal
- Risc de contaminació de nitrats agraris

Risc d'inundació

- Període de retorn de 50 anys
- Període de retorn de 100 anys
- Període de retorn de 500 anys

Risc d'invasió d'espècies exòtiques

- Canya comuna
- *Periploca graeca*
- Robinia, auró americà o plàtan
- Campaneta, amarant, marxant gros, estramoni
- Ocupació baixa
- Ocupació alta

0 1 2 km

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Departament de Territori i Sostenibilitat.

PERCEPCIÓ SOCIAL I DINÀMIQUES DE L'ESPAI DE L'HORTA

Els conflictes entre l'Horta i la ciutat existeixen i han quedat exposats o suggerits en el decurs de les pàgines anteriors. També són coneguts per la població que viu a l'Horta. Però la percepció que tenen els habitants de l'Horta sobre les situacions de conflicte és molt desigual. Pel que fa, concretament, als pagesos residents, que són els que en un principi podrien ser més sensibles als conflictes nascuts de la proximitat urbana, es té una percepció més aviat positiva de la proximitat (gràfic 25).

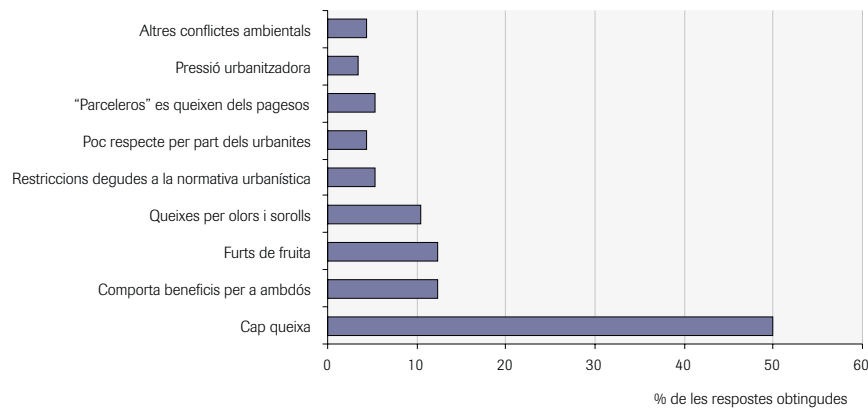
Pràcticament les dues tercers parts dels pagesos enquestats no hi veuen un motiu remarcable de conflictivitat i alguns d'ells es decanten clarament per una valoració positiva. Així, s'assenyala que la proximitat de l'Horta és beneficiosa per a la ciutat en el sentit d'oferir un lloc d'oxigenació o de passeig per als urbans. Alhora, la proximitat de la ciutat facilita també que els habitants de l'Horta puguin gaudir de millors serveis i tinguin també un lloc pròxim per vendre-hi els seus productes.

Una mica més de la tercera part assenyala els aspectes de conflictivitat pels quals se'ls pregunta. Majoritàriament es decanten per assenyalar aspectes negatius per a la mateixa activitat agrària, com són els furtus, les restriccions en la construcció de granges, les queixes rebudes per les males olors i els sorolls o l'actitud en general dels urbanites que freqüenten l'Horta o dels que hi resideixen, anomenats "parceleros". D'altra banda, unes altres queixes fan referència als efectes més relacionats amb el creixement i la pressió de la ciutat (pèrdua de camps de cultiu, preus...) i als efectes negatius de la construcció d'infraestructures, la contaminació lumínica...

A l'hora de plantejar les millores que s'haurien de realitzar a l'Horta, les aportacions són més generals i detallades. Potser la valoració de la situació no és tan negativa, però hi ha una llista d'aspectes susceptibles de millora. Les propostes es troben molt decantades cap a les preocupacions relacionades amb l'activitat agrària dels qui responen l'enquesta i, tot i que no se'n desprenen unes prioritats molt clares, se'n poden destacar algunes propostes (gràfic 26):

- La petita dimensió de les explotacions es considera un problema destacat i alguns arriben a concretar la necessitat d'una concentració parcel·lària per augmentar la superfície conreada, tot i que aquesta planteja notables dificultats.
- La millora dels camins i ponts, a la qual es podrien afegir millores en altres serveis comuns d'un poble i ciutat, és la necessitat plantejada que segueix en importància.
- Destaca també pel seu relleu el plantejament de la necessitat de millora de la seguretat relacionada amb els furtus abans esmentats.
- En relació amb les queixes de les restriccions urbanístiques, es demanen també facilitats per construir granges, millorar els habitatges existents i construir nous habitatges per als fills.
- Queda una llista final de propostes per a la millora de la comercialització dels productes agraris, instal·lació d'omplidores per a bótes i demandes més genèriques i de difícil resolució, com l'augment dels preus dels productes agraris o subvencions per part de l'Administració.

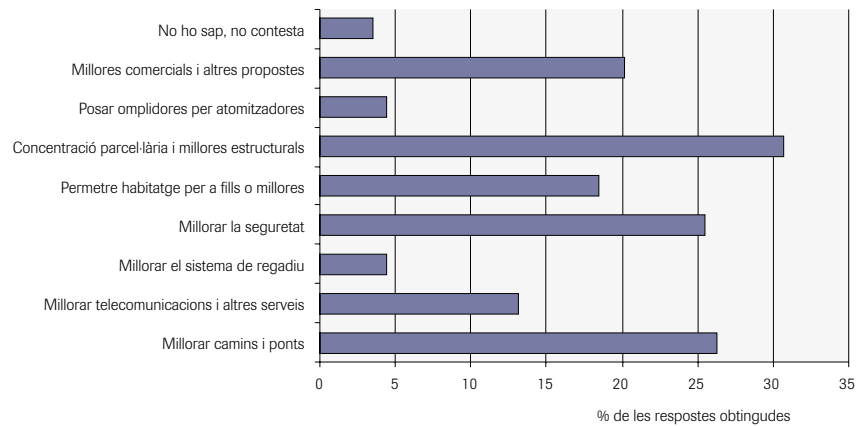
Gràfic 25. Els conflictes derivats de la proximitat a la ciutat segons els pagesos

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta mostra d'explotacions agràries.

L'enquesta deixava una resposta oberta a qualsevol tipus de valoració.

Gràfic 26. Les millores necessàries per a l'espai de l'Horta segons els pagesos

Font: Elaboració pròpia a partir de l'enquesta mostra d'explotacions agràries.

L'enquesta deixava una resposta oberta a qualsevol plantejament de millora.

9

CONCLUSIÓ I DIAGNOSI DE LA SITUACIÓ ACTUAL

El fort creixement de la ciutat, que ve dels anys seixanta, i els diversos fenòmens de difusió urbana, que arrenquen a la primeria dels anys vuitanta, han portat molts elements de naturalesa urbana a l'Horta. Aquesta, afectada per la crisi de l'activitat agrària tradicional, es veu immersa en un procés de transformació cada cop més dominat per les expectatives de rendes urbanes.

L'Horta, tanmateix, és apreciada, valorada i "ordenada" des d'un punt de vista urbà per les seves condicions d'espai obert, caracteritzat per les produccions agràries i les funcions lúdiques, culturals o ecològiques associades al conjunt de l'espai. De les condicions de crisi actuals en neixen noves oportunitats per a l'agricultura i per a una millor integració de les pressions urbanes.

DEL PENDENT DECREIXENT DE RENDES A LA RUPTURA ENTRE RENDES URBANES I RENDES AGRÀRIES

Fruit de la crisi de l'agricultura intensiva periurbana i els efectes del creixement i la difusió urbana, en els tres darrers decennis s'ha produït un canvi de regles radical en l'espai periurbà. El model de rendes decreixents que havia introduït Von Thünen entra en crisi i el diferencial entre la capacitat de generació de rendes de l'espai urbà i la capacitat de generació de rendes de l'espai agrari esdevé extraordinari. Es produeix una fractura entre l'Horta agrària i la ciutat.

El preu dels lloguers, particularment en el moment d'expansió residencial d'aquests anys passats, és una expressió força fidedigna de la ruptura de rendes produïda en els darrers anys. Així, el lloguer anual d'un metre quadrat d'habitatge se situava el 2007 entorn els 72 € i entorn del doble el d'una nau industrial urbana perifèrica, mentre que el d'un metre quadrat de terra campa de l'Horta per a conreu era de 0,06 €; és a dir, una diferència de 10.000 o més per 1. Són les diferències que prevalen avui en dia, malgrat la crisi immobiliària urbana.

No solament s'eixampla i es fa inabastable l'esglaó de les rendes, sinó que s'ha anat accentuant un trencament de vincles entre la ciutat i el camp que resulta nefast per a la continuïtat de l'activitat agrària de l'Horta. El que abans eren avantatges lligats a la proximitat urbana han desaparegut o s'han convertit en desavantatges, que perjudiquen l'activitat agrària de l'Horta.

Els intercanvis materials entre Horta agrària i ciutat han disminuït o s'han trencat, i els intercanvis d'informació, de relacions humanes i d'altres tampoc no mostren una particular intensitat entre la ciutat i la seva Horta. Tal com s'ha apuntat abans, en l'aspecte que era més interessant per a l'activitat agrícola, per exemple, es comprova com els pagesos de l'Horta venen molt poc a la ciutat i no tenen uns avantatges comercials especials en relació amb els altres pagesos de les planes ponentines.

No es pot perdre de vista que les interrelacions en el passat havien estat múltiples, amb components difícils d'imaginar. Un aspecte curiós dels intercanvis que beneficiaven la productivitat de l'Horta era, per exemple, l'aprofitament dels fems i residus que generava la ciutat. Avui la ciutat genera molts pocs residus o outputs reutilitzables o que interressi reutilitzar en agricultura, de manera que aquesta perd una font de recursos important.

Per a la ciutat l'Horta venia a ser com el corral i l'hort de casa, el rebost de la ciutat. Era una simbiosi que es realitzava a través de múltiples interrelacions i que donava un marc integrat quant a cicles ecològics i de fluxos econòmics. Aquesta integració s'ha anat desfent progressivament. La ciutat segueix la seva via de centre de comerç, serveis i algunes activitats industrials d'escala regional. L'Horta segueix els passos de qualsevol dels territoris de la regió fruitera de Lleida, amb les circumstàncies agroecològiques i d'estructures de producció que li són pròpies.

L'agricultura de l'Horta ha perdut la seva capacitat de generar riquesa i el valor dels seus terrenys s'equipara o resulta fins i tot inferior, des d'un punt de vista agrari, a qualsevol dels terrenys del regadiu de la plana. En canvi, els terrenys urbans o susceptibles de ser urbanitzats han augmentat extraordinàriament de valor, en consonància amb l'augment de preu de l'habitatge i la dinàmica del sector de la construcció.

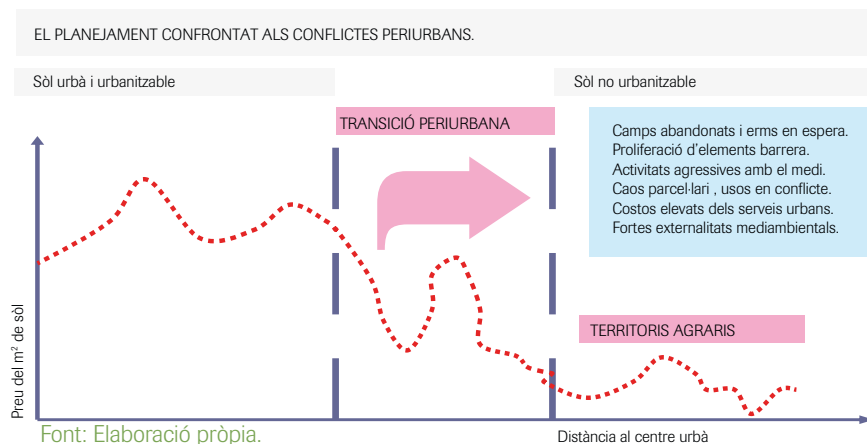
El gràfic següent ens exemplifica aquesta situació, en la qual la ciutat creix i s'eixampla, i elimina o imposa les seves regles a l'Horta. Al seu torn, l'Horta pateix les dificultats generals de

l'adaptació a una agricultura industrial i les ha de sofrir encara més pel fet de tenir les pressions urbanes i d'heretar unes particulars condicions periurbanes provinents del passat.

Els mapes ens presentaran, per la seva banda, una lògica territorial que ha canviat, tot i que té darrere encara les inèrcies del passat:

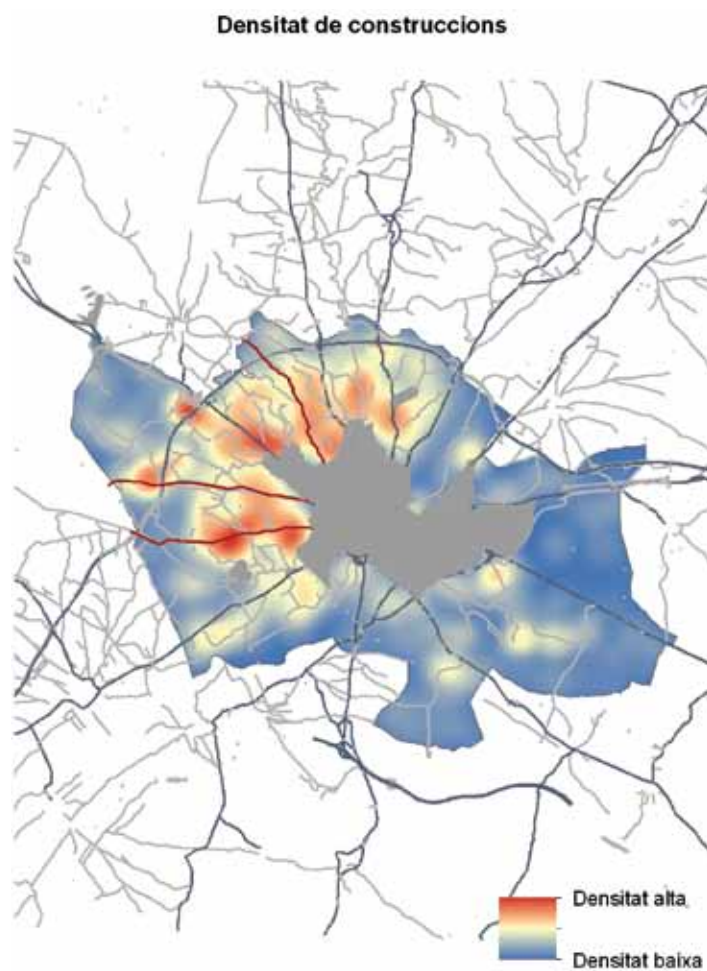
- La densitat de les implantacions residencials o de les implantacions edificatòries en general segueix encara, fonamentalment, la lògica d'una intensitat decreixent a mesura ens allunyem del nucli urbà. Naturalment, hi ha unes adaptacions més locals. Cap a la part de colonització més nova de l'Urgell les densitats són més febles i la densitat augmenta també a l'entorn dels eixos viaris.
- Pel que fa a l'activitat agrària, s'han canviat, però, els papers. Els signes de l'activitat més intensiva, l'hortofructicultura i les granges, ja no augmenten d'intensitat amb la proximitat a la ciutat, sinó a l'inrevés.

Gràfic 27. La fractura de les rendes entre l'espai urbà i l'espai agrari i la pressió urbana sobre el diferencial*

* Tot i que no siguin estrictament coincidents, a l'efecte de renda s'equipara el sòl urbà i urbanitzable amb l'espai urbà. Tant dins de la ciutat o espai urbà com dins del camp o espai agrari s'ha perdut el diferencial de la distància al centre pel predomini de determinades condicions locals sobre la generació de renda.

Mapa 20. DENSITAT DE CONSTRUCCIONS A L'HORTA I GRAU D'INTENSIFICACIÓ DELS CONREUS, 2011

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Ajuntament de Lleida.
Mètode Kernel.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de SIGPAC.
Mètode Kernel.

- Sòl urbà i urbanitzable
- Vial històric
- Vial principal
- Vial asfaltat

0 2 4 km

CAP A UN MODEL DE RENDES DECREIXENTS URBANES, MALGRAT EL PLANEJAMENT

La gran pressió urbana que, a través dels processos anteriors, s'exerceix sobre el mercat de la terra es tradueix en una recerca insistent del pendent decreixent de preus del sòl que la crisi de rendes productives agràries i la normativa urbanística no permeten. Per a les zones d'Horta pròximes a la ciutat, que en cap cas no deixarien de ser sòl no urbanitzable abans del 2015 (quan s'albirava una revisió de l'actual Pla d'urbanisme), alguns agents immobiliaris pagaren 72 € el metre quadrat (2006), mentre que les transaccions a la zona urbana es movien entre els 240 i 600 €. Els operadors immobiliaris prenen clarament posicions davant el possible creixement urbà futur en una conjuntura constructora particularment favorable (diari *Segre*, 7 de maig del 2006, p. 3).

El gran creixement dels preus del sòl del darrer decenni té un paral·lelisme amb el que posava de manifest A. Bergós (1928, p. 20) per als anys 1914 i 1922, quan s'enregistraren els efectes de la Gran Guerra. Aleshores el preu de la terra pujà un 100 % en general, mentre que a les zones pròximes a la ciutat ho feia en un 200 % i als patis edificables, en un 1.000 %.

Passats uns anys de la crisi immobiliària iniciada el 2008, la pressió urbana s'ha desinflat estrepitosament. El mercat del sòl es troba parat, fins al punt de dificultar qualsevol valoració. El preu de la terra de conreu es troba més aviat a l'alça i les compres de sòl no urbanitzable per a una eventual transformació urbana s'han estroncat. Però la variable residencial continua sent determinant sobre el preu de la terra a l'Horta.

En principi, el planejament urbanístic, que estableix una delimitació estricta del sòl urbà i urbanitzable i que és molt restrictiu en els usos no agrícoles del sòl no urbanitzable, hauria de servir per mantenir la ciutat i l'Horta al lloc que els pertoca com a activitat. Però, tal com s'ha posat en relleu abans, el creixement i la difusió urbana passen per damunt dels usos agraris, sigui aprofitant les esclertes que deixa obertes la normativa urbanística, sigui passant-hi per damunt. Les vies de valoració urbana de

l'Horta han estat i, en menor grau, són encara bàsicament de quatre tipus:

- La realització d'actuacions previstes en el planejament vigent que, tot i les restriccions existents, deixen oportunitats i esclertes.

- A manca d'un control i una disciplina urbanística estrictes, determinats agents opten per saltar-se directament la norma i es construeixen residències i implanten activitats no autoritzades a l'Horta; no és un procés gaire important, però el degoteig és constant. Per primer cop, el gener del 2007 s'obre la porta a l'enderrocament de construccions il·legals a l'Horta, quan el jutge no accepta el recurs presentat contra l'ordre d'enderrocament donada per l'Ajuntament l'any 2005 per a quatre edificacions diferents. El jutge addueix també que l'enderrocament no pot ser substituït per una multa, procediment que havia estat l'habitual fins aleshores (diari *Segre*, 25 de gener del 2007, p. 3).

- Les modificacions del planejament vigent, encara que puguin ser més o menys justificades i encara que siguin majoritàriament degudes a operacions de les mateixes administracions públiques, comporten sovint l'ocupació de sòl no urbanitzable, a banda de difondre la idea de modificabilitat del planejament.

- A recer del boom immobiliari i les disponibilitats creditícies dels darrers anys, els agents immobiliaris han començat a realitzar el creixement futur de la ciutat sobre el sòl no urbanitzable actual i han adquirit entre el 2001 i el 2006 bona part del sòl rústic més pròxim a la ciutat.

Val a dir, en qualsevol cas, que les restriccions legals deixen cada cop menys esclertes per a la construcció a l'Horta, particularment a partir de la legislació més recent, del 2002. Mentrestant, el control i la resposta contundent a les construccions il·legals semblen mostrar signes també d'enduriment al terme de Lleida.

Cal tenir també molt en compte que la vigilància i el control de les edificacions il·legals al terme ha estat i és molt superior

al terme de Lleida que al dels petits municipis veïns, sobre els quals s'ha projectat una part de la pressió urbana que no trobava sortida al terme de Lleida. Així, es poden trobar escampats pels termes veïns, particularment a la part dels regadius històrics de Pinyana, urbanitzacions residencials, naus industrials i usos diversos que obliguen certament a plantejar-se el fet de la periurbanització actual vinculada a la difusió urbana ja no solament en l'àmbit estricte de l'Horta de Lleida, sinó en un àmbit molt més extens.

El canvi d'escala planteja la vigència del fenomen més general, que hem anomenat difusió urbana i que alguns anomenen rurur-

banització i també dispersió urbana o, fins i tot, periurbanització, un qualificatiu que força una mica el significat d'aquest concepte, si és que no es parla d'una periurbanització generalitzada (F. Entrena, 2005). El més interessant és que el canvi d'escala ens situa davant un model de bosses de renda diferencials oposat al model clàssic de rendes decreixents. La regulació i el control urbanístic de l'Horta estarien contribuint, des d'aquest punt de vista, a la creació d'una bossa de rendes urbanes inferiors en relació amb les àrees més allunyades dels pobles o entorns de Lleida, mentre que el model de bosses de rendes agràries diferencials segueix la seva pròpia lògica productivista en el context d'uns mercats globalitzats.

Quadre 29. Evolució de la regulació sobre les edificacions en sòl no urbanitzable en el planejament urbanístic

Normativa general	Planificació municipal
<i>La Ley de régimen del suelo y de ordenación urbana, 1956</i> Límit edificació 1m³ per 5m² de sòl. S'admeten edificacions vinculades als usos agrícoles, habitatge unifamiliar i una gran diversitat d'usos.	<i>Pla d'ordenació urbana, 1956</i> Es fixa la parcel·la mínima en 2.500 m².
<i>Ley del suelo, 1976</i> Se suprimeix el dret per m². Els usos no vinculats a l'activitat agrària tenen clarament caràcter excepcional. La competència per a l'autorització passa a la Comissió Territorial d'Urbanisme.	<i>Pla general municipal, 1979</i> Es fixa la finca mínima de secà en 4 ha, i de regadiu entre 5.000 i 15.000 m². Disposició transitòria que permet edificar a les finques de més de 2.500 m² ja existents. Es distingeix entre habitatge familiar vinculat a l'explotació i habitatge unifamiliar.
<i>Decret d'unitats mínimes de conreu, 1983</i> Per a Lleida secà, 4 ha; regadiu 1,5 ha. (Es manté.) <i>DL 1/1990, de la Generalitat de Catalunya, del 1990</i> , manté règim de la Llei del 1976; es fa referència el decret d'unitats mínimes i restringeix la possibilitat d'habitatges als vinculats a l'explotació agrícola.	
<i>Llei d'urbanisme 2/2002, Text refós DL 1/2005</i> Restringeix els usos admesos en el Pla general. Habitatge excepcional per a la necessitat justificada de l'explotació agrària. Es fixen llandars per a edificacions vinculades a les activitats agràries. Activitats només possibles si són d'interès públic, segons llista de la llei; es prohibeixen els hotels a les carreteres. Major control mediambiental i paisatgístic. Es manté la competència d'autoritzacions de la CTU de la Generalitat.	<i>Pla general de Lleida 1995-2015, 1995</i> Manté les finques mínimes segons unitats mínimes de conreu. Manté la possibilitat de construir edificacions vinculades a l'explotació agrària i suprimeix la possibilitat d'habitatges unifamiliars. Manté la possibilitat de remodelar masies i habitatges autoritzats anteriorment. Permet el manteniment d'activitats existents, amb possibilitat d'ampliació.

Font: R. Garcia Català (2008).

Quadre 30. Processos vinculats directament a la difusió urbana

Tipus	Caracterització/tendència	Reptes
Abandó de l'activitat agrària de la família resident a l'Horta.	Procés de degoteig constant que fa que els residents no pagesos hagin esdevingut majoritaris.	Manteniment dels edificis i instal·lacions vinculats a l'explotació agrària i manteniment de l'activitat agrària de l'entorn.
La conversió d'edificis agraris cap a l'ús residencial o l'aparició d'edificacions residencials noves en sòl rústic, en conjunt de caràcter més o menys il·legal.	És des de fa temps una pràctica comuna en àrees periurbanes, molt difícil de controlar en espais grans i de poblament disseminat com l'Horta de Lleida.	La finca agrària tendirà a una producció extensiva o, en algun cas, a l'abandonament. Incorporació de construccions o aprofitaments de perfil urbà.
Processos d'urbanització dispersa lligats a antigues parcel·lacions, amb usos residencials o similars i, més rarament, industrials i d'altres.	Les urbanitzacions, generalment il·legals, han tingut una gran incidència, ara limitada pel control notarial i urbanístic.	Problemes de dotació de serveis, augment del risc d'incendi, competència i pertorbacions per als aprofitaments agraris.
Substitució dels usos agraris per aprofitaments paral·lels relacionats amb serveis urbans: hípiques, centres de jardineria, activitats esportives, restauració...	L'evolució lògica cap a un augment de les rendes que permeti mantenir un espai periurbà productiu porta a la introducció d'activitats més intenses.	Els nous usos tenen una incidència desigual en la conservació dels sòls agraris, l'aparició d'instal·lacions més o menys fixes i consolidades, l'augment de la freqüentació...
Eclosió d'activitats que apareixen com a inherents a la disponibilitat abundant de sòl al medi rural.	Creixen activitats relacionades amb el dipòsit de materials a l'aire lliure, noves instal·lacions d'energies renovables...	Retrocés de l'activitat agrària i, segons el tractament rebut, pèrdua de sòl.
Implantació aïllada d'indústries o serveis urbans.	De vegades aprofitant antigues granges o edificacions o, senzillament, a través de construccions noves, els preus del sòl rústic atreuen, fins i tot, les administracions públiques.	Les implantacions en sòl rústic creen expectatives de creixement i d'urbanització, pugen el preu del sòl agrari i contribueixen a l'abandonament agrícola.
Grans operacions de nou sòl industrial i/o activitats logístiques (grans indústries o polígons).	En el passat, grans indústries, i actualment, grans operacions de sòl industrial.	Gran consum de sòl agrari, amb efectes més o menys importants en l'entorn segons la ubicació.
Extensió constant de noves infraestructures viàries i ferroviàries...	La millora de la xarxa radial i les variants determinen un creixement constant del consum de sòl que havia servit per a l'agricultura.	Pèrdua de sòls agrícoles i creació d'impactes agroambientals: fragmentació parcel·lària, efectes barrera...

Font: Elaboració pròpia.

LA PRESSIÓ DE LA CIUTAT ACCENTUA LA CRISI AGRÀRIA PERIURBANA

Les conseqüències de la ruptura i el desnivell de rendes que separen la ciutat de l'Horta comporten un canvi radical de la situació i les expectatives d'aquesta darrera. De manera general, l'Horta de Lleida va perdent a poc a poc la seva condició d'espai determinat per l'activitat agrària i passa a ser cada cop més un espai determinat per les activitats i expectatives pròpies d'un entorn urbà. El paisatge agrari encara hi és manifestament dominant, però la generació de riquesa de l'espai ve marcada per la incidència i les expectatives vinculades al fet urbà. Diríem, de manera gràfica, que l'Horta de Lleida està passant a marxes forçades de ser un espai d'agricultura periurbana a ser la ciutat difusa periurbana, fet que es tradueix en elements de canvi i alhora de conflicte importants.

Les conseqüències del desajust entre aquesta tendència més lineal dels preus de la terra per a usos urbans i l'enorme esglaó que separa aquests usos de les rendes basades en la producció agrària resulten particularment negatives per a l'activitat agrària a l'Horta. El preu elevat del sòl rústic el fa pràcticament inassolible per a les explotacions agràries. L'ús residencial que inclou l'explotació agrària té més valor que la mateixa terra i tot plegat pot fer pujar el preu de l'hectàrea entre els 80.000 i 100.000 € (una propietat de 2 ha). Fins i tot l'explotació més intensiva de verdures pot tenir dificultats per amortitzar aquesta inversió.

Sigui com sigui, la impossibilitat d'ampliar l'explotació a base de compra de terra dificulta l'augment d'escala; però no és un fre absolut, perquè les explotacions agràries actuals poden treure més profit de l'arrendament que de l'adquisició d'actius immobiliaris. Ara bé, els arrendataris no tenen gaire marge de maniobra a les finques arrendades, sobretot quan es tracta de conreus a llarg termini, com els fruiters, i tampoc no tenen els al·licients suficients per introduir-hi millores permanents.

Alhora, a les dificultats estructurals de les explotacions agràries, s'hi afegeix un canvi de perspectiva dels mateixos propietaris, que incidirà també en l'ús final de la terra de l'Horta. L'augment

constant dels propietaris que ja no practiquen l'agricultura, que a hores d'ara ja són majoria, fa pesar altres càlculs sobre la terra de conreu que no els de la rendibilitat agrícola. Això, per no parlar de la presència d'alguns propietaris especuladors pendents del preu del sòl, fet que situa encara més l'activitat agrària en un segon terme.

Per tot plegat, les tendències anteriors porten a uns processos de desintensificació i canvis d'ús que tenen repercussions més aviat negatives a l'Horta, tal com es descriu en detall en el quadre 30.

La majoria de camps de propietaris no agraris es continua cultivant, però no hi ha cap tipus de pressió per a una producció agrària intensiva, sinó més aviat al contrari. Els propietaris no tenen inconvenient a deixar les superfícies ermes i prefereixen arrendar les terres per fer els conreus extensius de terra campa, bàsicament alfals.

L'abandó de l'activitat agrària per part dels propietaris de finques rústiques, afegit a la proliferació de noves residències més o menys il·legals i d'indústries i serveis, és una font de conflictes amb els usos agraris veïns. Són els que han de suportar els pagesos a causa de la proliferació de camps erms o mal entretinguts, de la difusió de tanques de protecció, d'animals de companyia, de l'augment del trànsit rodat... I són els que suporten els residents més urbans, producte de les olors o les contaminacions difuses d'origen agrari, en molts casos inherents a aquesta activitat.

A les condicions anteriors, s'hi afegeixen, d'altra banda, les circumstàncies pròpies de la crisi de les petites explotacions agràries familiars, que s'han analitzat en els capítols precedents. L'Horta, que havia generat i fet possible un gran nombre d'explotacions agràries que treien profit de la proximitat urbana, es veurà perjudicada per aquest mateix fet a l'hora d'adaptar-se a una agricultura que ha passat a dependre de les exigències de la gran distribució i que ha de competir als mercats mundials.

En aquestes condicions no és estrany que molts agricultors, particularment els qui tenen la continuïtat menys clara, ja no pensin a augmentar els seu patrimoni per fer més viable la seva

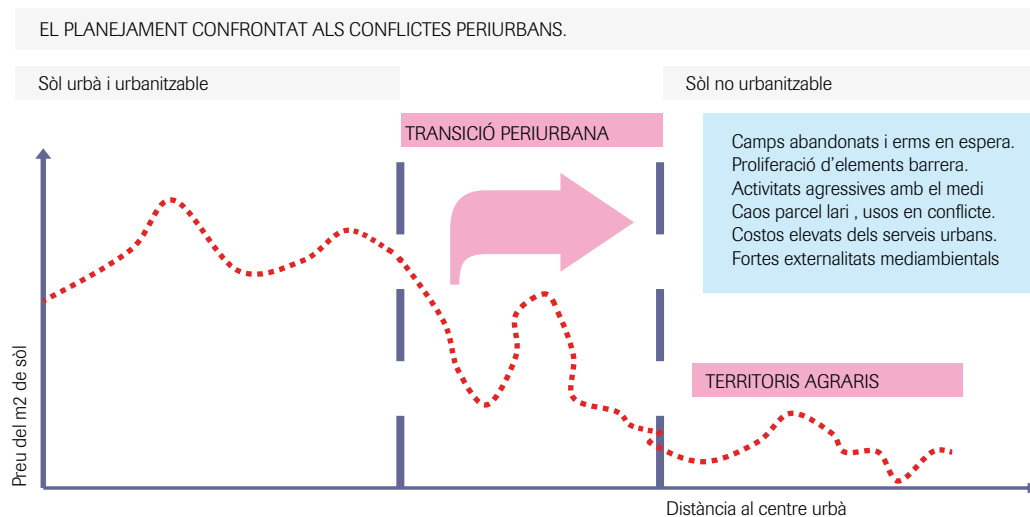
explotació, sinó en les possibilitats de revalorar-lo a través d'una qualificació urbanística o, senzillament, a través d'una venda especulativa, un fenomen que ha estat descrit per a altres àrees periurbanes metropolitanes, com el delta del Llobregat (J. Sempere, 2005, vol. 1, p. 576).

Així, es dona la paradoxa que els residents actuals de l'Horta que ja no practiquen l'agricultura són sovint els més interessats en el manteniment de l'activitat agrària de l'entorn com una forma de preservació de les qualitats del medi en el qual viuen. En canvi, molts dels agricultors residents vells o sense continuïtat estan esperant vendre. Precisament, a l'entorn de les Jornades sobre l'Horta de Lleida organitzades per la Plataforma Protegem l'Horta de Lleida (març-abril del 2007), es plantejà

una conflictivitat d'aquest tipus en la qual els representants de les institucions més clàssiques de l'Horta (Cooperativa Agrícola Pràctica, associacions de veïns o sindicats) reivindicaven el dret a vendre com a "autèntics" residents i representants de l'Horta (diari *Segre*, 4 i 5 de març del 2007).

En tot cas, aquest ha estat un conflicte que s'ha exacerbat en el darrer decenni de boom immobiliari. L'actual conjuntura de crisi i els canvis de fons que se'n poden derivar redueixen la fractura de les rendes i apunten cap a una suavització de la línia de transició entre ciutat i camp i dels conflictes que es generen al seu entorn. És la gran esperança que queda per al manteniment d'una Horta agrícola productiva i en equilibri amb la ciutat.

Gràfic 28. L'Horta com a transició periurbana confrontada amb la diferència dels preus del sòl entre el sòl urbà i l'agrari*

Font: Elaboració pròpia. * El mercat tendeix a transformar l'enorme esglaó "legal" que separa els preus del sòl urbà i el sòl no urbanitzable en un pendent continu (o, millor, un pendent amb ondulacions) que tendeix al compliment de les regles de Von Thünen. La col·lisió entre les tendències del mercat i les regulacions introduïdes pel planejament és a l'origen dels diversos fenòmens de desestructuració de l'espai agrari periurbà que es recullen en el gràfic.

UNA ALTERNATIVA D'EQUILIBRI: APROXIMACIÓ ENTRE RENDES URBANES I AGRÀRIES I RECOMPOSICIÓ DE L'ESPAI PERIURBÀ

La ruptura entre rendes agràries i rendes d'origen urbà, base dels conflictes o desajustos actuals de l'Horta, té una solució teòrica senzilla: augmentar el valor de les rendes agràries i disminuir el de les d'origen urbà. No és fàcil que les tendències de fons dels darrers anys canviïn i que la configuració del paisatge i l'activitat humana de l'Horta es reorienti; però hi ha alguns motius per pensar en el reequilibri. Alguns dels canvis que s'estan produint actualment poden contribuir a avançar en aquesta línia i les administracions també poden ajudar-hi, per bé que els mitjans disponibles no siguin gaires.

1- L'enorme salt de rendes entre ciutat i espai periurbà té molt a veure amb un model de ciutat compacta que socialment i políticament no es posa en dubte. El sobreescalfament de les rendes del sòl que s'ha viscut en el darrer decenni resulta, amb tot, un fet conjuntural que no s'hauria de tornar a repetir o s'hauria d'evitar. **La situació actual obre expectatives de contenció de les rendes urbanes que poden reduir la pressió sobre l'Horta.**

Hi ha un gran marge de creixement sobre la ciutat planificada, i els límits del sòl urbà i urbanitzable queden fixats per molts anys, de manera que es redueixen o desapareixen les expectatives de transformació urbana de l'Horta immediata. La revisió del planejament urbanístic municipal pot ser una ocasió per reafirmar els límits del creixement urbà i el valor de l'anella agrària-natural, que permet consolidar el seu caràcter no urbanitzable.

La difusió de la ciutat a través d'illes urbanes enmig de l'Horta agrària es pot veure també penalitzada per dificultats de mobilitat. Però la presència d'aquestes illes mereix una actuació més voluntarista, d'encaix, que es desenvolupa en el tercer punt següent. Residències desvinculades de l'ús agrari, naus industrials, serveis privats, equipaments comunitaris i altres elements han fet que les dinàmiques urbanes marquessin

els preus de la terra a l'Horta i han creat altres alteracions que s'haurien de reconduir en benefici de l'activitat agrària.

2- Al mateix temps que les rendes urbanes es moderen, hi ha **una recuperació possible de les rendes agràries que aprofita determinades inèrcies en els mercats globals i locals** i que pot veure's afavorida també per una determinada acció pública o col·lectiva.

S'albira un augment de la demanda de matèries primeres agràries, que s'hauria de traduir també en un augment de les rendes dels pagesos. És una evolució que planteja, amb tot, alguns interrogants en el cas d'unes condicions agroclimàtiques com les de l'Horta. Els interrogants són els mateixos que regeixen per al conjunt de l'agricultura ponentina de reg, en el sentit que els productes agroalimentaris amb sortida als mercats europeus tenen un valor afegit reduït i poca diferenciació o necessiten un gran esforç de millora comercial (oli, vi, pera...). El marge d'intervenció local en l'àmbit dels mercats europeus és, però, molt reduït.

Els mercats mostren una tendència cap a la recuperació dels circuits curts de venda que podria veure's afavorida per l'augment de costos i la reconfiguració de l'energia. Aquí es troba el filó més interessant d'oportunitats agràries de l'Horta, que lliga amb funcions, activitats i productes plenament actius fa seixanta anys (mercats diaris o setmanals, fires, productes a domicili, productes animals i vegetals diferenciats...), i que s'obre a nous elements, com restauració local, producció ecològica, *slow food*, producció medicinal...

3- Inevitablement hi ha una **presència d'elements de perfil urbà enmig de l'Horta que tenen possibilitats de millor inserció en el medi agrari i el medi ecològic en general**. Es tractaria tant d'una aclimatació al medi pagès, que permeti un creixement de les rendes familiars agràries, com d'una endreça i regeneració paisatgística, que generi rendes i valor ambiental i cultural per a la ciutat i l'Horta.

Les activitats més relacionades amb les activitats agràries són les més interessants de promocionar en el sentit de contribuir a la

millora de rendes agràries. Restauració més vinculada al producte local, punts de venda de productes del camp, obradors artesans amb mostrador-venda pròpia... constitueixen referències presents i millorables que projecten els valors agraris de l'Horta.

Tant els pagesos com els fills que ja no ho són i d'altres sense connexió amb l'Horta haurien de poder desenvolupar també activitats afins a l'agricultura i pròpies del medi rural en general. Vivers i centres de jardineria, establiments de turisme rural, hípiques, cria o guarda d'animals domèstics, embassaments d'utilització piscícola o lúdica... són activitats que existeixen o podrien existir més a l'Horta.

Al cap i a la fi, hi ha activitats pròximes a les agràries, així com d'altres de relacionades amb equipaments públics, benzineres i serveis característics del medi rural, que són normativament autoritzades a l'àmbit de l'Horta o que podrien ser-ho. Naturalment, la proximitat de la ciutat fa que algunes d'elles puguin proliferar-hi fins a subvertir el caràcter de l'Horta. En aquest cas interessa mantenir l'equilibri de l'ocupació i els volums en relació amb el conjunt parcel·lari, així com la seva inserció paisatgística i en el medi de cada element.

BIBLIOGRAFIA

AJUNTAMENT DE LLEIDA. *Avanç de planejament. Pla general de Lleida, 1995-2015*, 2 volums i plànols (reprografia). Lleida: Ajuntament de Lleida, gener 1995.

ALDOMÀ, I. "Del conreu de pera al parc o l'erm urbà". *L'horta de Lleida. Coneixes la teva ciutat?* Lleida: Ateneu Popular de Ponent, 1993, p. 71-89.

ALDOMÀ, I. *La població ocupada en el sector agrari de Catalunya*. Barcelona: Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, 2000.

ALDOMÀ, I. *Evolució de les estructures de la producció agrària a Catalunya, cens agrari 1989-1999*. Barcelona: Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, 2004.

ALDOMÀ, I. (ed.). *L'horta de Lleida. Transformació i salvaguarda d'un espai periurbà*. Lleida: I. Aldomà editor, 2008.

BADIA, X. "El fenomen periurbà a l'àrea metropolitana de Barcelona". *Perspectives Territorials*, núm. 5, tardor 2003, p. 91-112.

BAIGORRI, A.; GAVIRIA, M. *Agricultura periurbana*. Madrid: Consejería de Ordenación del Territorio, Medio Ambiente y Vivienda, 1985.

BALASCH, J. C.; REMACHA, R.; ESCORIHUELA, B. "El riu Segre a Lleida: la morfologia i els cabals". *El riu Segre: el protagonista anònim. Coneixes la teva ciutat?* Lleida: Ateneu Popular de Ponent, 2006, p. 13-32.

BALLESTA, A.; CHOCARRO, C.; GAVILAN, P. *Prospecció de les varietats locals d'hortalisses i fruiters a l'Horta de Lleida*. Lleida: Ajuntament de Lleida - Universitat de Lleida, 2010.

BARRULL, J. "L'horta de Lleida: una aproximació històrica". *L'horta de Lleida. Coneixes la teva ciutat?* Lleida: Ateneu Popular de Ponent, 1993, p. 11-24.

BERGÓS, A. "Estudi de l'horta de Lleida". *Vida Lleidatana*, setembre 1928, núm. 58, p. 15-20 i 24-27.

BERGÓS, A. "La ramaderia a l'horta de Lleida". *Vida Lleidatana*, setembre 1929, núm. 77-78, p. 21-30.

BINIMELIS, J. "La difusión residencial en el espacio rural de la isla de Mallorca en la década de los noventa. Nuevas aportaciones para una

correcta interpretación del llamado "tercer boom" turístico". *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales.*, vol. X, núm. 225, 2006, < <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-225.htm>>.

BINIMELIS, R.; DESCOMBES C. A. *Comercialització en circuits curts. Identificació i tipologia*. Manresa: Escola Agrària de Manresa i Verloc, 2010.

BLÀVIA, A. *Colonización de la huerta de esta ciudad y medios más convenientes para mejorar la producción de su suelo*. Lleida: Imprenta de José Pla y Pagés, 1889.

BOIXADERA, J. (dir.). *Informació de base per al Pla General de Lleida: Aptitud per a l'ús agrícola i risc de degradació dels sòls del TM de Lleida* (reprografia). Lleida: Generalitat de Catalunya, Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, setembre 1995.

CAMÓS, M.; CANES M.; COSTA, J. *Els horts familiars a l'àmbit de l'entitat municipal metropolitana de Barcelona*. Barcelona: Publicacions de la Corporació Metropolitana de Barcelona, 1983.

CASALS BERGÉS, Q. *Canvi econòmic i social en el pas de l'antic règim a l'estat liberal: Lleida en la primera meitat del segle XIX*. Lleida: Universitat de Lleida, 1999.

CHAYANOV, A. C. *La organización de la unidad económica campesina*. Buenos Aires: Nueva Visión, 1974 (reedició).

COMPTE, A. "Aspectos geográficos de la huerta de Lérida". Separata de la revista *Ilerda*, núm. XV. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1952.

DALMASES, J.; URBINA, V.; COSTA, J. "El medi ecològic dels fruiters de l'horta de Lleida". *L'horta de Lleida. Coneixes la teva ciutat?* Lleida: Ateneu Popular de Ponent, 1993.

DALMAU, R.; IGLESIAS, I. *La fruita dolça a Lleida: evolució històrica i anàlisi de la situació actual*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1999.

DONADIEU, P. "La politique agricole commune et les paysages agricoles périurbains". *Estratègies i instruments per a la protecció i gestió sostenible dels espais agraris periurbans a la Unió Europea. Jornades Europees d'Agricultura Periurbana*. Viladecans, 12 i 13 de maig del 2004 <<http://www.diba.es/parcsn/parcs/life/ponencies.htm>>

ENTRENA DURAN, F. "Procesos de periurbanización y cambios en los modelos de ciudad. Un estudio europeo de casos sobre sus causas y consecuencias". *Papers. Revista de sociologia*, núm. 78, 2005, p. 59-88.

ERITJA, X. *De l'almúnia a la turris: organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI-XIII)*. Lleida: Universitat de Lleida, 1998.

FAO. COMITÉ DE AGRICULTURA. *La agricultura urbana i periurbana*. Roma: FAO, gener 1999. <<http://www.fao.org/unfao/bodies/coag/Coag15/X0076s.htm>> .

FEIXA, C. "La ciutat de les cols. Memòria oral de l'horta". *L'horta de Lleida. Coneixes la teva ciutat?* Lleida: Ateneu Popular de Ponent, 1993, p. 41-59.

FORNS BARDAJÍ, J. *Economia i societat en els regs històrics occidentals catalans: Almenar (Segrià) i la seva àrea (segles XIV-XIX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

GANAU, J. *La idea de ciutat a Lleida (segles XVIII-XX)*. Lleida: Pagès Editors, 1992.

GARCIA CATALÀ, R. "Les directrius del Pla General de Lleida sobre l'Horta". *L'horta de Lleida. Transformació i salvaguarda d'un espai periurbà*. Lleida: I. Aldomà editor, 2008, p. 89-101.

GARCIA HERRERO, J. F.; HERRERO, C.; BOIXADERA, J. *Informació de base per al Pla General de Lleida 1995-2015: aptitud per a l'ús agrícola i riscos de degradació dels sòls al terme municipal de Lleida*. Lleida: Ajuntament de Lleida, Oficina del Pla, 1995.

HAGGETT, P. *Geografia. Una síntesis moderna*. Barcelona: Ediciones Omega, SA, 1988.

LLADONOSA, J. *Història de Lleida*, 2 volums. Tàrraga: Sans Calmet, 1955-1959.

LLOVERAS, J.; SANTIVERI, P. "L'agricultura de l'Horta. Actualitat i perspectives de futur". *L'horta de Lleida. Transformació i salvaguarda d'un espai periurbà*. Lleida: I. Aldomà editor, 2008, p. 53-58.

LLUCH, E.; SERÓ, R. *La regió fruitera de Lleida*. Barcelona: Servei d'Estudis de Banca Catalana, 1970.

LOPEZ PALOMEQUE, F. (ed.). *La regió agrària de Lleida*. Lleida: Pagès Editors, 1993.

MARTÍN CERDEÑO V. J. "Evolución de los hábitos de compra y consumo en España, 1987-2007, dos décadas del panel de consumo alimentario". *Distribución y Consumo*, núm. 100, juliol-agost 2008.

MIR, P. *Les explotacions agràries de les comarques de Lleida: 1962-1989*. Lleida: Ajuntament de Lleida, 1994.

MONCLÚS, F. (ed.). *La ciudad dispersa*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània, 1998.

MORELL, R.; MAUREL, X.; ALDOMÀ, I. *L'economia del Segrià. Desenvolupament agrícola i desequilibris territorials*. Barcelona: Caixa de Catalunya, 1980.

MONTASELL I DORDA, J. "Conclusions de les Jornades". *Estratègies i instruments per a la protecció i gestió sostenible dels espais agraris periurbans a la Unió Europea, Jornades Europees d'Agricultura Periurbana*. Viladecans, 12 i 13 de maig del 2004. <<http://www.diba.es/parcsn/parcs/life/ponencies.htm>>.

MORENO GENÉ, M. *La pagesia de Lleida*. Lleida: Universitat de Lleida, tesi de llicenciatura, 1991.

OCDE. *L'agriculture dans l'aménagement des aires peri-urbaines*. París: OCDE, 1979.

RECASENS, J.; CONESA, J. A. "El paisatge vegetal de l'Horta de Lleida". *L'horta de Lleida. Coneixes la teva ciutat?* Lleida: Ateneu Popular de Ponent, 1993, p. 101-115.

ROFES, J. M. *Estudi del sector agrari del terme municipal de Lleida*. Lleida: Universitat de Lleida, ETSEA, projecte final de carrera, 1993.

RULLAN, O. "Edificis aïllats o residències?, àrees singulars o regions úniques?, «booms» o desenvolupaments?, espai rural o sòl rústic?". *Scripta Nova. Revista electrònica de geografia y ciencias sociales*, vol. XI, núm. 232, 5 febrer 2007, <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-232.htm>>.

SABARTÉS, J. M. *L'espai fruiter de Lleida*. Lleida: Pagès Editors, 1994.

SANFIDEL, E. *Evolució del paisatge de l'Horta de Lleida (1956/57-2003)*. *Transformació d'un paisatge de secà a regadiu*. Barcelona: Universitat de Barcelona, projecte final de carrera de Ciències Ambientals, 2008, <http://ddd.uab.cat/pub/trerecpro/2008/hdl_2072_12573/Memoria_Erika.Sanfidel.pdf>.

SEMPERE, J. *La pagesia gestora o subordinada en el periurbà: semblances i diferències entre la regió metropolitana de Barcelona i l'àrea urbana de Toulouse, 1950-2000*, 2 volums. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral, juliol 2005.

SOL, R.; TORRES, C. *Historia de un canal, 1147-1974*. Lleida: autoedició, 1974.

SOLÉ MASSIP, J. *La indústria del fred a la regió fruitera de Lleida, 1950-1988*. Lleida: Universitat de Lleida, 1990.

SUÑOL I MOLINA, S. *El catastro de rústica en las tierras de Lleida*. Madrid: Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, 1989.

SUÑOL I MOLINA, S. "La dimensió de la propietat rústica a l'horta i al terme de Lleida". *L'horta de Lleida. Coneixes la teva ciutat?* Lleida: Ateneu Popular de Ponent, 1993, p. 117-126.

TEIRA VILAR, F. J. *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida, siglos XII a XVII*. Barcelona: Vda. Fidel Bot, 1977.

TORTOSA, J. *El Pla de Lleida*. Barcelona: Banco Occidental, 1981.

UNIÓ EUROPEA, CESE. "Dictamen del Comité Económico y Social Europeo sobre «La agricultura periurbana» (2005/C 74/12)". *Diario Oficial de la Unión Europea*, núm. 74, 23 març 2005, p. 62-68.

UNIÓ EUROPEA, EUROPEAN COMMISSION. *European Spatial Development Perspectives. Towards balanced and sustainable development of the territory of the European Union*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Union, 1999.

VICEDO RIUS, E. *Pagesos i hortolans. El desenvolupament de l'horta de Lleida abans de la fruita (1716-1950)*. Lleida: Ajuntament de Lleida – Pagès Editors, 1997.

VICEDO, E.; BOIXADERA, J.; OLARIETA J. R. "Sistema hidráulico, organización de los riegos y usos del agua en la huerta de Lleida (1830-1950)". Dins Garrabou, R.; Naredo, J. M. *El agua en los sistemas agrarios*. Madrid: Argenteria / Visor Distribuciones, 1999, p. 225-254.

VICEDO RIUS, E. (dir.). *Terra, aigua, societat i conflicte a la Catalunya Occidental*. Lleida: Pagès Editors, 2000.

VICEDO RIUS, E. (dir.). *Els canals de Pinyana i Fontanet. L'aigua com a factor transformador de la regió de Lleida*. Lleida: Pagès Editors, 2006.

VILAGRASA, J. *Creixement urbà i agents de la producció de l'espai: el cas de la ciutat de Lleida*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 1990.

ÍNDEX DE GRÀFICS

Gràfic 1.	L'Horta de Lleida i l'organització de l'espai agrari a l'entorn de Lleida*	29	Gràfic 16.	Sistemes de venda directa utilitzats per les explotacions de l'Horta	69
Gràfic 2.	Distribució de la superfície en grans usos a l'Horta, 2011	36	Gràfic 17.	Explotacions que conreen un hort familiar segons la seva producció dominant a l'Horta, 2011	70
Gràfic 3.	Caracterització de les explotacions segons les orientacions productives	46	Gràfic 18.	Respostes de les explotacions agràries sobre les millores necessàries per a l'activitat agrària	72
Gràfic 4.	Producció anual de fruita a les comarques de Lleida, en tones, 1984-2011	48	Gràfic 19.	Respostes de les explotacions agràries a les preguntes sobre perspectives comercials de la venda en relació amb la proximitat de la ciutat	72
Gràfic 5.	Distribució de la superfície fruitera a l'Horta de Lleida segons espècies, en hectàrees, 2010	48	Gràfic 20.	Habitatges nous construïts a l'Horta en relació amb el total d'habitatges construïts al municipi, 1940-2010	75
Gràfic 6.	Implantació de l'arrendament i parceria a l'Horta segons tipologia de les explotacions, 2011	51	Gràfic 21.	Localització de l'habitatge de la pagesia segons l'enquesta a les explotacions agràries, 2011	78
Gràfic 7.	Explotacions que porten terra situada fora de l'Horta i pes en el conjunt	51	Gràfic 22.	Piràmide d'edats de la població resident a l'Horta comparada amb la ciutat, 2011	85
Gràfic 8.	Membres de la família que treballen a l'explotació segons tipologia (Horta)	53	Gràfic 23.	Sistemes de reg en parcel·la segons la tipologia de les explotacions agràries, 2011	93
Gràfic 9.	Recurs al treball assalariat, fix i eventual segons tipologia (Horta)	54	Gràfic 24.	Valoració de l'estat actual dels sistemes de regadiu i necessitats, 2011	93
Gràfic 10.	Edat del cap de l'explotació agrària per grups d'edat segons tipologia (Hort)	54	Gràfic 25.	Els conflictes derivats de la proximitat a la ciutat segons els pagesos	113
Gràfic 11.	Ingressos exteriors i agricultura a temps parcial segons tipologia (Horta)	55	Gràfic 26.	Les millores necessàries per a l'espai de l'Horta segons els pagesos	113
Gràfic 12.	Continuïtat de les explotacions agràries de l'Horta segons tipologia productiva, 2011 (Horta)	55	Gràfic 27.	La fractura de les rendes entre l'espai urbà i l'espai agrari i la pressió urbana sobre el diferencial*	116
Gràfic 13.	Les vies de comercialització habituals de les explotacions de l'Horta, 2011	60	Gràfic 28.	L'Horta com a transició periurbana confrontada amb la diferència dels preus del sòl entre el sòl urbà i l'agrari*	122
Gràfic 14.	Distribució del lloc de compra de la verdura i fruita fresca per part de les llars a Espanya, 2000-2010	63			
Gràfic 15.	Destinació de la producció segons la superfície de conreu de les explotacions, 1973, Horta de Lleida	64			

ÍNDIX DE MAPES

Mapa 1.	L'Horta en el context de la plana ponentina i els límits municipals	11	Mapa 16.	Classificació dels camins segons tipus de revestiment, 2011	97
Mapa 2.	El límit de l'Horta, la classificació urbanística del sòl (setembre del 2011) i les partides	13	Mapa 17.	Els espais naturals de l'Horta i la seva protecció	103
Mapa 3.	El relleu i les unitats de paisatge	17	Mapa 18.	El patrimoni històric i arqueològic de l'Horta i la seva protecció	107
Mapa 4.	Els canals de regadiu i el seu abast territorial	21	Mapa 19.	Riscos naturals i riscos per al medi ambient	111
Mapa 5.	Les infraestructures de comunicació històriques i el procés de creixement urbà	24	Mapa 20.	Densitat de construccions a l'Horta i grau d'intensificació dels conreus, 2011	117
Mapa 6.	La influència de la ciutat: la titularitat de la terra segons el lloc de residència del propietari, 2011	26			
Mapa 7.	El conjunt parcel·lari de l'Horta segons la magnitud de les parcel·les, setembre del 2011	32			
Mapa 8.	El parcel·lari de l'Horta segons la magnitud de la propietat (setembre 2011)	33			
Mapa 9.	Usos principals de l'espai de l'Horta, 2011	37			
Mapa 10.	Granges, espècies i cabanya en unitats ramaderes (UR)	40			
Mapa 11.	Propietats corresponents als pagesos residents a l'Horta, 2011	52			
Mapa 12.	La difusió dels habitatges de l'Horta, segons l'època de construcció, 2011	80			
Mapa 13.	Habitatges construïts i parcel·les segons ocupació, 2010	82			
Mapa 14.	Població empadronada a l'Horta de Lleida, 2010	83			
Mapa 15.	Difusió de les activitats industrials i de serveis a l'Horta, 2011	89			

LA PAERIA

Ajuntament de Lleida